

המדריך הירוק

מדריך לתרומה חכמה

ינואר 2015 • שבט התשע"ה

התחדשות יהודית בישראל

כתבה: קלייר גולדווטר

ערך את הגרסה העברית: גיא ראביד

במימון קרן אבי חי

המדריך הירוק

מדריך לתרומה חכמה

התחדשות יהודית בישראל

התחדשות יהודית בישראל

כתבה: קלייר גולדווטר

ערך את הגרסה העברית: גיא ראביד

במימון קרן אבי חי

צילום על העטיפה: קבלת שבת בנמל תל-אביב

המדריכים הירוקים (במקור, באנגלית: The Greenbooks) נכתבו במיוחד עבור קהיליית התורמים. מדובר בדוחות מקיפים ואובייקטיביים, שכל אחד מהם מתמקד בבעיה חברתית, משרטט את ההיסטוריה הנוגעת לאותה בעיה ופורש מגוון רחב של גישות הננקטות לצורך טיפול בה. המדריכים הירוקים מופקים על ידי רשת התורמים (Jewish Funders Network), אשר חותרת לפרסם שני מדריכים כאלה בכל שנה. ניתן להוריד מדריכים ירוקים מהאתר www.jfunders.org/Greenbooks

תקציר

התחדשות יהודית היא תופעה תרבותית המתרחשת בקרב הציבור היהודי בישראל, ומחברת בין מורשת ומסורת יהודית ועברית לבין ההקשר בו חיים יהודים בישראל כיום. התופעה מגולמת במגוון של פעולות שבאמצעותן מבקשים יהודים ישראלים לבטא את היותם יהודים וליצור לעצמם יהודיות התואמת את ערכיהם. מאפייניה הבולטים של התופעה הם:

- מספר גדול והולך של יהודים-ישראלים ששואפים לעצב בעצמם את זהותם ואת הוויית חייהם היהודית, כזו שאינה מעמידה במרכזה בהכרח שמירת מצוות והלכה. הם בוחרים באופן מודע לנכס לעצמם מחדש את יהדותם וליצור בעצמם מסגרת שבה יהודיות יכולה להיות חלק מחייהם. במסגרת זו פועלים אנשים וארגונים, פועלות קהילות, מוצעים שירותים ומתקיימות תכניות המעניקות ליהודים בישראל הזדמנות לחקור את זהותם, כמו גם ליצור, ללמוד, לחגוג, לחוות, לפרש, לעסוק ברוחניות ולהתנסות בהוויה ובפעילות חברתית על בסיס ערכים, מסורות וטקסטים יהודיים המושתתים על עקרונות של פלורליזם ובחירה חופשית ורלבנטיים לחייהם בהווה.
- אבחנות ותיקות מיטשטשות והולכות, ואת מקומן של הגדרות זהות, כגון "דתי" או "חילוני", שהביאו במשך הזמן לקיטוב בחברה הישראלית, תופסת קשת של מגוון הגדרות והגדרות ביניים, אשר משקפת ביטויים שונים וזיקות שונות של ישראלים אל יהדותם.

מטרת המדריך הירוק שלפנינו היא לספק לתורמים, ותיקים וחדשים, כלים שיסייעו להם להתמצא בתחום ההתחדשות היהודית בישראל, ולקבל החלטות מושכלות בדבר ייעוד תרומותיהם. פרקי המדריך מציגים את התחום ומתארים אותו בקווים כלליים, מסבירים את ההקשרים ההיסטוריים והחברתיים שלו ומציעים ניתוח של אתגרים ושאלות שהדיון בו מעורר.

המדריך מתמקד במספר מאפייני מפתח של תופעת ההתחדשות היהודית ושם דגש על אופייה המורכב.

התחדשות יהודית היא:

ישראלית – התחדשות יהודית משקפת את תהליך התפתחותן של זהויות יהודיות-ישראליות בישראל ואת ביטוייהן בשטח. אמנם התפתחות זו מושפעת בביורר מתיפוסות של זהות יהודית שמקורן בתפוצות, אך היא התגבשה ועוצבה באורח עצמאי וייחודי בהקשר הישראלי.

צעירה – התחדשות יהודית היא תופעה צעירה: שורשיה אמנם נעוצים בשנות השישים המאוחרות ובשנות השבעים המוקדמות של המאה ה-20, אך המשכה וצמיחתה המואצת חלו בשנות התשעים. בין הארגונים הפעילים בתחום יש כאלה שביססו את מעמדם, צברו מוניטין והם מרחיבים את שורותיהם, אך רוב הארגונים

הפועלים במסגרתו נמצאים עדיין בשלב ההזנק (startup). אלה וגם אלה שואפים לזכות בביטחון כלכלי ובהכרה ציבורית נרחבת.

מגוונות – תופעת ההתחדשות היהודית כוללת ביטויים אישיים, קהילתיים וחברתיים, רוחניים ותרבותיים, שאינם מאורגנים, ולצד עשרות ארגונים ומאות תכניות בעלי מגוון גישות ודרכי פעולה. ארגונים אלה פונים אל קהלי יעד שונים, ולצד מטרות משותפות הם חותרים לחולל שינוי באופן ייחודי להם. את שירותיהם הם מציעים ליהודים-ישראלים כמעט בכל זירה: בבתי הספר, בצה"ל, במרכזים קהילתיים ובמרחב הציבורי, באינטרנט ובתקשורת, כמו גם בכיתות לימוד שבהן מועברות תכניות לימודים שונות.

מורכבת – הניסיון להבין מהי התחדשות יהודית מעורר שאלות משמעותיות רבות, שהתשובה עליהן אינה חד משמעית, למשל: איזה צביון יקבלו החיים היהודיים והזהות היהודית במדינת ישראל? אלו ביטויים יהיו לחיים היהודיים בארץ? מי יהיה שותף לעיצובם ובאיזו דרך? מה פשר הזיקה בין תרבות יהודית ובין חזון המדינה, מדינה יהודית ודמוקרטית? אלו ערכים נגזרים מהצירוף יהודי ודמוקרטי בהקשר הישראלי וכיצד הם משתקפים, אם בכלל, בתרבות העברית-היהודית-הישראלית? האם על המדינה להיות מעורבת בקידום ביטוייה של התופעה ובאיזה אופן? האם סביר לצפות זאת ממנה? ובמיוחד, איך יכולים תורמים להשפיע על החברה הישראלית בהקשר זה? האם ניתן לטפח דיאלוג ושותפות בין יהודים בישראל ובתפוצות באמצעות שיח של זהות יהודית והתחדשות יהודית? המדריך הירוק שלפנינו אינו מתיימר לספק תשובות לשאלות אלה, אלא להציג דעות שונות ולעורר שיח.

תורמים ושותפים ימצאו במדריך סקירה תמציתית של התחום, סוגיות למחשבה, קישורים למקורות קריאה נוספים ועצות לכיווני פעולה אפשריים ולאסטרטגיות של השקעה. על מנת להמחיש כמה מטיעונינו, נציג במדריך דוגמאות אחדות ובהן נזכיר שמות של ארגונים ותכניות, אך אין בכך כדי לשמש המלצה להשקעה ולתרומה. המלצה שכזו מחייבת בחינה מעמיקה של ארגון זה או אחר, וזו אינה ממטרות המדריך הירוק.

אנו מקווים שהתורמים המגלים עניין בתחום יפיקו תועלת מהמידע ויחוו שהוא מעשיר אותם.

תוכן העניינים

במדריך הירוק שלפנינו, הטקסט **המודגש בכחול** מייצג קישור למקור חיצוני. אלה המופיעים ב**ירוק** מתקשרים אל מראי מקום נוספים במדריך הירוק עצמו.

9 מבוא

9 מטרות המדריך

10 איך לקרוא את המדריך

13 פרק ראשון: רקע

פרק זה מציע הגדרה להתחדשות יהודית, וכמה דוגמאות לביטוייה המעשיים.

13 זהויות יהודיות במדינת ישראל - 2014

16 מונחים והגדרות

16 הסוגיה החברתית

17 הגדרת התחדשות יהודית

18 מדוע התחדשות יהודית

19 מדוע לתרום לפעילות בתחום התחדשות יהודית

20 שאלות לדין

21 פרק שני: ההיסטוריה של התחדשות יהודית בהקשר התרבותי בישראל

פרק זה בוחן את הגוון הישראלי המובהק של ההתחדשות היהודית, וסוקר את קורות הופעתה והתפתחותה.

21 התחדשות יהודית בישראל: תופעה ישראלית

22 התחדשות יהודית - עבור מי?

23 סקירה היסטורית קצרה של התחדשות יהודית בישראל

26 ישראל ותפוצות - עמית, זיקה והשתייכות לעם היהודי

27 שאלות לדין

28 פרק שלישי: מבט על התחדשות יהודית

פרק זה ממפה את ביטוייה המגוונים של ההתחדשות היהודית ומתמקד בשני משתנים: הסוגיה החברתית שעמה מתמודדים הגורמים המעורבים, ודרך הפעולה שנבחרה כדי לחולל שינוי. הפרק מפרט גם את סוגי הפעילויות שקיימות בשדה.

28	מבוא
28	טיפולוגיה של פעילויות של התחדשות יהודית
29	הסוגיות החברתיות והמניעים להתפתחות התחום
30	טיפולוגיה של פעילויות ושל אסטרטגיות ליצירת שינוי:
31	* פעילות וולונטרית מתמשכת
33	* פעילות אקראית
35	* פעילות מוסדית מאורגנת
37	שאלות לדין

38 פרק רביעי: מעורבות המדינה והשקעותיה בתחום התחדשות יהודית

למדינה ולזרועות הממשל בישראל יש (או יכול היה להיות) תפקיד מכריע בתמיכה בארגוני התחדשות יהודית ובמימוןם. פרק זה בוחן את התפקיד הזה, ומנחה את התורמים בדבר הדרך לעבודה משותפת עם המדינה.

38	מבוא
39	המדינה והזהות היהודית
41	היקף השקעות המדינה בתחום התחדשות יהודית
42	מוקדי הפעילות של המדינה
42	בתי הספר בישראל
42	* ריבוי מערכות
43	* דגם חדש - בתי ספר משותפים
43	* היסטוריה של לימודי היהדות ותכנית הלימודים
44	* לקחים שנלמדו
44	רשויות מקומיות
45	מימון בשיתוף עם גופי ממשלה
46	שאלות לדין

פרק חמישי: ובכן, האם זה עובד? היקף הפעילות בתחום ההתחדשות היהודית והשפעתה על החברה בישראל

47

מהי ההשפעה החברתית המצרפית של תכניות התחדשות יהודית בישראל? פרק זה בוחן מדדים אפשריים להצלחה, ומנתח את השפעתם של הארגונים בתחום.

- 47 מבוא
- 48 היקף - מה גודלה של תופעת ההתחדשות היהודית בישראל?
- 49 * מספר הארגונים וסוגיהם
- 49 * מספר המשתתפים
- 51 מאפייני קהל היעד
- 51 פריסה גיאוגרפית
- 52 נראות, מודעות והמוכרות של הארגונים בשיח הציבורי
- 52 מדידת ההצלחה
- 53 השפעה - האם פעילויות התחדשות יהודית מחוללות שינוי?
- 54 שאלות לדין

פרק שישי: משלב ההזנק לשלב הבא: התחדשות יהודית בת קיימא

פרק זה בוחן שלוש דרכים עיקריות שבהן מתפתח התחום במעבר משלב ההזנק לשלב השני: קיימות פיננסית, מעורבות תורמים ישראלים ושיתופי פעולה.

- 55 מבוא
- 55 מנין יבוא המימון? כיצד תושג קיימות פיננסית?
- 56 מקורות הכנסה טיפוסיים לתכניות התחדשות יהודית
- 56 * תרומות
- 56 * מימון ממשלתי
- 57 * הכנסות ממקורות עצמיים
- 57 היקף התקציבים
- 58 כיצד ניתן להפוך תורמים ישראלים לבעלי עניין ולשותפים בתמיכה בתחום?
- 59 כולם בעד אחד אחד בעד כולם? רשתות, שיתופי פעולה ותחרות
- 60 שאלות לדין

פרק שביעי: תרומה אפקטיבית לתחום ההתחדשות היהודית
פרק זה מציע הצעות מעשיות לתורמים, ובכלל זה שאלות שרצוי להציג, ואיתור הזדמנויות להשקעה.

- 61 מבוא
- 61 שאלות שצריכות להישאל על ידי התורמים
- 62 מה יכולים התורמים לעשות?
- 63 הזדמנויות לחדשנות
- 64 המלצות לתורמים

65 נספח 1: רשתות וארגוני גג

67 נספח 2: מקורות קריאה נוספים

מערות המדריך

המדריך הירוק שלפנינו מיועד לסייע לתורמים להבין את תופעת ההתחדשות היהודית בישראל ולעודד אותם לתרום לתחום זה. אנו מקווים שהמידע שמופיע כאן יאיץ שיתוף מידע בין תורמים שונים, חברי ה-JFN ואחרים, וימריץ את הקשר בינם ובין אלה העשויים ליהנות ממענקים בעתיד בדרך שתחזק את התחום כולו. המדריך עוסק בסוגיות שמעסיקות לא אחת את התורמים לתחום ההתחדשות היהודית, וביניהן:

- הקשרים תרבותיים והיסטוריים של התחדשות יהודית בישראל
- סוגי הפעילויות בתחום התחדשות יהודית בישראל
- התחדשות יהודית בהקשר רחב יותר, ובכלל זה סוגיות של תרבות, חברה, זהויות ומשאבים
- זיהוי הזדמנויות ואתגרים בתחום והצעות לפעולה בדרך אפקטיבית לקידומו
- קישורים והפניות למקורות אחרים, למידע נוסף ולמחקר מעמיק יותר.

המדריך דן בשאלות המוצגות תכופות על ידי התורמים לתחום ההתחדשות היהודית בישראל, כגון:

- מה משמעותו של המונח התחדשות יהודית בהקשר הישראלי?
- מה דמותה של ההתחדשות היהודית בישראל ומהם ביטוייה?
- מדוע חשובה השקעה בהתחדשות יהודית ומעורבות בפעילויותיה לעתידה של ישראל?
- מהם השירותים והפעילויות שמציעים ארגונים בשדה וכיצד אלה משפיעים על החברה בישראל?
- מהן המגמות בתחום? אלו כיוונים צפויים לו בעתיד?
- האם צריכה המדינה למלא תפקיד בתחום, ואם כן - מהו? מהי הדרך האפקטיבית ביותר שבה יכולים תורמים לפעול בשותפות עם גופי הממשלה והרשויות?
- אלו אתגרים עיקריים ניצבים בפני בעלי העניין בתחום התחדשות יהודית?
- מדוע צריכים תורמים ישראליים להשקיע בתחום?
- איך יכול תורם להשפיע על התפתחות התחום?

המלצות לאופן קריאת המדריך

את המדריך הירוק אפשר לקרוא ברצף מתחילתו ועד סופו, או לראות בו אוסף של פרקים נפרדים. אנו ממליצים להתחיל בקריאת הפרק הראשון והשני, אשר מגדירים את מסגרת הדיון, ולהמשיך בפרק השביעי, המציג הצעות ספציפיות להשקעה בתחום. לאורך כל המדריך מובאים קישורים והפניות למידע ולמחקרים נוספים.

נציין שוב שאזכור ארגונים ומוסדות מסוימים בשמם אין פירושו המלצה לתרום דווקא להם. מספרם גדול מדי והמרחב מורכב, מתפתח ומשתנה במהירות, מכדי שנוכל להתייחס באופן שווה והוגן לכל אחד מהם. ציון שמו של ארגון ספציפי מובא כאן כהמחשה בלבד, ולא מתוך כוונה להעיד על טיבו או להבליט אותו על פני עמיתיו. יתרה מכך, המלצה על תרומה ספציפית מחייבת הערכה מעמיקה של כל ארגון וכל תכנית, ולא בזה עוסק המדריך הירוק. תקוותנו היא שהמידע הכלול במדריך יאפשר לתורמים להעמיק את היכרותם ומעורבותם בתחום, ויסייע להם לבחון הזדמנויות לתרום לתחומים שבהם יש להם עניין, כאלה המשקפים את ערכיהם.

שאלות לדיון

כדי לעורר דיונים פוריים, מופיעות בסוף כל פרק שאלות לדיון.

קבלת שבת בירושלים

פאנל בפסטיבל הקהל ה-18 ברמת אפעל

1 פרק ראשון: רקע

- מהי התחדשות יהודית? *
- מדוע היא חשובה ליהודים בישראל? *
- מדוע צריכים תורמים ישראלים להיות מעורבים? *

זהויות יהודיות במדינת ישראל – 2014

שלוש תמונות

בבית ספר

בבית ספר תיכון ממלכתי בצפון תל-אביב מתכוננת המנהלת לשאת דברים בפני הורי תלמידים חדשים. היא סוקרת את ערכי היסוד של בית הספר ואת תכנית הלימודים, ועוברת לחלק שהוא, לדעתה, החשוב ביותר. "זהו בית ספר ממלכתי-יהודי", היא פותחת, וממשיכה בתיאור המרכיבים הרבים בבית הספר אשר שואבים השראה מהתרבות היהודית ומערכיה. אלא שאין בנמצא "בית ספר ממלכתי-יהודי", לפחות לא באופן רשמי. בית ספר המסוים הזה אינו "ממלכתי-דתי", אלא הוא דווקא משתייך למערכת החילונית ה"ממלכתית"¹, ללא כל תואר נוסף. למרות זאת בוחרת המנהלת לכנות את בית הספר שלה "ממלכתי-יהודי", ויוצרת בדרך זו קטגוריה חדשה. בחירה זו היא תולדה של תהליך בן המש שנים, שבמהלכו השתתפו המנהלת וסגל המורים בהכשרה מרוכזת של פיתוח מקצועי, שמטרתה הייתה לחזק את זהותם היהודית. התהליך אפשר להם לשלב תכנים וערכים יהודיים במרקם בית הספר. מעבר לדרישות משרד החינוך, דורש בית הספר מכל תלמידי כיתות ז' עד י' ללמוד בכל שבוע פרקים במורשת היהדות ובתרבותה. שלושים תלמידים בחרו להיבחן בבחינת בגרות ב"מחשבת ישראל" שעיקר עיסוקה בטקסטים רבניים. קיימת גם ציפייה לשירות קהילתי שמשלב תוכן יהודי, והורים וילדים משתתפים בקביעות ב"בית מדרש" (לימוד טקסטואלי במקורות יהודיים). אין זה אומר שבית הספר החילוני לכאורה הפך לפתע דתי. להיפך - הדבר מעיד, ככל הנראה, על כמיהה של ישראלים שאינם שומרים מצוות להתחבר מחדש למקורותיהם

1 ב-1953 נחקק חוק חינוך ממלכתי שייעודו היה לבטל את שיטת הזרמים בחינוך שהיתה נהוגה עד אז. בעקבות החוק נוצרו החינוך הממלכתי, שאיחד את הזרמים הציוניים החילוניים ואת בתי הספר הערביים, החינוך הממלכתי-דתי שהחליף את זרם "המזרחי" ונתן מענה לאנשי הציונות הדתית, או הזרם הדתי לאומי, והזרם העצמאי של החרדים, שנותר על כנו בהסכם פוליטי.

התרבותיים, מהם היו מנותקים, לעבד אותם ולהפוך אותם – בהתאמה ייחודית – למרכיב תרבותי בעל משמעות בחייהם, בהווייתם ובזהותם.

בתחנת הרכבת

יום שישי, חמש לפנות ערב. המסעדות, התחבורה הציבורית ובתי העסק נסגרו כבר לקראת השבת. המולת רחובות העיר ירושלים פוחתת והולכת. אם תעברו ליד תחנת הרכבת הישנה ששופצה לא מכבר, זו המכונה "התחנה הראשונה", תמצאו מכוניסטים ברחבה המרכזית 300 או 400 אנשים, שבאו להשתתף בדרך בלתי מסורתית באירוע מסורתי מאוד. על הבמה מנהלת קבוצה קטנה את סדר קבלת השבת, השונה במשהו מהטקסים המקובלים בבתי הכנסת. בקבוצה בולטות כמה נשים, וחבריה מסבירים את מילות התפילה ואת הטעם לבחירת השירים שמושרים בציבור, ומדרבנים את הנאספים לשיר ולרקוד. הטקסטים המסורתיים והנעימות משולבים במרכיבים מודרניים המשקפים את סגנונו השוויוני והעכשווי של האירוע. הקהל מגוון, וכולל משתתפים ממוצא שונה ומרקע מגוון, דתיים ושאינם דתיים, אך אין בתוכו חרדים. כמה משתתפים קוראים טקסטים שלוקטו אל סידורים שהוכנו במיוחד עבור האירוע. אחרים צופים בהם מהצד. אחרי שהקשיבו לנעימות השבת, הם ממשיכים בדרכם לבילוי עם חברים, לטייל עם הכלב, לשוב להכנות השבת או פשוט ליהנות מהאווירה הרגועה, החגיגית והמחבקת. זוהי דרך חדשה לחגוג את השבת.

בכנסת

פברואר 2013. טקס ההשבעה של 48 חברי כנסת חדשים שזה עתה נבחרו. כל אחד מהם נואם את נאומו הראשון, מציג את ערכי היסוד שלו ואת תכניותיו לתקופת הכהונה שלו בכנסת. חברת כנסת חדשה אחת, ד"ר רות קלדרון ממפלגת "יש עתיד", מפתיעה את כולם כשהיא פותחת כרך של התלמוד. היא מדגימה את מחויבותה לטקסטים יהודיים כמרכיב יסוד בזהות הישראלית החילונית באמצעות סיפור על רב בבבל ואשתו. קלדרון מסבירה כיצד הרקע שלה, כבת לעולים – אם אשכנזייה ואב ספרדי – בשנים הראשונות של המדינה, הותיר בה תחושה שמהו חסר, שיש חלל בתרבותה ובעבר שלה. בחיפושיה אחר שורשים תרבותיים ואחר השפה שבה תוכל לבטא אותם גילתה את התלמוד, והתאהבה בהומור, באנושיות, בסקרנות ובדקדקנות האינטלקטואלית שלו. היא יצאה למסע שהוביל אותה לייסד מסגרות שבהן יכולים ישראלים חילוניים לעסוק בתרבות היהודית והעברית ובספרות העברית. "התורה אינה קנייניו של זרם זה או אחר" היא אומרת. "היא המתנה שקיבלנו כולנו, ולכולנו ניתנה הזדמנות להתבונן בה כשאנחנו בוראים את מציאות חיינו".²

תמונות קצרות אלה של גילויי זהות יהודית בישראל של שנת 2014 אינן אלא דוגמאות ספורות לתמונות רבות המשקפות את התופעה החברתית המתפתחת – התחדשות יהודית. תופעה זו כוללת מגוון של ביטויים – אישיים ופרטיים, אך גם בקבוצה, בקהל וביציבור – של אנשים שמבקשים לנכס לעצמם מחדש את יהדותם, לתבוע ריבונות על תרבותם היהודית והעברית ולעצב את זהותם האישית והקהילתית. הם עושים זאת כשהם נשענים על מסורות עבר, אך בד בבד יוצרים פרשנות

2 לצפייה בה"כ ד"ר רות קלדרון ביוטיוב, היכנסו ל- <http://youtu.be/ktDfdxLcUtk>

משלהם שמתאימה להווייתם, ממלאת עבורם חלל ונותנת טעם חדש לחייהם. במידה רבה יש בזה גם בשורה של התחדשות עבור ציבור שלם. השינוי שמגולם בתביעת הריבונות המחודשת ובגילוי אינו נעצר במרחב הפרטי, והרעיונות שניתן לשאוב מהם עשויים להשפיע על כלל היהודים בישראל באמצעות השתלבות ביטויים של התחדשות יהודית גם במרחב הציבורי.

כפי שיתואר במדריך הירוק שלפנינו, תופעת ההתחדשות היהודית משלבת שתי מגמות בעלות זיקה הדדית: ראשית, יהודים המגדירים עצמם כחילוניים, בדומה לד"ר רות קלדרון, קובעים בעצמם את מהות זהותם היהודית, שבים לאמץ טקסטים יהודיים מסורתיים ומשלבים אותם בחיים יהודיים שאינם כפופים בהכרח להלכה ולשמירת מצוות. שנית, אבחנות זהות מיטשטשות והולכות, ואת מקום התוויות "דתי" ו"חילוני", שגרמו לקיטוב בחברה הישראלית, תופסת קשת רחבה של הגדרות ביניים.

מונחים והגדרות

המדריך הירוק שלפנינו מתאר את תופעת ההתחדשות היהודית בישראל. נודה כבר עתה שהמונח עצמו חמקמק והגדרתו אינה פשוטה. אנו משתמשים בו, משום שזהו המונח המקובל על רוב אלה הפעילים בתחום, גם אם בציבור הרחב הוא כמעט שאינו מוכר. בין המונחים האחרים המתייחסים לאותה תופעה נרחבת נכללים גם "רנסאנס יהודי", "פלורליזם יהודי", "עמיית יהודית", "יהדות הומניסטית", "זהות יהודית", "יהדות כתרבות", "ישראליות יהודית" ועוד.

הסוגיה החברתית

כיצד נוצר תחום ההתחדשות היהודית? מהם המניעים לשורה של יוזמות ופעילויות, הקמה של ארגונים וייסוד תכניות ייעודיות? הפרק השלישי במדריך הירוק שלפנינו יעסוק בשאלות אלה בהרחבה. תופעת ההתחדשות היהודית בישראל נולדה מתוך מצוקה – מצוקה אישית של אנשים ומצוקה של קהילות. הפער בין המצוי לרצוי הוא שהניע יזמים, בתחילה בודדים וללא התארגנות מספקת, ורק אחר כך עם שיטה סדורה, לנתח את הבעיה עמה התמודדו, לחפש לה מענים, לגבש פתרונות, לעצב דרכים למימושם ופעול ליישומם.

בהיבט האישי המניע הבולט היה פער שנוצר בין זהותם הנתפסת של יהודים ישראלים ובין פרשנותם שלהם להגדרת הזהות. רבים מהם אינם חשים שהיהדות מהווה מרכיב משמעותי בזהותם, למרות זיקה חזקה לעם היהודי ולמסורת. שני הסברים מנוגדים בולטים בהקשר זה:

האחד, מאז ומתמיד – וביתר שאת מראשית תקופת ההשכלה – אימצו יהודים רבים חכמה ודעת "כלליים", אוצרות תרבות וערכים אוניברסאליים, ואף העדיפו אותם על אורה חייהם הדתי. בעוד בעבר היות יהודי משמעו היה, על פי רוב, יהודי הלכתי, הרי שכעת יכול היה יהודי לבחור להיות חילוני, או "בן דת משה" או אזרח המקום שמשמר מסורת ותרבות יהודית במידה הנוחה לו. ביישוב העברי בארץ ישראל, ודאי לאחר קום המדינה, התפתחה תרבות ישראלית חילונית אשר שורשיה בתרבות היהודית ובהיסטוריה העברית ומהן היא יונקת את השראתה, אך הדת היהודית אינה עיקרה. בני תרבות זו בחרו להתרחק מהדת, ממצוותיה, מהלכותיה ומסממניה, וכעבור דורות אחדים איבדו זיקה גם לאוצרותיה, והחליפו אותם באחרים. כעת היה עליהם למצוא חוט מקשר חלופי, אשר יחבר אותם לעברם, לאבותיהם וגם אל הכלל החדש שנוצר בישראל. אחד הפתרונות – בעידוד מערכת החינוך הישראלית – היה דילוג על פני מאות שנות הגות, ספרות ואומנות, ויצירת גשר מהעברי התנ"כי אל הישראלי החדש, באופן שיצר עד מהרה ישראלים בורים במורשתם ובמקורותיה.

ההסבר השני מתמקד בניכור ובהדרה שחשו יהודים ישראלים, בעיקר חילונים, כלפי הדת היהודית והממסד היהודי. מנקודת מבטם, השתלטותם של גורמים אורתודוקסים על טקסי החיים, על מזון המוגש במסעדות, על תחבורה בשבת, על החינוך ליהדות ובמיוחד התערבותם בסוגיות של נישואין וגירושין, המאסה עליהם את היהדות, יצרה זיקה ישירה בין הדת ובין הממסד הכופה והרחיקה אותם מתרבותם שלהם. היו מי שרצו לשמר דווקא את יהדותם, אך לא ידעו כיצד. אחרים ביקשו לנכס מחדש את תרבותם שנלקחה ולתת פרשנות חלופית משלהם לאופן שבו עליהם לבטא אותה.

בהיבט הקהילתי המניע היה היעדר מקום לריבוי קולות וליצירת קהילה שונה מהדגמים הקהילתיים המוקבלים. קהילה שחפצה בדגם ייחודי של חיי קהילה יהודיים נתקלה בחסמים ובהגבלות רבים שחייבו את חבריה לקבל עליהם את הדגם האורתודוקסי המרכזי או לוותר על חיי קהילה יהודיים. דרכי ביטוי חלופיות הושגו לאחר

מאבק וחופש הבחירה הצטמצם עד שנראה בקושי. אפילו היבטים פרוצדוראליים, הקשורים ביחסי דת ומדינה, או צרכים טקסיים, ובכלל זה הובלה רוחנית, אופן ארגון התפילות והטקסים, בחירה במערכת ערכים שתנחה את חבריה ושירותי דת חלופיים, מקשים מאד על מי שרוצה בטעם יהודי לחייו, אך לא כזה המוכתב בידי דוגמה וממסד.

הגדרת התחדשות יהודית

במדריך הירוק הנוכחי אנו מתייחסים למונח התחדשות יהודית כאל מגוון רחב של פעילויות, ארגונים ותכניות המעניקים ליהודים בישראל הזדמנויות ללמוד, לתת ביטוי לתרבותם, לחקור את זהותם ואת רוחניותם, ליצור ולתת משמעות מחדשת – כל אלה על בסיס ערכים, מסורות וטקסטים יהודיים, ומתוך מחויבות לפלורליזם ולבחירה אישית.

בהגדרה הזו טמונות מספר נקודות מפתח:

- התחדשות יהודית היא תופעה חברתית, שניתן לצפות בה ולתאר אותה. ההגדרה המדויקת שלה שנויה במחלוקת: האם מדובר במקבץ של תכניות בעלות זיקה רופפת, בתחום פעולה, בזרם אידיאולוגי או בתנועה? יש הטוענים שהיא מייצגת מאמץ מאורגן ומתמשך שתכליתו שינוי חברתי.³ אחרים עומדים על כך שתופעת ההתחדשות היהודית היא תמהיל רופף של ארגונים שיש ביניהם "דמיון משפחתי" כלשהו, ומסתמכים על שלל המטרות והאידיאולוגיות הקיימות בתחום, על היעדר מנהיגות מוסכמת ועל היעדר מידה סבירה של מיסוד בקרב ארגונים רבים ובקשרים שהם מנהלים ביניהם.⁴
- תחום ההתחדשות היהודית מקיף מגוון גדול של פעילויות, ביניהן תכניות לימודים והעשרה בחינוך הפורמאלי, תכניות העשרה ולימוד בחינוך הבלתי פורמאלי, קידום צדק חברתי לפי ערכים יהודיים, לימוד טקסטים יהודיים, יצירה אומנותית ברוח יהודית, קיום מעגל החיים היהודי, טקסים ואירועי חג, מפגשים בין יהודים בעלי גישות שונות למסורת היהודית, סגור, מדיה, רוחניות ויצירה וקיום של חיי קהילה יהודית יוצרת. תיאור של הפעילויות תמצאו בפרק השלישי.
- פעילות בתחום התחדשות יהודית מקיפה השקפות עולם שונות וסגנונות חיים שונים ושואפת לקרב בין קבוצות שונות של יהודים ישראלים. בכך היא משקפת את המציאות המורכבת של החברה בישראל. מידע נוסף בנושא זה תמצאו בפרק השני.
- במשך שנים היה השסע הדתי-חילוני אחד ממאפייניה המדוברים של החברה הישראלית. אחד מביטוייו של השסע היה ניכור שחשו חילוניים רבים בישראל כלפי הדת וכלפי הממסד הדתי. הניכור מהדת, ההתרחקות מריטואל דתי ומסמכות דתית נבעו, בין היתר, מהתחושה שפלה מסוים

3 Rachel Werczberger and Na'ama Azulay, The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society, Contemporary Jewry 2011. וראו גם סרטון וידאו בעברית, שבו מדברת נעמה אזולאי על הנושא, באתר <http://jewishr.wordpress.com/2010/03/18/partnership-2000-jewish-renaissance-study-day/>.

4 המושג "דמיון משפחתי" נטבע על ידי הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין, והוא מסייע בהסבר הקשר הקיים בין התכניות השונות של התחדשות יהודית. על פי התפיסה הזו, יכולים קווי דמיון חופפים לקשר בין דברים מבלי שיהיה לכולם מאפיין אחד משותף. למידע נוסף ראו http://en.wikipedia.org/wiki/Family_resemblance. תודה נתונה לשלמה פישר על שהצביע על התפיסה הזו ועל התאמתה לשימוש כאן.

בחברה תופס בעלות על הגדרת התרבות "הנכונה והראויה" וקובע לפלח אחר כיצד עליו לבטא את זהותו ואיך יראה אורח חייו. בראשית התפתחותו של תחום ההתחדשות היהודית נראה היה שעיקר הפעילויות והשירותים מוצעים לחילונים, אותם אלה שחשו חסך ורצו לשמר ממד יהודי בזהותם ובתרבותם, אבל באופן שונה מזה שהציע להם הממסד. מאז חלו שינויים מפליגים, והדיכוטומיה של "דתי" ו"חילוני" כבר אינה דומיננטית בשיח הציבורי. היזמים והפעילים בתחום התחדשות יהודית מסייעים לערער על השיח הישן ותורמים להתחזקות ערכים התומכים בגיוון. ואמנם, טווח הגדרות הזהות העצמית מגוון כיום הרבה יותר וכולל זהויות ביניים רבות. הפעילויות בתחום כבר אינן מוצעות באופן בלעדי לחילונים, אלא הן מבקשות לתת מענה ייחודי גם לפרטים ולקבוצות בעלי הגדרת זהות שונות.

- בבסיסן של פעילויות התחדשות יהודית עומדים ערכים של פתיחות, פלורליזם ובחירה אישית לפרשנות, בלי זיקה בהכרח להלכה או מחויבות לשמירת מצוות.

מדוע התחדשות יהודית?

לכאורה, שאלת הזהות היהודית עשויה להיראות בלתי רלבנטית בישראל – מדינה יהודית שרוב אוכלוסייתה יהודית, שחייה מנוהלים על פי לוח השנה העברי, שמדברים בה עברית ושמעניקה ליהודים מרחב שבו הם יכולים לנהל חיים יהודיים. ואכן, מחקרים מצביעים על כך שהדתיות תופסת מקום בחיי הרוב המכריע של היהודים בישראל. עורכי סקר שערך מרכז גוטמן ב-2009, "דיוקן היהודים בישראל"⁵; הגיעו למסקנה כי "יהודים ישראלים רבים מתעניינים במקומה של הדת במדינת ישראל ובמשמעות של "מדינה יהודית" ומביעים עמדה אוהדת כלפי ביטויים של דת ומסורת במרחב הציבורי". המחקר מראה שאף שמעל 80% מהיהודים בישראל אינם שומרי מצוות, רובם המכריע מקיים במידה זו או אחרת את טקסי מעגל החיים היהודי, כגון בר-מצווה וברית מילה, וחוגג את החגים היהודיים; 82% מדליקים נרות בחנוכה "תמיד" או "לעתים קרובות", ו-67% נמנעים מלאכול חמץ בפסח.

ובכל זאת, למרות שהם שומרים על קשר עם מנהגים יהודיים ועל זהות יהודית, רוב הישראלים אינם שותפים פעילים ליצירת זהות יהודית וחוויות יהודיות משל עצמם. מסיבות שונות (המתוארות בפרק השני) הזיקה הזו באה לידי ביטוי במנהגים עממיים ובמסורות משפחתיות, ולא בנקיטת פעולה ליצירת משמעות שתהיה שייכת להם. כפי שכותב דניאל הרטמן, "בחברה הישראלית קיימת כיום מידה רבה של יידישקייט (הוויה יהודית), אך זו מוגבלת ברובה לביטויים תרבותיים... אין מודעות לשאלות מדוע אני קיים, מי אני ומה אני מייצג כיהודי יהודי, ולכך מצטרף ניכור גובר מהחרדים וחשש מפניהם; הדבר עלול להוביל בקלות לדחייה מחודשת של היהדות, כפי שהיה בתנועה הציונית המוקדמת". הרטמן ממשיך וטוען כי "לישראלים רבים זהות יהודית בלתי מפותחת או פסיבית. לפסיביות זו, המשולבת בבורות בכל הנוגע ליהדות ולטקסטים יהודיים, ואפילו בניכור מהם, עלולות להיות השלכות שליליות חמורות על עתידה של ישראל כמדינה יהודית".

⁵ "דיוקן היהודים בישראל", סקר שערך מרכז גוטמן של המכון הישראלי לדמוקרטיה. זהו השלישי בסדרה של סקרים הבוחנים את הזהות היהודית בישראל. ראו www.idi.org.il ו- <http://www.avichai.org.il/sites/default/files/guttman%20short%20> 2009.pdf

הדיון בהתחדשות יהודית מעלה אפוא סדרת שאלות הרות גורל: איך יעניקו היהודים בישראל משמעות לזהותם היהודית, ועד כמה תהיה זו רלבנטית עבורם? באלו דרכים, אם בכלל, הם יחוו בצורך להישאר בקשר עם היהודים מחוץ לישראל? ומה יהיה גורלו של החלום הציוני על מדינה יהודית ריבונית בארץ האבות?

בראיונות שנערכו עבור המדריך הירוק שלפנינו, שבו פעילים בולטים והדגישו שהם רואים במאמצינו לעודד ישראלים לעסוק בזהותם היהודית הרבה יותר מאשר תפקיד חינוכי. מדובר בלא פחות מאשר המשך בניית המדינה היהודית, מטלה בעלת ערך קיומי.

כדברי דני דניאלי⁶, שעליהם חזרו רבים אחרים, "ברור לי לחלוטין שהתפתחותו של תחום ההתחדשות היהודית, הארגונים הפועלים במסגרתו, פעילויותיהם והמספר הגדל והולך של המשתתפים בהן – כל אלה חיוניים לחברה הישראלית ולעם היהודי. התחדשות יהודית היא התשובה היחידה, האפשרות היחידה והתקווה היחידה שלנו לבניית זהות יהודית-ישראלית משמעותית עבור מאות אלפי יהודים ישראלים שלא מצאו את מקומם, ולא ימצאו את מקומם, במסגרות אחרות. לאוכלוסייה ישראלית מגוונת זו – אורתודוקסים מודרניים, מסורתיים, חילונים מכל הסוגים – תפקיד מכריע בשגשוג העתידי של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, מדינה נאמנה לערכי היסוד של הציונות, מדינה אשר מקיימת קשר עם יהדות התפוצות לטובת שני הצדדים, ופועלת בהשראת הפלורליזם ובזיקה לערכים הומאניים ואוניברסאליים".

מדוע לתרום לפעילות בתחום התחדשות יהודית?

קיימות שתי סיבות לכך שתורמים ישראלים צריכים להשקיע בתחום ההתחדשות היהודית, ושתיהן נובעות מהחשיבות שיש להתחדשות יהודית עבור ישראל. ראשית, אלה מביניהם המחויבים לישראל כמדינה יהודית, דמוקרטית ומשגשגת, יגלו שהתחדשות יהודית היא תחום חיוני, שבו הם יכולים להיות מעורבים ולהשפיע על עתידו. כבר עמדנו על כך שפעילויות בתחום יש בהן כדי להפחית את ממדי הניכור שחשים ישראלים רבים כלפי היהדות כפי שמפרש אותה הממסד. השקעה בארגונים הפועלים בתחום ובפעילויות מגוונות עשויה להפחית מצוקה זו במידה רבה ולחולל שינוי לטובה בקהילות רבות ובחברה הישראלית כולה.

שנית, תרומה לארגונים הפועלים בתחום עשויה לצמצם את ממדי חוסר האיזון, או אף לבטל לחלוטין את הפער הקיים בין מקורות המימון של אותם ארגונים ובין הקצבות להן זוכים ארגונים שמייצגים אידיאולוגיות אחרות, מנוגדות ברובן, אשר מבקשות לשמר את הסדר הקיים ואולי אף להטות את הכף עוד לטובתן. הימנעות מהשקעה בארגוני התחדשות יהודית תגדיל את אי הוודאות הפיננסית שעמה הם חיים, תגדיל את אי השוויון, תקטין את ההיצע והתחרות ותימנע מישראלים רבים פתרון אפשרי למצוקתם.

6 דני דניאלי הוא פעיל ותיק בתחום התחדשות יהודית. בעבר ניהל את בית אבי חי ואת "שערים: האגודה להעצמת התחדשות יהודית".

שאלות לדין:

1. כיצד אתם מבינים את המושג "ישראל כמדינה יהודית"? מה צריכה לכלול ה"יהודיות" של ישראל? אלו ערכים וביטויים של יהדות הייתם מצפים שיתממשו בישראל?
2. האם יש סוגיות חברתיות בהקשר זה שפילנתרופיה יכולה לסייע בפתרון? מהן?

מקורות שהזכרו בפרק:

- Rachel Werczberger and Na'ama Azulay, "The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society", Contemporary Jewry 2011
וראו גם סרטון וידאו בעברית, שבו דנה נעמה אזולאי בנושא, באתר:
<https://jewishr.wordpress.com/2010/03/18/partnership-2000-jewish-renaissance-study-day/>
- מרכז גוטמן, דיוקן היהודים בישראל, 2009.
- Rabbi Donniel Hartman [2012], "The New Israeli Jews" in Contact Magazine's edition on Jewish Identity in Israel"
- Rabbi David Kasher (2013), "An American Jewish Educator's Journey into the World of Israeli Secular Torah Study"

2 פרק שני: ההיסטוריה של התחדשות יהודית

בהקשר התרבותי בישראל

- ❖ מנין נובעת התחדשות יהודית?
- ❖ כיצד נטועה התחדשות יהודית בתרבות הישראלית ובחוויה הישראלית?
- ❖ את מי משרתים הארגונים, הפעילים והפעילויות בתחום?

1. התחדשות יהודית בישראל: תופעה ישראלית

על פי הגדרתו של ד"ר מוטי זעירא, מוותיקי הפעילים בתחום של התחדשות יהודית בישראל, מטרה מרכזית של פעילים בתחום היא "להבטיח שכל יהודי בישראל יחוש בנוח בתוך התרבות היהודית ויבנה לעצמו חיים יהודיים". אף שאין זו הדרך היחידה להגדיר את ייעודם של הפעילים בתחום, יש בהגדרה זו כדי למקד את תשומת הלב בהקשר הישראלי של התחדשות יהודית. ראשית לכול, התחדשות יהודית מתמקדת ביהודים-ישראלים, שאינם חשים שייכות אוטומטית לתרבות היהודית רק משום שנולדו יהודים. שנית, זעירא משתמש בביטוי "תרבות יהודית" ולא במילה "יהדות". באוזני הישראלים מגלם המונח "תרבות יהודית" קטגוריה רחבה המקיפה את הפולקלור היהודי, אמנות יהודית וספרות עברית, החל מהתורה ועד לספרות עברית וישראלית בת זמננו. ומכיוון שאותה "תרבות" קיימת בישראל במרחב הציבורי והפרטי כאחד, ניתן למצוא "תרבות יהודית" בכיכר העיר, באמצעי התקשורת ובאומנויות. הגדרתו של זעירא מדגישה שיעודה של פעילות בתחום התחדשות יהודית צריך להיות מתן הזדמנות ליהודים בישראל לממש את יהדותם בדרכי הביטוי הטבעיות להם ולאפשר להם לממש בדרכם שלהם חיים יהודיים בארץ.

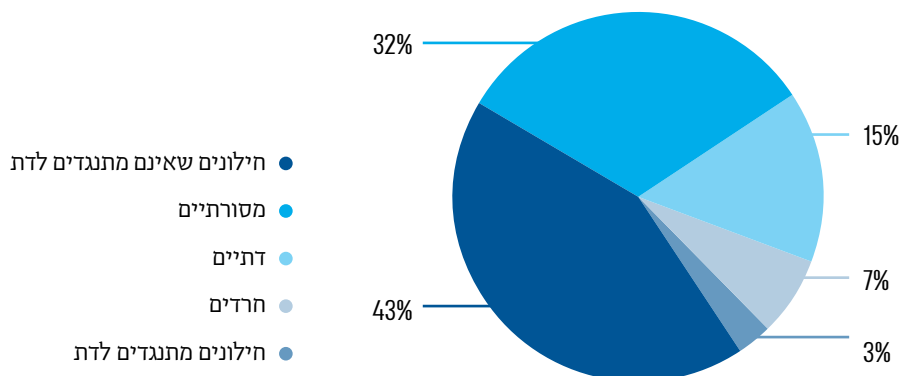

פסטיבל הקהל ה-18 ברמת אפעל

2. התחדשות יהודית – עבור מי?

היהודים החיים בישראל מתאפיינים במגוון סגנונות חיים ובזהויות יהודיות שונות. בסקר מ-2009 הגדיר מכון גוטמן חמש קטגוריות נרחבות, והציג את השאלה הבאה:

כיצד אתה מגדיר את עצמך מבחינה דתית?

תוצאות הפילוח היו: 43% - חילונים שאינם מתנגדים לדת; 32% - מסורתיים; 15% - דתיים; 7% - חרדים; 3% - חילונים מתנגדים לדת.

ממצאי סקר גוטמן מלמדים שישנו פלח קטן אך משמעותי של ישראלים שפעילויות של התחדשות יהודית לא יעניינו אותם, ככל הנראה, כלל וכלל. פלח זה, 10% גודלו, כולל את החרדים, שמבקשים לשמור על אורח חייהם ויראו בכל ניסיון לערער עליהם איום, ואת החילוניים המתנגדים לדת, שיסרבו, כנראה, לשתף פעולה עם כל ניסיון לגרור אותם להתחדשות של דבר שהם כופרים בו כלל ועיקר. זאת, למרות שהתחדשות יהודית אינה בהכרח פעילות דתית. פוטנציאל השוק, אם כן, עבור שוחרי ההתחדשות היהודית, יזמי התחום ופעיליו, מקיף כ-90% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. ציבור זה כולל בתוכו יהודים ישראלים שמגדירים עצמם ציונים דתיים, דתיים לאומיים, דתיים מודרניים, מסורתיים, דתיים לשעבר, חוזרים בשאלה, לא דתיים, חילונים, אתאיסטים או חסרי דת - זאת בהנחה שיביעו עניין בהשתתפות בפעילות של התחדשות יהודית. כמובן, נדרש סקר מדויק יותר כדי להבין מי מבין אלה ייטה יותר מאחרים לקחת חלק בפעילות התחדשות יהודית משמעותית. מכל מקום, מרביתן של תכניות ההתחדשות היהודית פתוחות בפני כולם, כל עוד המשתתפים מוכנים גם הם לקבל הצטרפותם של אנשים בעלי תפיסה ופרשנות שונה משלהם של היהודיות.

1 חשוב להדגיש: סקר גוטמן התמקד בשאלת מידת הדתיות, ולא עסק בשאלה רחבה יותר של זהות. את ממצאי הסקר, הנשענים על התייחסותם של הנשאלים לשאלה הממוקדת, יש להבין בהקשר זה.

3. סקירה היסטורית קצרה של התחדשות יהודית בישראל²

כדי להיטיב להבין את מהותה של התחדשות יהודית כיום, יש להתוודע אל תולדות התפתחותה כחלק מההיסטוריה של מדינת ישראל.

כפי שציינה ד"ר רות קלדרון בנאום הפתיחה שלה בכנסת, בשנותיה הראשונות התמקדה מדינת ישראל במשימות חיוניות הכרוכות בהקמת מדינה: ייסוד מוסדות והקמת תשתית למדינה, קליטת גלי עלייה והתמודדות עם איומים צבאיים ממשיים. המרקם החברתי שירשה המדינה מתקופת היישוב העברי התארגן סביב תנועות פוליטיות בעלות אידיאולוגיות ברורות, שכל אחת מהן הקימה לעצמה בתי ספר, מוסדות רפואיים, בנקים, קבוצות ספורט ועוד. ה"יהודיות" של המדינה נתפסה כמובנת מאליה, לפחות בשיח הציבורי. הגם שהקמת המדינה היתה מטרת העל של התנועה הציונית, רבים לא חשבו שבכך תמו משימותיה. להיפך – התפיסה הרווחת היתה שכעת יש להשקיע את מרב המאמצים בחיזוקה ובביצורה של מדינת העם היהודי ובהפיכתה למדינה בטוחה ועצמאית.

תפקיד חשוב בביצוע משימה זו – ובו בזמן תוצר שלה עצמה – נועד ל"צבר". הצבר, אותו כינוי ל"יהודי החדש", הארצישראלי, דובר שפת עבר – היא שפת התנ"ך, הפיזי, העצמאי, רב התושייה, המחובר לאדמתו, המוחצן, המחוספס והקוצני, היה כל כולו תיגוי יוקרתי שנועד למחוק את הסטריאוטיפ המקובל ל"יהודי הישן" – הגלותי, בעל הדיאלקט הזר, התלוי בחסדי זרים, החיזור, החלש, המופנם, הבורגני וחסר ההגנה. במידה רבה זכה מהלך זה – "מהתנ"ך עד הפלמ"ח" – להכות שורש בתרבות הישראלית והצבר הפך לסמל המזוהה עם דור שלם, אולי אף שניים.

יחד עם זאת, להצלחה זו היתה גם תוצאה שרבים רואים בה נזק לממד היהודי בתרבות הישראלית ובמדינה הישראלית. החיבור המאלץ שיצרו סוכני השינוי ומובילי התרבות החדשה בין הצבר, "היהודי החדש", ובין "הישראלי המקורי" – עובד אדמתו התנ"כי, דובר העברית, הלוחם העצמאי והמתיישב – דילג במכוון על פני אלפיים שנות גולה, שנים שבהן לא שקט העם היהודי על שמריו, אלא יצר נכסי תרבות חשובים, חידש, פירש והתאים הלכות למקומות מושבו, גידל מנהיגים והוגים, ייסד מרכזים רוחניים ומרכזי לימוד ודעת, פיתח מקצועות ועולמות תוכן וידע חדשים, פרסם טקסטים קאנונים ומילא את ארון הספרים העולמי באוצרות עד. במלים אחרות – במאמציהם של מייסדי המדינה להחליף מודל פגום בדגם חדיש, המחדש עבר הרואי, נטלו הם ממנו את נכסיו ורוקנו את צקלוננו היהודי, שנבנה וגובש מאות בשנים. כך נוצר "יהודי חדש" גאה, אבל נטול זיקה לעברו, לעתים בז לו ולעתים בור וחסר ידע כיצד לנווט בו.

הגל הראשון: שנות ה-70 של המאה ה-20

שורשיה של תופעת ההתחדשות יהודית בישראל נטועים עוד בתקופת היישוב שקדמה להקמת המדינה, אך ניצנים של ממש החלו להופיע בשנים שאחרי מלחמת ששת הימים, ובראשית שנות ה-70 של המאה העשרים. לתוצאות המלחמה היתה השפעה רבה על כל מגזרי החברה הישראלית ובכל היבטי החיים, אלא שאופי התגובה היה שונה בכל מגזר ומגזר. בצינות הדתית, למשל, היו שראו בחזרה אל חבלי ארץ המולדת ההיסטורית

2 למידע נוסף על אודות ההיסטוריה של תופעת ההתחדשות היהודית בישראל ראו את רשימת המקורות המופיעה בנספח לספר זה.

3 האמרה "מהתנ"ך עד הפלמ"ח" מתייחסת לגישה הציונית הקלאסית, שהוקירה את התנ"ך, אך שללה במכוון את ערכי ההיסטוריה הגלותית של היהודים (שלילת הגלות). גישה זו דילגה על חלקים גדולים של ההיסטוריה הזו, והפכה לתפיסה השלטת בזרם המרכזי בצינות שלאחר קום המדינה.

הזדמנות לחידושה של התיישבות יהודית וריבונות יהודית. חידוש הגישה אל אתרים קדושים או מרכזיים ליהדות אף הצית רגשות דתיים עזים ותחושה של זירוז גאולה משיחית. מנגד, חלקים בתנועה הקיבוצית חוו דווקא התכנסות וביורר עצמי, כפי שבא לידי ביטוי, למשל, ב"שיח לוחמים – פרקי הקשבה והתבוננות", והטילו ספק ב"קידוש" המלחמה. הפער שנוצר בין אלבומי הניצחון מכאן, ובין ההלם מאובדן החיים מכאן, הביא רבים מהם לשאול שאלות הנוגעות לזהות פרטית, לסולם ערכים ולייעוד. בראשית שנות ה-70 הגיע לארץ גל עליה גדול יחסית, שהורכב ברובו מחילונים יוצאי ברית המועצות, שם כפה עליהם המשטר הכחדה רוחנית, ניתוק מפעילות דתית ומביטוי ציבורי של מסורת ותרבות יהודית, כמו גם מיתר תפוצות ישראל. יחד עם זאת, רבים מהם היו בעלי תודעה יהודית וציונית ותחושת השתייכות לקולקטיב היהודי, כמו גם תחושת בעלות טבעית על הארץ. המפגש של העולים עם התרבות הישראלית והפערים שעליהם היה לגשר עוררו גם בהם שאלות מהותיות על זהות וחיבור ליהודיות ישראלית.

שלוש הקבוצות הוציאו מתוכן – כל אחת בדרכה – שורה של יוזמות שבעתיד יהפכו לדגמים מובילים בתופעת ההתחדשות היהודית, וביניהן בתי מדרש חילוניים⁴ ומעורבים, מרכזים לתרבות עברית, קהילות לומדות, קהילות לא אורתודוקסיות, מכינות קדם-צבאיות מעורבות, מפגש בין יהודים דתיים וחילוניים ועוד. עד מחצית שנות ה-90 התקיימו יוזמות חלוציות אלה בתפוצה ובהיקף פעילות מצומצמים.

הגל השני - שנות ה-90 של המאה ה-20

רק לאחר רצח ראש הממשלה יצחק רבין ב-1995 החל השיח הציבורי בישראל להשתנות. שאלות בדבר אופי המדינה וייעודה, הניכור בין יהודים דתיים וחילוניים ומהות היהודיות במדינה היהודית בעבעו מתחת לפני השטח במשך שנים, אך הן צפו עם הירצחו של ראש ממשלה ישראלי בידי ישראלי חובש כיפה, ונהיו דהופות יותר. כעת נוספו להן גם סוגיות מעיקות נלוות, כגון היעדר מכנה משותף לכלל הציבור היהודי-ישראלי והיעדר שפה תרבותית וערכית משותפת. מצוקה זו זירזה התארגנות של מי שחיפש ממילא מענה לסוגיית הניכור. בו בזמן, בוגרי הארגונים החלוציים שהיו ממבשרי תופעת ההתחדשות היהודית הפכו ליזמים, ונולד גל חדש של תכניות וארגונים. בנקודת הזמן הזו החל המושג התחדשות יהודית להישמע בשיח הציבורי, גם אם לא במרכזו, ואז גם נוסד ארגון הגג הראשון – "פנים". הגל השני גם העמיק את חדירתו למוסדות השייכים למערכות פורמאליות של המדינה, במיוחד לבתי הספר הממלכתיים ולצה"ל.

למרות זאת, נשארו פעילויות של התחדשות יהודית בשוליים בהשוואה למשאבים הגדולים שהקצתה המדינה למוסדות האורתודוקסיים ולשלוחותיהם, ואלה המשיכו לייצג בפומבי את היהדות בישראל, אף שרוב הישראלים לא הקפידו על מצוות ההלכה ולרוב לא נזקקו לשירותיהם. מוסדות המדינה המשיכו להמעיט בערכם של הזרמים הדתיים הליברליים. להוציא מספר תכניות אקדמיות, נשארו לימודי התורה והטקסטים היהודיים נחלתן של הישיבות, שהן המרכזים ללימודי היהדות של הזרם האורתודוקסי.

בשנות האלפיים המשיכה תופעת ההתחדשות היהודית לצמוח בהתמדה, ומספר הארגונים, התכניות והמשתתפים גדל. קמו דורות חדשים של משתתפים ופעילים, הושקו תכניות חדשות והתרחב הדיון הציבורי בחשיבותה של ההתחדשות היהודית. בעוד שהמיון הממשלתי נשאר מצומצם ביותר, החלו מוסדות המדינה – ובראשם משרד החינוך – להביע עניין גובר בהכללת ערכי התחדשות יהודית בתכניות הלימוד שלהם. וחשוב

4 בתי המדרש התמקדו בעיקר בטקסטים יהודיים מסורתיים, וכללו "חברותא" – שיטת הלמידה המסורתית, שבה יושבים זוגות של תלמידים ביחד ומלמדים זה את זה באמצעות דיון ופלפול. זוהי שיטת הלימוד הנהוגה בישיבות המסורתיות.

מכל – ארגוני התחדשות יהודית שינו את אופן איתור בעלי עניין וגיוסם לפעילות והחלו להרחיב את מרחבי הפעולה שלהם. כדברי אחד המרואיינים עבור המדריך הירוק שלפנינו, "במקום לחכות שהאנשים יבואו אליהם, החלו ארגוני התחדשות יהודית לפעול במקומות שבהם נמצאו האנשים" – מרכזים של חיי קהילה, מוסדות חינוך, מקומות ציבוריים ובאמצעות המדיה.

2012 - הגל השלישי?

יש החשים שתופעת ההתחדשות היהודית בישראל נמצאת על ספו של שלב משמעותי חדש. כפי שמתואר בפרק השלישי ובפרק החמישי, בכל הארץ פועלים תכניות וארגונים מגוונים, והשיח הציבורי ער יותר ואוהד יותר. לכך נוספת שדולה של חברי כנסת בהנהגת חה"כ רות קלדרון ויצחק הרצוג, שפועלת לשנות את סדר העדיפויות של הממשלה בתחום.

ימים יגידו אם תכניות אלה אכן יצליחו להגיע אל לב הזרם המרכזי של הציבור היהודי בישראל, ולא פחות חשוב מכך – גם לזכות באהדתם של מוסדות המדינה ולזכות במקורות המימון הנובעים מכך. עדיין לא ברור אם הארגונים הרבים יבשילו כולם ויגיעו לכדי יציבות פיננסית. היסודות הונחו והכול עדיין אפשרי, ואנו נמצאים בצומת קריטי. כיוון שכעת ניכרת אהדה ציבורית גוברת לחינוך ערכי, ניתן להבחין בהכרה בסוגיית הניתוק מהעבר היהודי העשיר ומהבורות בתכניו, ובצמצום ממדי ההתנגדות למסגרות של לימוד משותף והחשש מפני תיוג לימוד שכזה כחזרה בתשובה. זאת ועוד, ניתן גם לזהות הבנה רווחת לכך שנוצרת כעת הזדמנות למנף את כל אלה, כדי לחולל שינוי תרבותי וחברתי. מטרת המדריך הירוק שלפנינו להציג בפני התורמים את התופעה על השלכותיה והסיכויים הטמונים בה, ולסייע להם לרדת לעומקה.

הכנות לקבלת שבת במתחם התחנה הראשונה בירושלים

ישראל ותפוצות – עמיות, זיקה והשתייכות לעם היהודי

התחדשות יהודית היא תופעה ישראלית בבסיסה, ונולדה מתוך המציאות המורכבת של החיים היהודיים בישראל והזהות היהודית בה. יחד עם זאת, אסור להתעלם מכך שהקהילה היהודית בישראל, לצד היותה מרכיב משמעותי בלאום הישראלי ומתושבי מדינת ישראל, מהווה גם חלק מהעם היהודי, שנקרא בעבר "עם ישראל", או פשוט "ישראל". לצד מאפיינים מאד ייחודיים, הקהילה היהודית בישראל חולקת מאפיינים רבים, כמו גם תקוות, אמונות, ערכים וגורל משותף, עם קהילות יהודיות ברחבי העולם, ובמלים אחרות – עם העם היהודי כולו. תחושת השייכות ומידת ההזדהות של יהודים בישראל עם אחיהם בתפוצות היתה מאז ומתמיד סוגיה מורכבת. גם שאלות של ערבות הדדית, זכויות ואינטרסים, אחריות, מעורבות, השפעה הדדית, כח ונאמנות עלו לא פעם לסדר היום והציתו מחלוקות סוערות, כמו גם מחוות גדולות, בימי שלום ובימי מלחמה.

בהקשר של התחדשות יהודית, היהודים בישראל אינם יכולים להתעלם מזיקתם ליהודים מעבר לים, בעיקר לקהילה בארה"ב, וזאת משני טעמים. ראשית, גם היהודים בארה"ב חוו תופעה דומה של התחדשות יהודית (Jewish Renewal), אם כי שם היו מאפייניה מעט שונים. שנית, הכח הפיננסי המניע מאחורי רבות מתכניות ההתחדשות היהודית בישראל מקורו בארה"ב ובבריטניה. תורמים פרטיים, ובעיקר קרנות פילנתרופיות ופדרציות יהודיות, הם שאחראים על ההשקעות הבולטות בתחום ועל קיימותם של רבים מהארגונים הפועלים בו. לצופה מן הצד עשויה תמונה זו להיראות מוזרה במקצת: נדמה כאילו היהודים בתפוצות דואגים לזהותם היהודית של היהודים בישראל יותר מהישראלים עצמם. למעשה, עובדה זו רק מעידה על חולשתה של הפילנתרופיה הישראלית ועל אי הצלחתה עד כה לשמש גורם מאזן ומשמעותי בשדה. זאת ועוד, התרומות שמקורן מעבר לים מעידות על אותה ערבות הדדית, הזדהות, שותפות גורל ועמיות שמהווים ערכים יהודיים עוד טרם הקמת המדינה.

לקשרים שבין הקהילה היהודית בישראל ואחיותיה בתפוצות יש יתרונות בהקשר של התחדשות יהודית: הראשון הוא כמובן העניין שמגלים פילנתרופים יהודים מארה"ב במצבה של התודעה היהודית והזהות היהודית ואורח החיים היהודי בישראל, והביטוי לזה בדמות תרומות לתכניות התחדשות יהודית. המניע העיקרי לעיקר התרומות הוא הדאגה שמגלים אותם תורמים, רובם שייכים לזרמים ליברלים המקדשים פלורליזם וקידמה, להיעדר פתיחות דומה בישראל כלפי ריבוי קולות וגישות ליהדות. התרומות הן דרכם להשפיע, להיות מעורבים ולתמוך במעט הישראליים שמאמינים בפלורליזם כמוהם. יתרון שני ופחות ניכר לעין הוא שיהודים שאינם ישראלים, המגלים עניין בחינוך יהודי ובזהות יהודית בקהילות שלהם, עשויים ללמוד רבות מתכניות התחדשות יהודית בישראל. על אף שההקשר הישראלי שונה מהותית מזה הקיים בחו"ל, פעילי התחדשות יהודית בישראל מתמודדים עם סוגיות דומות לאלה שבהן עוסקים מחנכים ומנהיגי קהילות בתפוצות. התחדשות יהודית מעניקה הזדמנות לפיתוח שפה משותפת בנושאי יהדות וזהות, שפה שביכולתה לקרב בין יהדות התפוצות והיהודים בישראל באמצעות מערכת של תחומי עניין משותפים. מודלים ליצירתיות וחדשנות שפותחו בישראל עשויים לשרת את כל היהודים באשר הם שם, ולהאיץ את תהליך העמקת היחסים בין ישראל לתפוצות. מאמר שנכתב לאחרונה מציין כמה דרכים ונושאים משותפים שבאמצעותם יכולה יהדות התפוצות ללמוד על ההתרחשויות בישראל. במילותיו של רבי דוד כשר, בישראל "קורה דבר ביהדות", שאותו ראוי לחלוק עם יהודים בכל מקום.

שאלות לדיון

1. על סמך ניתוח השוק הקיים, כיצד ניתן לזהות את נתח השוק הפוטנציאלי שפעילויות התחדשות יהודית עשויות לעניין אותו? האם ניתן להרחיבו?
2. מה נדרש כדי להגדיל את המודעות הציבורית ואת מימדי ההשתתפות בפעילויות אלה?

מקורות שהזכרו בפרק

- מרכז גוטמן, דיוקן היהודים בישראל, 2009
- עזרא קופלוביץ והדר פרנקו, "החילוני היהודי הישראלי הוא 'חילוני מאמין'", (עברית) http://saloon.co.il/franco123/?p=75?ref=blog_main
- Rachel Werczberger and Dr Naama Azulay, **The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society**, Contemporary Jewry 2011.
- Donniel Hartman, **Renewing Jewish Identity in Israel**, Journal of Jewish Communal Service. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010: 73-76.
- Ruth Calderon, **Tel Aviv and the Flowering of Jewish Renewal**, Journal of Jewish Communal Service. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010
- Naamah Kelman, **Seeding the Field of Jewish Renewal in Israel**, Journal of Jewish Communal Service. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010

3 פרק שלישי מבט על התחדשות יהודית

היכן ניתן למצוא את פעילויות התחדשות יהודית? *

מהו מתאגר הפעילות ומהם מאפייניה? *

מבוא

מאז ראשיתה הצנועה של התופעה במאה ה-20 צמח שדה ההתחדשות היהודית באופן מרשים, במיוחד בשנות ה-80 וה-90 של המאה הקודמת, והפך לתמהיל של ארגונים, תכניות ויוזמות, שבהם נוטלים חלק מאות (אם לא אלפי) פעילים, עובדים ומתנדבים, ומהם נהנים רבבות ישראלים בכל הגילים, בכל האזורים הגיאוגרפיים ובמגוון רחב מאוד של מסגרות. התחדשות יהודית בישראל איננה תנועה מאורגנת שגבולותיה ברורים ויש לה הנהגה וייעוד אחד מוסכם. מצד שני, התחדשות יהודית בישראל גם איננה אסופה אקראית של קבוצות עניין ורסיסי ארגונים. היא מפעל רב פנים שמציע מענים מגוונים לסוגיה תרבותית חברתית דומה. זאת ועוד, זו תופעה חברתית שצמיחתה ניכרת לעין וסיכוייה לגדול ולהשפיע על קהל גדול רבים.

המדריך הירוק שלפנינו אינו מציג רשימה כוללת של תכניות או של ארגונים. ניסיונות שעשו בעבר תורמים וארגוני גג להרכיב רשימה כזו הולידו הגדרה כביכול של "שייכים" וכאלה ש"אינם שייכים", ועמה ויכוחים נוקבים. בנוסף לכך, הודות לשינויים ולהתפתחויות בתחום, רשימה כזו צפויה להפוך מיושנת כמעט עם הכנתה.

במקום זה מוצעת במדריך שלפנינו טיפולוגיה המאפשרת לזהות פעילויות של התחדשות יהודית. ניתן היה לעשות זאת בדרכים רבות. יכולנו לסווג את התחום על פי גיל המשתתפים (ילדים, תלמידי תיכון, בוגרים צעירים, בוגרים, משפחות וכו'), על פי מרחבי הפעולה (למשל, בית ספר, צבא, מרכז קהילתי, מרחב ציבורי) או על פי משך הפעילות ותדירותה (למשל, שנה של פעילות אינטנסיבית, מפגש שבועי, מפגש חד-פעמי). מיכה גודמן, מהמובילים בתחום, הציע טיפולוגיה שונה לפעילויות התחדשות יהודית: תכניות שפונות לתרבות הפנאי, תכניות שמציעות העשרה ותכניות המציעות חוויה מחוללת מפנה. דרכי סיווג כאלה אכן עשויות להכניס סדר בתמונה, אך אין הן מסייעות בהבנת המתרחש על כל דקויותיו. על כן, מציע המדריך הירוק טיפולוגיה המתמקדת באסטרטגיות השינוי: בבעיות שעמן מתמודדים הארגונים ובדרכי הפעולה בהן בחרו כדי לתת להן מענה.

טיפולוגיה של פעילויות של התחדשות יהודית

התחדשות יהודית, מעצם קיומה, מציעה ביקורת על האופן שבו הוגדרו הזהות היהודית והתרבות היהודית במדינת ישראל, ועל הדרך שבה הן ממשיכות למצוא בה ביטוי. בדומה ליוזמות אחרות לשינוי חברתי, גם היא נובעת ממצוקה, מחסך או מתחושת אי נוחות שמניעה אנשים לחפש מענה או פתרון למצוקתם ולהציע דגם חדש, אחר. במקרה זה, במקום מקור סמכות יחיד מציעים פעילים בתנועת ההתחדשות היהודית ריבונות אישית;

במקום אורח חיים יחיד הם מציגים שלל סגנונות לבחירה; במקום דגם יחיד של תרבות, ובכלל זה ערכים, אמונות, ריטואלים, טקסטים ומקורות, סמלים, מיתוסים ונורמות, הם סבורים שיש מקום לגישות מגוונות, ויותר מכך – הם מצדדים בגישה לפיה עליך, כיחיד, לאפשר לאחר לבחור את תרבותו שלו.

בחרנו לסווג את הפעילויות בתחום ההתחדשות היהודית באמצעות שני משתנים: הסוגיה החברתית, או הבעיה עמה בחרו הארגון, התכנית או הפעיל להתמודד, והשיטה או האסטרטגיה שנבחרה כדי לחולל שינוי. פעילים, ארגונים ותכניות עשויים לפעול בתוך אותו מרחב או עם אותה קבוצת גיל, ובכל זאת ייבדלו זה מזה משום שיתמקדו בבעיות שונות, או ינקטו אסטרטגיה (או אסטרטגיות) אחרות.

הסוגיות החברתיות והמניעים להתפתחות התחום

מפעילי תכניות בתחום התחדשות יהודית מבקשים לתת מענה לבעיות חברתיות שמפורטות להלן. לסדר שבו מובאות הבעיות אין משמעות מיוחדת, והן מנוסחות בכוונת מכוון בלשון בוטה למדי:

- ישראלים חילוניים רבים חשים ניכור כלפי טקסטים יהודיים, ואינם מכירים את הכתבים הבסיסיים שמהם שואבת המסורת היהודית. הם מעדיפים להדיר את עצמם ממרכיבים משמעותיים בתרבותם ועקב כך הם מאבדים כלים חיוניים שעשויים להעשיר את עולמם, את שפתם, את הידע שלהם, את הפרקטיקות שלהם ואת יכולתם להבין יהודים מקהילות אחרות, בארץ ובתפוצות.
- החברה הישראלית היא חברת מהגרים רב תרבותית ומרובדת, אשר עדיין סובלת משערים שאפיינו אותה בראשית דרכה. לצד זאת, נוצרו בה הזדמנויות רבות לאנשים מרקע שונה להכיר זה את זה, לקחת חלק בפעילות משותפת ולהתערבב. באופן זה נוצר אתוס ישראלי – ערכים, אמונות ומוסכמות משותפות – אותו חולקים רבים. למרות כל אלה, קיימת גם נטייה בקרב רבים להסתגר ולצמצם ככל האפשר קיום קשרים עם אנשים או קהילות שונות מהם, ואף לפתח תפיסה שלילית כלפיהן.
- רמת ההשתתפות הפוליטית בישראל גבוהה וישראלים משפיעים על המרחב הציבורי גם בדרכים אחרות, בעיקר באמצעות פעילות בארגוני החברה האזרחית. יחד עם זאת, בין היתר בגלל התחושה כי באמצעות השירות הצבאי בסדיר ובמילואים משלם האזרח את כל חובו למדינה, ניתן לזהות אצל רבים גישה של "מגיעות" (entitlement) ושל פסיביות בעיצוב המרחב הקהילתי המשותף.
- בניגוד לחזונו של הרצל ובניגוד למצב במדינות דמוקרטיות רבות, בישראל אין הדת נפרדת מהמדינה. אמנם, יהדות אינה מוגדרת כדת המדינה, ועדיין אין חוק שקובע שישאל יהודית היא, אולם חוקים רבים מעניקים לדת היהודית או לנציגיה סמכות בחיי הפרט והציבור. כך, למשל, חוק השבות מעניק אזרחות ליהודי שמהגר לישראל; חוק שיפוט בתי דין רבניים מעניק לדיינים סמכות בעניין נישואי וגירושי יהודים בישראל; רבני ערים הם עובדי מדינה ופעילותם מתוקצבת על ידה; חוק איסור הונאה בכשרות מייחד את הסמכות להעניק תעודת כשרות לרבנות הראשית ולרבנים שהוסמכו על-ידם לצורך כך; חוק תקציבי השירותים הדתיים היהודיים מעניק מסגרת תקציבית למועצת הדתות העירוניות וסמכות להעניק שירותי דת; חוק שעות עבודה ומנוחה אוסר העסקת יהודי בשבת; חוק איסור גידול חזיר אוסר על גידול חזיר על אדמת המדינה; חוק חג המצות, המכונה "חוק החמץ", אוסר על הצגה פומבית של חמץ בפסח לשם מכירתו; חוק האנטומיה והפתולוגיה משית נקודות מבט הלכתיות על נתיחה שלאחר המוות. יותר מכך, מוסדות הדת שפועלים כזרועות של המדינה או

בחסותה נשלטים בידי הזרם האורתודוקסי ואינם מאפשרים גישה לערכים ולתפיסות אחרות של היהודיות או ביטוי לרב-גוניות בחברה. כתוצאה מכך, שירותי הדת שמעניקה המדינה אינם מציעים לאזרחים אפשרות בחירה לפי העדפתם ומקיימים מונופול לכאורה. יהודים בישראל החפצים בקיום טקס יהודי ואירועי מחזור החיים היהודי בדרכים חלופיות זוכים לתמיכה מזערית או נאלצים לוותר על חופש הבחירה.

- ארגונים, קהילות ופעילים המבקשים לקיים אירועים ופעילויות הנוגעות למחזור החיים או למעגל השנה היהודי בדרכים חלופיות זוכים גם הם לתמיכה מזערית וכתוצאה מכך הנראות שלהם במרחב הקהילתי והציבורי קטנה יחסית.
- הניכור שחשים ישראלים חילוניים כלפי הדת ומוסדות הדת גורם להדרתם מבחירה מכל מה שמזוהה עם היהדות. כתוצאה מכך, בזמן שזהותם הפרטית מתגבשת הם מסירים ממנה כל סממן יהודי או זיקה לזהות שנתפסת יהודית-דתית בעיניהם, ומחליפים אותם בסממנים אוניברסאליים, או לכל הפחות ישראלים. תופעה זו פוגעת במכנה המשותף ליהודים בישראל ואף עלולה לפגוע בסולידריות שלהם עם ישראלים אחרים ובכוננתם לתרומה למדינה, לשרת אותה ולהקריב למענה.
- יהודים ישראלים רבים אינם חשים זיקה לתרבות היהודית והיא אינה רלבנטית לחייהם.
- יהודים ישראלים לא מעטים אינם חשים קשר אל היהודים החיים במקומות אחרים. לא מעט ישראלים מגדירים את עצמם ראשית כ"ישראלים" ורק אחר כך כ"יהודים", אם בכלל. לרובם אין היכרות עם קהילות יהודיות ברחבי העולם או זיקה ל"עם היהודי".¹
- למוסדות חינוך, פעילים וארגונים שאינם שייכים לזרם האורתודוקסי יש גישה מוגבלת למימון ממשלתי לפיתוח תכניות בתחום התחדשות יהודית ולקיומן לאורך זמן, או שאינם זוכים למימון ממשלתי כלל.
- רק לעתים רחוקות הבעיות החברתיות של ישראל, כגון עוני, אי-שוויון כלכלי-חברתי וגזענות, נבחנות מזווית הראייה של ערכי היהדות, בעוד שאלה יכולים להציע השראה, דרכים לפתרון ולקיום חברה צודקת.

טיפולוגיה של פעילויות ושל אסטרטגיות ליצירת שינוי

ניתן לחלק את פעילויות התחדשות יהודית לשלושה סוגי פעולה עיקריים: פעילות וולונטרית מתמשכת, פעילות אקראית ופעילות מוסדית מאורגנת. אף שהגבולות בין סוגי פעילות אלה אינם ברורים לחלוטין, וקיימות פעילויות שלא ניתן לסווגן בקטגוריה אחת בלבד, מסייעת החלוקה למפות מגוון נרחב של פעילויות התחדשות יהודית. המשתנים העיקריים כאן הם רמת המחויבות של המשתתפים ומספר המשתתפים, או גודל הקבוצה המשתתפת. הטבלה להלן מבארת את הטיפולוגיה, ומתארת את היתרונות והחסרונות של הפעילות בכל סוג פעילות, כדי לסייע לתורמים לבחור את דרך הפעולה המועדפת עליהם.

1 ובכל זאת, לפי דוח גוטמן, התרופפות הסולידריות שנצפתה ב־1999 (בהשוואה ל־1991) נבלמה, וב־2009 (בהשוואה ל־1999) יהודים ישראלים רבים יותר חשים שליהודים בישראל וליהודי הגולה יש גורל משותף, או מרגישים את עצמם חלק מהעם היהודי בעולם. ב-2009 93% העידו כי הם "מרגישים חלק מהעם היהודי בעולם", אבל רק 73% העידו שליהודים בישראל ובתפוצות גורל משותף, ואילו 57% סברו ש"העם היהודי במדינת ישראל הוא עם אחר מאשר היהודים בחוץ לארץ".

פעילות מוסדית מאורגנת	פעילות אקראית	פעילות וולונטרית מתמשכת	
בדרך כלל בתי ספר או מסגרות צבאיות, שאינם פתוחים לציבור הרחב	מרחבים ציבוריים, כגון פארקים, מרכזים קהילתיים, מוסדות תרבות, מקומות כינוס גדולים וכן גם המרחב הווירטואלי	מרחב שמאפשר מפגש בין אנשים ולימוד משותף (כיתת לימוד, סלון ביתי)	מרחב פיזי
משתנה על פי ההקשר והתכנית	לרוב מחויבות קטנה, מעט חסמים לכניסה, אירועים חד-פעמיים בדרך כלל	מחויבות גבוהה ובדרך כלל לאורך זמן	רמת המחויבות ומידת הבחירה
קבוצות גדולות או קטנות. הפעילות חוצה את כל שכבות האוכלוסייה השייכות למסגרת (בית ספר/צבא)	גדולה יותר, יכולה להקיף מספר רב של משתתפים, נוטה להיות פתוחה לכל	קטנה יחסית, אינטימית, לעתים סלקטיבית, לעתים קרובות מתמקדת במנהיגות	גודל הקבוצה
אינטנסיביות משתנה ותלויה בהקשר, על פי סוג התכנית, בית הספר והכיתה/מסגרת צבאית	אינטנסיביות פחות, בתדירות נמוכה, מעמיקה פחות, מאופיינת בטקסיות	אינטנסיבית, תדירה, מעמיקה	אופי הפעילות

1. פעילות וולונטרית מתמשכת

פעילויות מסוג זה, למשל "קהילות לומדות", דורשות מהמשתתפים מחויבות גבוהה, והשתתפות מתוך בחירה. פעילויות אלה כרוכות לעתים בנסיעה לבית מדרש ו/או מחויבות מתמשכת וקבועה לקהילה מסוימת.

יתרונות: פעילות וולונטרית מתמשכת מתאימה במיוחד לקבוצות קטנות, אפילו אינטימיות, ועד מהרה הופכת לנדבך משמעותי בחיי המשתתפים ולחלק קבוע משגרת חייהם. פעילויות מסוג זה נוטות להיות אינטנסיביות וסוחפות, ועשויות לחולל שינוי בקרב המשתתפים מבחינת פיתוח זהותם האישית ומבחינת הפעילות החברתית-קהילתית שלהם. המשתתפים מכירים זה את זה, המארגנים מכירים אותם וככל שהפעילות מתארכת נוצרים תהליכים משמעותיים בקבוצה ואצל כל אחד מחבריה. חלקם עשויים אף לקבל השראה מהשתתפותם, להשתמש בכלים שרכשו ולחולל שינוי נוסף לא רק בחייהם הפרטיים, אלא בסביבתם. כך אפשר למדוד את ההשפעה שיש לפעילות על הזהות שלהם ועל התנהגותם לאורך זמן, ולהמשיך לקיים קשרים עם המשתתפים והבוגרים, ובינם לבין עצמם, גם מחוץ לפעילות עצמה ולאחריה.

חסרונות: פעילות וולונטרית מתמשכת מחייבת השקעה רבה בכל משתתף ועלותה היחסית גבוהה. גם רמת המחויבות הגבוהה הנדרשת אינה מתאימה לכל אחד ואחת, ומשום כך היא מצליחה להשפיע על מספר קטן יחסית של משתתפים, ורק על כאלה שהחליטו במודע להשתתף בה. בין האסטרטגיות שמטרתן להשפיע על החברה הישראלית בכללה פעילות כזו נתפסת כהשקעה לטווח ארוך, משום שהשפעותיה (אם יתחוללו) יהיו ניכרות רק לאחר שנים.

דוגמאות לפעילות וולונטרית מתמשכת

- לימודי בית מדרש, קהילות לומדות: תכניות אלה מספקות הזדמנות ללמוד טקסטים יהודיים וספרות עברית קלאסית ממדף הספרים היהודי, לעיין בהם במקביל לספרות עברית בת ימינו ולזהות את הקשרים ביניהם. תכניות בתי המדרש נבדלות זו מזו בתדירות ובמשך כל מפגש, בקהלי היעד שלהן, במאפייני ההנחיה והמנחים ובטקסטים שבהם הן עוסקות. כולן שואפות לשפר את רמת האוריינות היהודית של הלומדים ואת יכולתם להקיש מתוך ידע זה להתמודדות עם סוגיות בנות זמננו. כך, למשל, הן כוללות לימוד יומי או מתמשך של טקסטים יהודיים,² לימוד המתמקד בערכים החברתיים של היהדות³ ועוד. תכניות אלה מיועדות לקהל הרחב ומתקיימות לרוב בקבוצות קטנות, 20-30 משתתפים לכל היותר.
- חיי קהילה: יוזמות רבות של התחדשות יהודית מטפחות קהילות שבהן תופסים ערכי היהדות וביטוייהם מקום מרכזי. כמה מהן מעוגנות במרכזים קהילתיים, עורכות אירועים בחגים ומספקות למשפחות הזדמנויות ללימוד וחוויות משותפות. אחרות נולדות מתוך קבוצת פעילים עצמאית, רובם בוגרי מכינות או תכניות מנהיגות אחרות, אשר מכוננים חיי קהילה פעילים במקומות מגוריהם ואליהם מצטרפות עוד ועוד משפחות לפעילות מזדמנת, לעתים אף בכל ערב שבת, אך לא מחייבת. יחד עם זאת, עם הזמן ועם מנהיגות אפקטיבית נוצרות קהילות המקיימות לאורך זמן חיים קהילתיים תוססים המבוססים על לימוד, חוויה וריטואלים קהילתיים המאפשרים בסיס נרחב לפעולה.⁴
- קבוצות מנהיגות: פעילויות רבות של התחדשות יהודית מתמקדות בהכשרת אנשים הנמצאים בעמדות מנהיגות והשפעה, כגון מנהלי בתי ספר, מנהלי מוסדות קהילה, אמנים ופעילים חברתיים, להנהיג אחרים תוך שימוש בניסיון ובידע מהמסורת היהודית ונותנות להם השראה. יזמי תכניות אלה ומפעיליהן יוצאים מתוך הנחה, שעיון משותף באוצרות ההגות היהודיים בתהליך לימודי מעמיק ייצור שיח ערכים יהודי המכוון לנטילת אחריות ולהשפעה במישור האישי ובמרחב הציבורי בחברה בישראל. תכנית אחת למשל, מגייסת פעילי קהילה צעירים לבית מדרש המתמקד בטקסטים מסורתיים יהודיים ובמחשבה ציונית.⁵ תכניות אחרות מיועדות לחשוף מנהיגים מתחומים מקצועיים, כגון כלכלה, פוליטיקה, תקשורת ואומנויות, ללימודי יהדות ברוח התחדשות יהודית.⁶
- פעילות טרום-צבאית ומכינות קדם-צבאיות: מכינות קדם-צבאיות הן מסגרות חינוכיות שמציעות תכנית בת שנה במטרה להכין צעירים לקראת השירות הצבאי ולעודד אותם למעורבות חברתית ואזרחית לאחר השחרור. המשתתפים, צעירים בעלי רקע אישי זהותי מגוון, דוחים באופן וולונטרי את שירותם הצבאי בשנה, ושוהים יחד במסגרת לימודית אינטנסיבית, בה הם רוכשים כלים שיהפכו אותם בשלים יותר ובעלי ידע מעולמות תוכן שונים. המכינות שמות דגש על חינוך ערכי, מנהיגות ולקייחת אחריות, ורבות מהן מציעות לימוד מרוכז של יסודות היהדות וערכיה במתכונת שונות, ובכלל זה הכרת פרשנויות מגוונות למסורת ולהיסטוריה היהודית.
- מסגרות שנת שירות: שנת שירות היא מסגרת בה צעירים יכולים לדחות את השירות הצבאי בשנה

2 אלול - <http://elul.org.il/>; עלמא - <http://alma.org.il/?lang=he>

3 ממזרח שמש - <http://mizrach.org.il/programs/youth>

4 ניצנים - <http://kehilot-nitzanim.org.il/index.html>

5 קולות - <http://www.kolot.info/heb/ContentPage.aspx?cid=4>

6 גוונים - <http://www.kolot.info/heb>; <http://gvanimsf.org>

לטובת התנדבות חברתית וחינוכית בקהילה או במשימות חברתיות נוספות שהוגדרו על ידי משרדי החינוך והביטחון. מגוון ארגונים ותנועות נוער מפעילים שלל תכניות של שנות שירות בפריסה ארצית. המתנדבים פועלים במסגרות חינוך פורמאליות ובלתי פורמאליות, כמו למשל פנימיות, כפרי נוער, מועדוניות, או בתי ספר, שם הם משמשים כוח עזר חינוכי, או ממלאים מגוון רחב של תפקידים כמרכזים בסניפי תנועות הנוער וכמדריכים בשכונות מצוקה בערים. כמה מאותן תכניות מיועדות לצעירים מובחרים ומבטיחים, ומטרתן לטפח אותם כמנהיגים. בשנים האחרונות קמות תכניות שמטרתן לאפשר למתנדבי שנת השירות לעסוק במהלך שנה אינטנסיבית זו, לא רק בעבודה התנדבותית אלא גם בלימוד ובבניית הזהות היהודית-ישראלית שלהם ובניסיון למקד את המשימה ההתנדבותית שלהם בתוך הקשר זהותי זה.

- פעילויות אחרי צבא: לאחר השחרור מהשירות בצה"ל נוטלים רוב הישראלים הצעירים פסק זמן לפני שיתחילו ללמוד או לעבוד. רבים מהם יוצאים לטייל בעולם הגדול, ואחרים מוצאים תעסוקה זמנית, אך מעט צעירים מקדישים דווקא את נקודת הזמן הזו לבירור זהותם ועתידם ולחיפוש אחר רוחניות. מספר קטן של תכניות למשוחררי צבא מאפשר לאותם צעירים – גברים ונשים – לחקור את זהותם היהודית במסגרות פלורליסטיות אינטנסיביות. בתכנית אחת למשל, מוצעים לישראלים שישה שבועות סוחפים בחודש **אלול**,⁷ שבהם משולבים לימודי יהדות, לימודי חול, מפגשים עם יהודים שונים וזמן למחשבה.

- אחריות חברתית: מספרן של התכניות המדגישות את האופי היהודי של ערכי האחריות החברתית גדל והולך. תכניות אלה משלבות לימודי יהדות, ובמיוחד את היבטיה החברתיים, כגון ערבות הדדית, הדאגה לחלש ולגר, עם התנדבות ושירותים למען הקהילה, סיוע לאוכלוסיות מצוקה ואוכלוסיות בפריפריה ומתן "מענה יהודי" לבעיות חברתיות. בין הדוגמאות ניתן למנות **בתי מדרש המתמקדים בפרשנות טקסטים שנכתבו ב"תור הזהב" בספרד** וניסיון לעודד את המשתתפים לפעולה במענה לסוגיות חברתיות בנות זמננו באמצעותם,⁸ ומכינה שבה חיים המשתתפים בקרב אוכלוסיות מצוקה בקהילות בפריפריה ופועלים למען.⁹

2. פעילות אקראית

פעילויות אלה נערכות במקומות ציבוריים גדולים או נגישים יותר (אמיתיים או וירטואליים). לא אחת נערכות הפעילויות במקומות שבהם מבקרים המשתתפים דרך קבע, ואין הן דורשות מחויבות מלכתחילה. פעילויות כאלה עשויות להיות חד-פעמיות או מחזוריות, והן נערכות בדרך כלל במרחבים פתוחים או במקומות שיכולים להכיל מספר גדול של אנשים.

יתרונות: קל יותר לחשוף פעילויות כאלה בפני קהל גדול. בהשוואה לפעילות הוולונטרית המחייבת, מספר המשתתפים בפעילות האקראית רב יותר. הן גם נגישות יותר עבור כל מי שמעוניין ואף עבור מי שנחשף אליהן כבדרך אגב. יש אף הטוענים שדווקא אירוע חד פעמי ויוצא דופן עשוי להותיר רושם עז אצל משתתפיו, ולחולל שינוי כעבור זמן.

7 מדרשת עין-פרת - <http://midrasha.einprat.org/>

8 ממזרח שמש - <http://mizrach.org.il/>

9 בינה - <http://www.bina.org.il/programs/mechina>

חסרונות: החיסרון העיקרי הוא שלפעילויות אקראיות אין השפעה כה עזה, והסיכוי שיחוללו שינויים לאורך זמן, אלא אם הם הופכים לחלק משגרת החיים, קטן יותר. קיים קושי גם לעקוב אחר המשתתפים, למדוד את תגובותיהם או להיות עמם בקשר סדיר ומתמשך.

דוגמאות לפעילות אקראית

- מועדים וחגי ישראל: תכניות המעניקות ליחידים ולמשפחות הזדמנות לחגוג את חגי ישראל בדרכים יצירתיות ולא בהכרח על פי ההלכה. בין אלה ניתן למצוא אירועי **קבלת שבת**¹⁰ במרחבים ציבוריים ותכנית **"עונג שבת"**¹¹ בירושלים, אשר מציעה פעילויות יצירתיות לשבת; פעילויות **ליום כיפור**¹² וטקסי תפילה יצירתיים, ייחודיים ומחדשים שאינם נסמכים רק על טקסטים מקובלים; הגדות עכשוויות וסידורים ייחודיים לחגיגות ט"ו בשבט ויום העצמאות; ומגוון רחב של חגיגות שמאורגנות בחגים על ידי עמותות, קהילות, מרכזים קהילתיים ועיריות.
- חיי קהילה: קהילות מחדשות, שהוזכרו קודם ועונות על הגדרות אופן הפעולה הוולונטרי המתמשך, מצליחות למשוך לפעולותיהן גם אורחים אקראיים ומזדמנים, שהושקים בטעימה ממגוון הפעילויות שמציעה הקהילה, אבל אינם מתמידים בהן בקביעות. שירותי הקהילה משרתים גם צורך מסוג זה.¹³
- מפגש: מפגשים בין אוכלוסיות בעלות גישות שונות לזהות יהודית עשויים להמריץ השיבה אישית, לשבור סטריאוטיפים ולעודד ישראלים לראות את עצמם כחלק משלם רחב יותר. מספר ארגונים של התחדשות יהודית משתמשים באסטרטגיה זו במטרה להקטין את הניכור בין פלחים שונים של החברה. דוגמאות לכך הן תכניות¹⁴ **במסגרת צה"ל ובבתי הספר**, שבהן מכוונות קבוצות שונות כדי להיפגש, לדון בערכים שלהן ולהקים ביחד פרויקט משותף.
- טקסי מחזור החיים: כל אדם חווה את אירועי מחזור החיים, ביניהם לידות, חתונות ופטירות, ואלה מספקים הזדמנות להפוך את המסורות היהודיות לרלבנטיות ולבעלות משמעות לאלו המעוניינים בכך. לצד בעלי סמכא המשמרים את ההלכה, ישנם מומחים ותכניות שמציעים פרשנויות משלהם לצמתי חיים אלה, והם משלבים בהן מסורת יהודית עם תוכן שמתאים לחייו של החוגג ולערכיו. כך לדוגמא, קיימות בבתי ספר רבים ובמרכזים קהילתיים שונים תכניות **בר/בת מצווה**,¹⁵ קיימים מקורות מקוונים¹⁶ שבעזרתם ניתן לתכנן טקסים וחגיגות בעלי אופי עכשווי וישנם ארגונים המתמקדים בעריכת טקסים ואף בהכשרת עורכי טקסים.¹⁷
- הרצאות ופרסומים לקהל הרחב: השיטה הזו מביאה בפני הקהל הרחב פעילויות העשרה קצרות

10 קבלת שבת - <http://btfila.org/kehila/shabatot/namal>

11 עונג שבת - <http://www.ginothair.org.il/article.php?id=634>

12 יום כיפור - ראו סרטון וידאו של המוזיקאי קובי אוח, הקורא ליהודים שאינם אורתודוקסים להשתתף בפעילות יום כיפור - <http://www.youtube.com/watch?v=rmFne3qkhhM>

13 ניצנים - <http://kehilot-nitzanim.org.il>

14 ייעוד וייחוד - <http://mazi.idf.il/5078-6079-he/IGF.aspx>

15 קרב - <http://www.karev.org.il/ContentItemRegion.aspx?TypeMain=ContentItemRegion&CID=468>

16 עתים - <http://www.itim.org.il>

17 הווייה - <http://www.havaya.info/training-of-ceremony-conductors>

טווח או חד פעמיות, שאותן מקיימים לרוב **מוסדות תרבות**.¹⁸ בין הדוגמאות נכללות הרצאות הניתנות על ידי אישי ציבור ואנשי רוח ותרבות הפעילים בתחום התחדשות יהודית, כגון חה"כ ד"ר רות קלדרון, ד"ר מיכה גודמן, הרב דניאל הרטמן, חה"כ לשעבר הרב מיכאל מלכיאור ואחרים. דוגמאות נוספות כוללות אירועים בסגנון **לימוד**¹⁹ ו**פסטיבלים כגון "הקהל"**²⁰ ו"לא בשמיים" המושכים אליהם אלפי אנשים. סוגים שונים של פרסומים **וכתבי עת**²¹ נמצאים אף הם בתהליך שגשוג.

- קידום התרבות היהודית בתקשורת ובמרחב הציבורי: תכניות מגוונות מעודדות ביטוי יהדות באמצעות אמצעי התקשורת, האינטרנט והאמנויות. בין הדוגמאות נכללים פסטיבלים למוסיקה יהודית (**פסטיבל הפיוט**)²² השנתי למשל, המתמקד בפיוטים של יהודי ספרד, תכניות טלביזיה הנשענות על תכנים יהודיים (כגון **"מרחק נגיעה"**)²³, אשר עוקבת אחר יחסיהם של משפחה חרדית ומשפחת עולים מרוסיה) ומופעים או שיחות מוקלטות שבהם עוסקים אמנים ואישי תקשורת בטקסטים יהודיים.
- מקורות מידע באינטרנט: המרחב הדיגיטלי מהווה פלטפורמה נוחה לשיתוף במידע ולהפצתו בקרב ציבור גדול. האינטרנט מספק הזדמנות להרחיב את ציבור הנחשפים לתכנים יהודיים ולפעילות בדרכים שונות, במיוחד בשילוב עם אסטרטגיות אחרות, וכיום יש מגוון רחב של פורטלים וערוצים הפועלים בדרך זו. הדוגמאות לכך כוללות אתרים המציגים הצעות לתכנון **אירועים יהודיים למחזור החיים**,²⁴ אתרים התומכים **בתכניות לימוד לבתי ספר**,²⁵ כולל ספרי לימוד דיגיטליים ועזרי מולטימדיה לכיתות לימוד, ואתר נוסף המציע למנחי בתי מדרש כלי מקוון להכנת דפי לימוד והנחיה בעזרת **מאגר תכנים ממקורות ידע יהודיים**.²⁶

3. פעילות מוסדית מאורגנת

מספר גדל והולך של פעילויות מתבצע באופן מאורגן וממוסד, על פי רוב במימון המדינה וזרועותיה ובפיקוחה. למרות שיוזמות עצמאיות של התחדשות יהודית אינן עומדות בראש סדר העדיפויות של המדינה ואינן זוכות לתקציביה, בעלי הכח הפוליטי הנתון בכל תקופה מעוניינים להשפיע על ערכי הדור ועל תפיסותיו גם באמצעות מימון פעילויות חינוכיות שנשענות על מקורות יהודיים. על פי רוב, המדינה אינה מפעילה את התכניות הללו בעצמה, אלא היא מסתפקת בבחירת הגורם המפעיל ובבקרה, ואילו את האחריות לביצוע היא מפקידה בידי ארגונים מוכרים, חלקם הגדול מזוהים עם הזרם האורתודוקסי, והיתר עם תופעת ההתחדשות היהודית. פעמים

18 בית אבי חי - <http://www.bac.org.il/>

19 "לימוד" הוא פסטיבל ללימודי יהדות אשר נוסד לפני יותר מעשרים שנה בבריטניה, ונערך כיום בעשרות קהילות ברחבי העולם. אירועי "לימוד" מתאפיינים בלימוד פלורליסטי המקיף טווח רחב של לימודי יהדות ופעילויות יהודיות. הם פתוחים לכל ומנהלים על ידי מתנדבים. ראו: <https://he-il.facebook.com/limmud.modiin> ו- www.limmudinternational.org

20 הקהל - <http://goo.gl/OwqD7E>

21 ארץ אחרת - <http://eretzacheret.org.il/>

22 פסטיבל הפיוט - <http://www.bac.org.il/music/event/pstybl-hapyvt-2014-mvpaa-hvtm>

23 מרחק נגיעה - <http://is.gd/B84d66>

24 עתים - www.itim.org.il; הוויה - www.havaya.info

25 תרבות IL - www.tarbut.cet.ac.il; מקראנט - <http://www.mikranet.org.il/>; גלים - <http://www.galim.org.il/fields/>; תל"י - <http://www.tali.org.il/books>

26 מדרשת - <http://midreshet.org.il>

רבות המשתתפים בתכניות אלה הם "קהל שבו", תלמידים או חיילים, שאין להם ברירה אלא לקחת חלק בפעילות.

יתרונות: פעילויות מוסדיות ומאורגנות נחשפות בפני חלקים גדולים מאוד של החברה הישראלית, ובזכות מסה קריטית ביכולתן להביא לשינוי חברתי בר-קיימא. במסגרות חינוך החובה או השירות הצבאי, שתי מערכות שהשתתפות בהן חובה, נחשפים המשתתפים לתכנים יהודיים מרצונם או שלא מרצונם. השתתפותם בתכנית, מחזור אחר מחזור, מעניקה לה לגיטימציה ויוקרה, כמו גם הכרה וחשיפה ציבורית. בנוסף לכך, התמיכה הממשלתית עשויה להיות נכבדת, להקנות בטחון ויציבות בכח האדם, לאפשר את הרחבת היקף הפעילות ולקיים אותה לאורך זמן.

חסרונות: משתתפים שאינם בוחרים להשתתף בפעילות מיוזמתם עלולים לאבד עניין בתהליך החינוכי שהם נקלעים אליו ולא להיפתח אליו. בנוסף, שינוי מערכתי במערכות גדולות כגון מערכת החינוך או הצבא, מתרחש לאט ודורש השקעת משאבים לאורך זמן. זאת ועוד, סדרי העדיפות של הממשלה עשויים להשתנות בהתאם לכוחות הפוליטיים הנבחרים ולהשתנות מידי בחירות.

מידע נוסף על תמיכה בארגוני התחדשות יהודית ובתכניות במימון המדינה תמצאו בפרק הרביעי.

דוגמאות לפעילויות מוסדיות מאורגנות

- לימודי יהדות בבתי הספר: בתי ספר, במיוחד אלה של הזרם הממלכתי, מהווים זירת פעולה משמעותית עבור ארגוני התחדשות יהודית. תכניות רבות הולידו לימודי יהדות חדשניים, סייעו להתפתחות מקצועית של המורים ופיתחו כלי הערכה ואמצעים המסייעים לבתי הספר להציע תכנים יהודיים. בהקשר זה, מקצוע לימוד הבולט במערכת השעות של תלמידי חטיבת הביניים, "תרבות ישראל ומורשתו", עובר שינויים בימים אלה, אך בכך אין כל חדש. כמעט כל שר חינוך שביקש להטביע את הותמו – ורובם היו כאלה – דאג לבטל כמעט עם מינויו את תכנית המורשת של קודמו ולהטמיע תכנית חדשה שמזוהה עמו. מהלך חשוב נקט השר זבולון המר, כשמינה ב-1991 את ועדת שנהר לנתח את מצב לימוד היהדות בבתי הספר ולהמליץ על תכנית מערכתית. הוועדה, בראשות פרופ' עליזה שנהר, סברה "שיש לנקוט במדיניות פעילה שתהפוך את תרבות עם ישראל ותולדותיו למרכיב בעל משמעות חיובית ולא מנכרת בבניית זהותו העצמית של הצעיר החילוני". הוועדה המליצה "לחתור ללימוד מקצועות היהדות באופן שידגיש את אופיים כמקצועות הומניסטיים, מנחילי תרבות וערכים, המעניקים כלים לבניית השקפת עולם", אך גם לא ללמדם בדרך של הטפה, אלא בדרך של דו שיח פתוח לביקורת. עוד המליצה הוועדה ללמד את המקצוע ככ שיהיה רלבנטי לעולמם ולהווייתם של הלומדים, וכן "לחתור להפיכת לימוד תולדות עם ישראל, יצירתו ותרבותו לחלק אורגני של פעילות תרבותית ורוחנית בקהילות שמהן באים התלמידים". תכניות הלימודים שגיבש משרד החינוך מאז אימוץ מסקנות ועדת שנהר היוו כר נוח לכניסתן של תכניות התחדשות יהודית אל מערכת החינוך הפורמאלית, אך גם לעיגון העדפתן של תכניות מתחרות מהזרם האורתודוקסי.

מידע נוסף על פעילות בבתי הספר הממלכתיים תמצאו בפרק הרביעי.

- בתי חינוך מעורבים ומשולבים: יש הטוענים שהדרך הטובה ביותר לשנות את פני מערכת החינוך אינה הוספת תכנים ייעודיים לתכנית הלימודים או הכללת תכנים כאלה באופן בלתי רשמי בבתי

הספר הקיימים, אלא הקמת בתי ספר משותפים חדשים המקבלים תלמידים מכל הקשת הדתית והחילונית, ומביאים עמם מודלים חדשים של שונות. בתי ספר²⁷ כאלה קולטים תמהיל של תלמידים "דתיים" ו"חילוניים" במטרה לקרב אותם זה לזה לעבר יצירת מכנה משותף רחב תוך מתן מקום לריבוי קולות. לרוב הם זוכים לתמיכת רשתות²⁸ המסייעות בהכשרת מורים ובפיתוח תכניות לימודים.

• חיזוק הזהות היהודית והשייכות במהלך השירות הצבאי: כמה ארגונים ותכניות של התחדשות יהודית הפועלים בשיתוף עם צה"ל מעניקים לחיילים העשרה שמטרתה חיזוק הזהות עם המדינה וזהותם הישראלית באמצעות היכרות עם היהדות, מקורות הגותה, ערכיה ומסורותיה. מערכי השיעור עוסקים בנושאים מגוונים, כגון ערכי יהדות, חקר הזהות היהודית, יהדות ודמוקרטיה ומשמעות ההשתייכות לעם היהודי. חיילים בשירות חובה חייבים להשתתף בסמינרים האלה, שאת עלותם מממן בחלקו הצבא.

המגוון הגדול של פעילויות התחדשות יהודית משקף את הצמיחה הגדולה בתחום ואת חיותו הכללית. ככל שצצו בעיות חברתיות חדשות, נמצאו אסטרטגיות חדשות שנענו לאתגר בדרכים חדשניות. זו הסיבה לכך שקיים קושי לזהות ולסווג פעולות התחדשות יהודית. אין המדובר בתנועה אחת לכידה ומאורגנת, אלא בתערובת מגוונת של פעילויות, בהן כאלה החולקות תכונות משותפות, וכאלה שהקשר ביניהן רופף. דווקא הגיוון הוא המשקף את החיוניות, את ההשראה ואת שפע הצרכים והפתרונות של התחום בכללותו, ולא נותר לנו אלא לקוות שהמשקיעים ירתמו את החיוניות הזו למטרותיהם ויחזקו אותה.

שאלות לדין

1. אלו אסטרטגיות יטביעו את החותם העמוק ביותר על החברה הישראלית? באלו מהאסטרטגיות אתם נוטים להשקיע?
2. האם אתם מעדיפים לתמוך בשיטות מוכרות, או שאתם מחפשים כיוונים חדשים?

מקורות שהוזכרו בפרק

- שנהר עליזה ואחרים (1994). "עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה". המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי (ועדת שנהר). משרד החינוך והתרבות, מדינת ישראל, ירושלים.

27 צו פיוס - <http://www.tzavpius.org.il/gate/36>; מיתרים - <http://www.meytarim.org.il/> קשת - <http://www.keshettichon.manhi.org.il/BRPortal/br/P102.jsp?arc=126854>

28 החינוך המשותף - צו פיוס - www.tzavpius.org.il; מיתרים - www.meitarim.org; תל"י - <http://www.tali.org.il/content/> schools

4 פרק רביעי מעורבות המדינה והשקעותיה

בתחום התחדשות יהודית

- ❖ איזה תפקיד ממלאת המדינה בתחום ההתחדשות יהודית?
- ❖ מהי הדרך הפילנתרופית האפקטיבית לשתף פעולה עם גופי ממשלה?

מבוא

כפי שתואר בפרק השלישי, אחד מסוגי הפעילות העיקריים בהתחדשות יהודית הוא פעילות מוסדית מאורגנת, שמתרחשת, על פי רוב, במסגרת פורמאלית מחייבת, בתמיכת המדינה או אחת מזרועותיה, לעתים במימון ציבורי מלא, או פעילות שנערכת בפיקוחה של המדינה ומטעמה. מראשית ימיה של המדינה פעלו ממשלות ישראל להשפיע על ערכים שיילמדו ויוטמעו במסגרות שבשליטתן, כגון מערכת החינוך הפורמאלית וצה"ל. תחום התרבות היהודית, המסורת היהודית וערכיה, לא היה יוצא מן הכלל בהקשר זה. עם זאת, הגופים עליהם הוטלה המשימה לעצב את תכניות הלימודים ולגבש פעילויות העשרה עבור המדינה ומטעמה היו מזהים, על פי רוב, עם הזרם האורתודוקסי ועם הממסד הדתי, ולא ניתן מקום לריבוי קולות או לפרשנויות שונות שיתרמו לעיצוב זהותם של דורות של צעירים יהודים ישראלים. ליזמים ולארגונים של התחדשות יהודית לא ניתנה בעבר דריסת רגל במערכות אלה והן נדחקו למרחב הבלתי פורמאלי, שם ניסו להציע את מרכולתם. מצב זה, של תחרות לא חופשית, משתנה והולך בשנים האחרונות, גם הודות לבגרותן של תכניות התחדשות יהודית, שמוצריהן ושירותיהן בשלים דיים להתחרות בשוק. כעת ניתן למצוא כמה מהן פועלות – מטעם המדינה ובתמיכתה – גם בבתי ספר ובצה"ל, וגם במוסדות של השלטון המקומי. דרך פעולה חדשה זו הייתה חיונית כדי להיחשף בפני כל מגזרי החברה הישראלית, לזכות בהכרה ובלגיטימציה ולגייס מקורות מימון בני קיימא. כיום מתאמצים ארגוני התחדשות יהודית לנהל חלק מפעילויותיהם במסגרת מערכות המדינה הפורמאליות, או לכל הפחות במסגרות הנתמכות בידי המדינה וממונות על ידיה, וברור שמגמה זו רק תוסיף ותתפשט כל עוד מונעים ארגונים אלה בידי הרצון להשפיע על יצירת זהות יהודית רב ממדית ומגוונת.

הפרק הנוכחי עוסק ביחסי הגומלין בין ארגוני התחדשות יהודית ובין מוסדות המדינה והשלטון המקומי בישראל. לצורך זה דן הפרק בנושאים הבאים:

- התפקיד שממלאת המדינה בפועל ובכוח בחיזוק הזהות היהודית-ישראלית
- היקף המימון הממשלתי בתחום כיום
- מידע על מערכות מדינה פורמאליות שבהן מתקיימים יחסי גומלין בין המדינה ובין ארגוני התחדשות יהודית, בהן בתי ספר, צה"ל והרשויות המקומיות
- עצות לתורמים בדבר הדרך לשותפות אפקטיבית עם מוסדות המדינה

המדינה והזהות היהודית

ממשלות נוהגות לקדם ערכים בעלי חשיבות מרכזית לחיי האומות שלהן, בעיקר באמצעות מערכות החינוך והתקשורת. ישראל אינה שונה מבחינה זו, וכל שר חינוך בתורו ניסה להטביע את חותמו, לא רק בהיבטים מבניים, פדגוגיים ואדמיניסטרטיביים, אלא גם בהיבט הערכי. שרי החינוך הראשונים היו אישים בולטים בציונות, בעלי רקע דתי במידה זו או אחרת, שהפכו לחילוניים משכילים ופעילים פוליטיים. משימתם העיקרית היתה לגבש חוק חינוך ממלכתי ולכונן מערכת חינוך ממלכתית שתחליף את מבנה הזרמים המפלגתיים שאפיינה את תקופת היישוב, אולם סוגיית הזהות היהודית וקשרי הגומלין שלה עם הציונות ועם המדינה העסיקה אותם כבר אז.

זלמן ארן, אשר שימש שר החינוך בתשע ממשלות בין השנים 1955 ל-1960 ובין 1963 ל-1969, היה הראשון שנקט מדיניות מגובשת ומכוונת להטמעת מרכיבים של מסורת יהודית בתכנית הלימודים. הוא פעל מתוך השש שבורות הנוער בנושאי יהדות עלולה לפגוע בעתיד בלכידות העם, בדבקתו במדינה ובנאמנותו כלפיה, ועל כן הורה על הקמת חמש ועדות לסוגיית התודעה היהודית, ביניהן "ועדת שמאלי" ב-1957 "להכנת תכנית השלמה מסורתית לביה"ס הממלכתי", והוועדה בראשותו של אברהם ארנון ל"שילוב ההווי והחגים בחיי ביה"ס היסודי" שהוקמה ב-1958. כמו "ועדת תלמי" לפנייהן, שבחנה סוגיה דומה בחינוך של "זרם העובדים" ב-1944, גם ועדות ארן המליצו להוסיף לחינוך תכנים שיעסקו בטקסטים יהודיים ובלוח השנה העברי. ארן יזם חיזוק תכנית הלימודים במרכיבים יהודיים, וב-1964 הקים את "המרכז לטיפוח התודעה היהודית", שזכה לביקורת משמאל ומצד חוגי החרדים גם יחד. אחדים מהמבקרים טענו שהרפורמה משקפת לא יותר מאנציקלופדיה של מידע, ואין בה כל ניסיון להשפיע על התלמידים לאמץ ערכים באופן רפלקטיבי. במבחן התוצאה, הם טענו, הניכור של רוב התלמידים כלפי היהדות גבר והלך.

"המרכז לטיפוח התודעה היהודית" נסגר בשנות ה-70, ובשנים שחלפו מאז התאפיינו ימי כהונתם של מרבית שרי החינוך במהלך דומה: ביקורת על תכניתו של השר הקודם, הקמת ועדה לבחינת מצב התודעה היהודית במערכת חינוך ויזמה לרפורמה חדשה במקומה של הקודמת. השר זבולון המר הכניס לספרי הלימוד את תולדות מורשת יהדות המזרח ותמך ביוזמת הורים שהפכה אחר כך, בעקבות המלצות "ועדת שניאן" (1991), לרשת מוכרת של בתי ספר עצמאיים למחצה עם תכנית לימודים בעלת מרכיבים יהודיים ייחודיים (תל"י - תגבור לימודי יהדות). רפורמות שערכו שרי חינוך אחרים עוררו סערות, הותירו את חותמן והוחלפו באחרות. כך היה, למשל, עם תכנית "100 המושגים" (2003) של השרה לימור לבנת, עם "מתווה שגי" בתקופת השרה יולי תמיר (2008) ועם תכנית "תרבות ישראל ומורשתו" (2010) של השר גדעון סער.

ציון דרך חשוב נרשם עם הקמת הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי בראשות פרופסור עליזה שנהר. ועדת שנהר מונתה על ידי השר המר, במטרה "לבחון את מצב לימודי היהדות בחינוך הממלכתי" ולהציע דרכים לקידומו, והחלה לפעול ב-1991. מסקנותיה והמלצותיה, שפורסמו ב-1994 תחת הכותרת "עם ועולם - תרבות יהודית בעולם משתנה", אומצו ברובן על ידי משרד החינוך וישומן החל במסגרת "מטה שנהר-קרמניצר" לקידום החינוך לערכים והעמקתו. עבודתה המקיפה של הוועדה זכתה בדרך כלל לשבחים, ובכל זאת, כעבור עשור מפרסום המלצותיה, המבקרים הצביעו גם על קשיים רבים והחמצות.

בין הישגיה הבולטים ניתן להצביע על תרומתה לחידוד השיח על אודות אופיו של חינוך יהודי ועל משמעותה של הזהות היהודית-ישראלית. המלצותיה תרמו לדיון בסוגיית הכשרת המורים ומבנה הלימודים. העשייה החינוכית, ואפילו יוזמות מחוץ למערכת הפורמאלית, זכו לתנופה בזכות הוועדה והחינוך לזהות ולתודעה יהודית זכה להכרה כצורך אמיתי. עם זאת, מערכת החינוך לא השכילה ליישם באופן מיטבי את כל המלצות הוועדה. אדרבה, עם השנים חל כרסום מתמיד בשעות הלימוד בתנ"ך, בתורה שבעל פה (תושב"ע) ובמחשבת ישראל. חוסר ההצלחה מיוחס בחלקו לקיצוץ מתמשך בתקציבי מטה שנהר-קרמניצר עד כדי ניוונו. נראה שחינוך ערכי לא באמת עמד בראש סולם העדיפויות של המשרד. זאת ועוד, נראה שבשל מורכבות קהל היעד ומגוון התפיסות בקרב מורים ותלמידים נוצר קושי בהתאמת תכניות גנריות לכלל בתי הספר או לציפיותיהם של התלמידים והורים. את החלל שנוצר מיהרו ומילאו יזמים וארגונים חיצוניים שהציעו תכנים ומערכים מגובשים משלהם. עד מהרה הפך החינוך היהודי בבתי הספר כר נוח להפרטה לא רשמית ולחדירת גורמים מתחרים אל תוך מערכת החינוך הפורמאלית. מצב זה רק הגדיל את הבלבול ואת חוסר העקביות שמאפיינים את מדיניות הממשלות השונות בהיבט של חינוך לזהות ולתודעה יהודית.

מדינת ישראל אינה מסתפקת בערוץ החינוכי, אלא מנסה להשפיע על עיצוב זהות יהודית גם באמצעות זרועותיה האחרות, למשל משרד העלייה והקליטה והמשרד לשירותי דת. בניגוד למדינות דמוקרטיות רבות אחרות, בישראל אין ההפרדה בין דת ומדינה, והזיקה המורכבת שבין "מדינה יהודית" ו"מדינה דמוקרטית" נתונה במחלוקת ציבורית. למרות שבאופן יחסי מקיימת המדינה סובלנות דתית, יש לה תפקיד מרכזי בעיצוב היבטים דתיים במרחב הציבורי ואפילו במרחב הפרטי של כל אזרח, ובכלל זה אזרחים שאינם דתיים מבחירה. בין היתר, מצב זה משפיע על סוגיית האזרחות; מגביל תחבורה ציבורית וקיום עסקים בשבת; מגביל את אפשרויות הנישואין; מעצב את לוח החופשות על פי לוח השנה העברי, חגיו ומועדיו ועוד.

זאת ועוד, למדינה יש השפעה מכרעה על הדרך שבה ניתנים שירותי הדת, ביניהם בתי דין רבניים, בתי כנסת, מקוואות וחינוך דתי, ועל מימונם (עבור כל הדתות). ניסיון של קהילות לקבל שירותי דת אחרים על פי אמונתן נתקל לא פעם בקשיים, או נאסר לחלוטין. בספטמבר 2013 במסגרת ארגון מחדש של המשרד לשירותי דת, ובהתאם למדיניותה של הממשלה הנוכחית, הוחלט כי המשרד אף יגלוש לתחום סמכותו של משרד החינוך ויקים את "מינהלת הזהות היהודית", אשר תפעל להנחיל "ערכים יהודיים" לציבור הישראלי הרחב. נציגי המינהלת, אשר תממן תכניות שיפעילו כמה ארגונים נבחרים "בעלי תודעה יהודית", טוענים שמטרתה אינה להחזיר בתשובה, אלא "לחזק את הקשר של העם, לא לארץ, אלא אל עצמו, אל מורשתו".

ארגוני התחדשות יהודית בישראל נמצאים, על פי רוב, הרחק מליבה ומכיסה של המדינה, בשל נטיית הממשלות השונות להעדיף את המוסדות האורתודוקסיים, ולהכיר במונופול שלהם על שירותי הדת, וכך לקמץ במימון ממשלתי בביטויי היהדות האחרים. כעת חוששים המבקרים כי מונופול זה יזלוג גם אל תחום החינוך.

ובכל זאת ניכרים גם סימנים לשינוי. כפי שהוזכר בפרק השני, המונופול שהיה לאורתודוקסים על המימון שהקצתה הממשלה לטובת תכניות שעוסקות בזהות היהודית ובחינוך היהודי נשחק והולך, וזוהי התפתחות חיובית עבור רוב פעילי התחדשות יהודית. כל אלה שהתראיינו עבור המדריך שלפנינו הביעו תקווה ואופטימיות זהירה שמוסדות המדינה יעניקו לארגוניהם בקרוב מימון רב יותר, ויכירו בעבודה שהם מבצעים. בין הפעילים בתחום קיימת הסכמה שזהו צעד מכריע לקראת השתלבותם של ארגוני התחדשות יהודית במארג הישראלי, וזאת מכמה סיבות:

ראשית נטען, שבאופן עקרוני מדינת ישראל נושאת באחריות לתמוך בתרבות יהודית פלורליסטית ורבת פנים. לכך נוסף עניין ההגינות: נראה שאין הצדקה להקצאת משאבים עצומים למוסדות אורתודוקסיים כשרוב האוכלוסייה אינה דתית. לכן, אף שגורמים פילנתרופים, רובם מצפון אמריקה, מילאו תפקיד מרכזי במימון ובסיוע לתכניות ולארגונים בתחום, הכרחית השקעה ממשלתית ארוכת טווח לקידום הארגונים והתכניות ולקיימותם. על טיעונים אלה ניתן להוסיף נימוקים כבדי משקל, וביניהם הצמא הציבורי הגובר לתכנים ולפעילויות שמציעים ארגונים הפועלים בתחום ההתחדשות היהודית, ולצד זאת נכונות מוגבלת של רבים לקחת חלק בפעילות כזו, כשהיא באה מבית מדרשם של ארגונים המזוהים עם הממסד הדתי.

יש המתייחסים בספקנות אל מעורבות המדינה בתחום ההתחדשות היהודית. אלה מעמידים בסימן שאלה את העיקרון שלפיו על המדינה למלא תפקיד ביצירת הזהות. לדעתם, מעורבות של הממשלה בחיים האישיים ובזהויות של האזרחים עלולה להביא לתוצאות חמורות, אך גם מבקרים כאלה תומכים בכך שתינתן תמיכה ממשלתית שווה לתכניות אורתודוקסיות ולכאלה שאינן אורתודוקסיות, כדי לתקן את חוסר האיזון הקיים כיום.

תוצאות הבחירות של 2013 יצרו הזדמנויות חדשות להקצאה שווה יותר של משאבים לחינוך ותרבות שאינם מטעם הזרם האורתודוקסי. ראשית לכל נובע הדבר משינויים בהרכב הפוליטי בכנסת ומאינטרסים שזכו לייצוג בבית הנבחרים. ב-2013 הוקמה בכנסת שדולה בראשות הח"כים ד"ר רות קלדרון ויצחק הרצוג, וסדר היום שלה כולל במפורש ניתוב משאבים ניכרים לארגוני התחדשות יהודית. בעת כתיבת המדריך הזה התגבשה תכנית להעביר 10 מיליון ש"ח להתחדשות יהודית עוד בשנת 2014, ולהקים במשרד החינוך חטיבה אשר תתמקד בכך. הצעה זו ירדה בינתיים מעל הפרק, באופן שמדגיש את השפעתו המכרעת של אינטרס פוליטי מזדמן, או קונסטלציה פוליטית, על יכולתו של התחום לזכות בלגיטימציה.

שנית, בשנת 2013 הקימו קרן פוזן וקרן אבי חי בשיתוף עם המגבית היהודית המאוחדת בניו יורק ארגון סגור בשם "שערים: האגודה להעצמת התחדשות יהודית". האגודה שואפת לגייס תמיכה ציבורית רחבה לטובת התחדשות יהודית באמצעות פעילות בתוך הכנסת ומחוצה לה, כדי להבטיח שהתחום ימשוך אליו משאבי מדינה שיהיו משמעותית גדולים יותר. אם האגודה תגשים את יעדיה זו תהיה ראשיתה של מהפכה.

היקף השקעות המדינה בתחום התחדשות יהודית

מראשית ימי המדינה היה המימון הממשלתי להתחדשות יהודית בחסר, אך השאלה איזה סכום בדיוק הוקצה לפעילויות בתחום התחדשות יהודית נתונה במחלוקת. **במיפוי שערכו בשנת 2013**²⁹ הגיעו חוקרי "מידות" למסקנה שאין אפשרות להעריך במדויק את היקף המימון הממשלתי שמושקע בפעילויות בתחום התחדשות יהודית, וזאת בשל היעדר מידע זמין ושקיפות, הן מצד משרדי ממשלה והן מצד הארגונים. לדוגמה, בשנת 2011 הושקעו 16.5 מיליון ש"ח בחינוך לדמוקרטיה, ו-4 מיליון ש"ח הוקצו לתרבות יהודית, אך אי אפשר לדעת בוודאות איזה חלק מהסכומים האלה הועבר לארגונים המזוהים עם התחדשות יהודית. ברור, עם זאת,

29 "מידות" - http://www.midot.org.il/Sites/midot/content/File/hithadshut_yehudit/hithadshut_file_04.pdf

שארגונים המזוהים עם הזרם האורתודוקסי קיבלו סכומים גדולים בהרבה. להוציא מספר חריגים, ההערכה היא שרק שיעור קטן מתקציבי תכניות התחדשות יהודית מקורו במימון ציבורי משמעותי.³⁰

מוקדי הפעילות של המדינה

בפרק השני ציינו כבר שחלק נכבד מפעילויות התחדשות יהודית נערך במסגרות הפורמאליות שבמימון המדינה ובפיקוחה. בין מסגרות אלה מצויים בתי הספר, שעליהם מפקחים משרד החינוך והרשויות המקומיות, וצה"ל, הכפוף למשרד הביטחון. תורמים שאינם מכירים את מערכת החינוך ואת בתי הספר, את צה"ל או את הרשויות המקומיות, עלולים לגלות ששותפות פילנתרופית עם הגופים האלה מרתיעה ומלהיבה כאחד. מטרת הצגת המידע שלהלן לספק כלים לאלה השוקלים לתמוך בפעילויות כאלה, ולסייע להם להחליט אם ברצונם להיות שותפיה של המדינה במימון פעילויות שבפיקוחה הישיר, ומהי הדרך לעשות זאת.

1. בתי הספר בישראל³¹

כפי שצוין **בפרק הראשון והשני**, המסגרות החינוכיות הרשמיות לא עמדו בראש רשימת היעדים הראשונית לפעולה של ארגוני התחדשות יהודית, אלא שהפעילים והמנהיגים הבינו עד מהרה, שהדרך לחולל שינוי בחברה הישראלית באופן שיטתי ולאורך זמן מתחילה במערכת החינוך ובאמצעותה **בבתי הספר**.³²

ריבוי מערכות

מערכת החינוך בישראל נחלקת לחינוך הממלכתי, החינוך הממלכתי-דתי, החינוך העצמאי (החרדי) והחינוך המוכר שאינו רשמי. בהקשר של תכניות התחדשות יהודית - החינוך העצמאי (17% מכלל התלמידים בבתי הספר היסודיים והעל-יסודיים) וכן בתי הספר הערבים בחינוך הממלכתי (27%) אינם רלבנטיים. קהל היעד הרלבנטי מורכב, אם כך, מבתי ספר ממלכתיים דוברי עברית (43%) ומבתי ספר ממלכתיים-דתיים (13%).

תכנית הלימודים של בתי הספר הממלכתיים-דתיים כוללת במפורש מרכיב דתי. בתכנית זו השעות המוקדשות ללימודי יהדות רבות יותר משמעותית, והתלמידים והמורים כאחד נדרשים לציית לנורמות דתיות (אורתודוקסיות).

בבתי הספר הממלכתיים אין, כמובן, מרכיב דתי, אך התלמידים נדרשים לסוגיות יהודיות, או לכל הפחות לתרבות יהודית ולמורשת, במסגרת שיעורי תנ"ך והיסטוריה, שניהם מקצועות חובה, ובעקיפין גם במסגרת שיעורי אזרחות, גיאוגרפיה, ספרות וחינוך. מתקיימת פעילות התחדשות יהודית בשתי המערכות, אך שיעורה גדול יותר בבתי הספר הממלכתיים.

30 מקור: דני דניאלי, שערים: האגודה להעצמת התחדשות יהודית בישראל. דוח מידות מאשש טענה זו, ומראה כי רק 22% מהנסות הפעילות בתחום מקורם במימון ממשלתי. יש לזכור גם כי עיקר מימון זה מיועד לתכניות חינוך פורמאליות או לארגונים מן הזרם האורתודוקסי.

31 למידע על אודות בתי הספר בישראל (באנגלית), ראו <http://meyda.education.gov.il/files/MinhalCalcala/Facts.pdf>

32 ראו את הדו"ח שהוזמן על ידי קרן אבי חי בשנת 2011, "הערכת הצרכים והכיוונים לפעילות חינוכית בבתי הספר הממלכתיים הלא דתיים". הדו"ח מתאר את ההיגיון שבקיום פעילות הנוגעת לזהות יהודית בבתי הספר, מספק מבט היסטורי ומתאר את המציאות העכשווית. הדו"ח מופיע באתר: <http://www.avichai.org.il/sites/default/files/DIRECTIONS%202012.pdf>

דגם חדש – בתי ספר משותפים

כפי שהוזכר בפרק השלישי, החיפוש אחר דרכים חדשות ליציקת תכנים יהודיים במערכת הקיימת הביא ליוזמות חדשות להקמת בתי ספר משותפים, בהם לומדים יחד תלמידים ממשפחות שמגדירות עצמן דתיות, חילוניות או כל הגדרה אחרת. אמנם, במפגש עם "האחר" עשויות זהויות מובחנות להתחדד עוד יותר, אולם העיקרון שמלווה דגם זה מציע מסגרת חינוכית אשר חותרת תחת ההסללה האוטומטית המפרידה בין דתיים וחילוניים, ומאפשרת לילדים מרחב חינוכי משותף. מרחב כזה אינו כופה על משתתפיו זהות כזו או אחרת, ובמקום זאת הוא מציע הזדמנות להכיר זהויות אחרות ואף ללמוד דרכן על זהותך שלך. בתי ספר אלה מושגים על עקרונות של גיוון ופולרליזם, ותלמידיהם מקיימים מצוות ומחויבים לדת ברמות שונות, לפי בחירתם או בחירת משפחתם. בתי ספר אלה זכו לעידודו של חבר הכנסת לשעבר הרב מיכאל מלכיאור, אשר פעל נמרצות להקמת מערכת חינוך ממלכתית שלישית במקביל לזרם הממלכתי והממלכתי-דתי בהיותו השר לענייני חברה ותפוצות.

היסטוריה של לימודי היהדות ותכנית הלימודים

בתי הספר הממלכתיים מנהיגים זה זמן רב שיעורי חובה בתנ"ך מכיתה ב' ועד כיתה י', ומאפשרים לעתים גם לימוד תורה שבעל-פה (תושב"ע) ומחשבת ישראל, אך במשך השנים פחת מספר השעות שהוקצו לנושאים אלה, והם כבר לא נהנים מאותה עדיפות שניתנה להם בעבר. מכיוון שסגל המורים של בתי הספר לא היה מוסמך ללמד נושאים יהודיים, נמסרו השיעורים לידי מורים "מומחים" מן החוץ, שבאו לרוב מן הזרם האורתודוקסי. מאז 1970 הודו כל שרי החינוך בכך שקיימת בורות גדולה בנושאי יהדות, בעיקר בבתי הספר הממלכתיים, וציינו שיש צורך להגדיר מחדש את לימודי היהדות, ולהפיח בהם חיים.³³

החל משנות ה-70 של המאה ה-20 החלו ארגוני התחדשות יהודית להפנות את תשומת לבם לבעיה, ופיתחו חומרי לימוד והעשרה ביהדות עבור מורים ומנהלי בתי הספר. פעילות זו צברה תאוצה בשנות ה-90, אלא שתכניות אלה לא היו תכניות חובה, ובתי הספר נאלצו להקצות להן זמן נוסף. המדינה לא תקצבה תכניות אלה, ועלותן הוטלה על ארגוני ההתחדשות היהודית, שנאלצו לסבסד, באמצעות תרומות, את הוצאות בתי הספר במלואן.

המצב החל להשתנות, כאמור, בעקבות דוח שנהר והקמת מטה קרמניצקי-שנהר, וזכה לתנופה בעקבות אימוץ תכנית "תרבות ישראל ומורשתו" והקמת מטה תרבות ישראל במשרד החינוך. בעקבות יוזמה זו, שעלותה משולמת על ידי משרד החינוך, לומדים תלמידי כיתות ה'-ח' של בתי הספר הממלכתיים שעתים שבועיות בנושאי ערכי היהדות, תרבותה, משמעות ההשתייכות לעם היהודי ועוד, בעוד המורים זוכים להשתלמויות ולהכשרה מתאימה.

השינוי הזה סיפק לתכניות רבות של התחדשות יהודית הזדמנות להתרחב, בעיקר על ידי פיתוח **תכניות לימוד** והכשרת מורים בתחומים כגון משמעות ההשתייכות לעם היהודי, ערכי חברתי ביהדות, תכניות בר/בת מצווה, יהדות ודמוקרטיה ועוד.³⁴

33 עוד על אודות נושא זה ועל אודות יוזמות קודמות לעריכת רפורמה בלימודי היהדות בתי הספר בישראל, ראו: <http://www.avichai.org.il/sites/default/files/DIRECTIONS%202012.pdf>

34 דוגמאות למקורות שבהם משתמשים בתי הספר בישראל לצרכי הוראה בשטח זה ראו www.tarbut.cet.ac.il

לקחים שנלמדו

העוסקים ביישום תכניות בבתי הספר חלקו עם כותבי המדריך הירוק את התובנות והניסיון שרכשו, לטובת תורמים המוצאים עניין מיוחד במימון פעילות בבתי ספר:

- מפעילי תכניות התחדשות יהודית פועלים בבתי ספר מוכרים, הנתונים לפיקוח של משרד החינוך ואגף החינוך המקומי. עקב זאת לא תהיה לאלה המספקים את התכניות ולאלה התומכים בהן שליטה מלאה על התכניות, ועליהם לפעול בהתאם להנחיות משרד החינוך. עם זאת, משרד החינוך מקיים כבר היום שותפויות מוצלחות רבות עם ארגוני תוכן, ומראה נכונות לאמץ רעיונות ותכניות לימוד של ארגוני התחדשות יהודית.
- יש להתייחס אל כל בית ספר כאל אורגניזם חי בעל תרבות וקהילה משלו. יש להקפיד ולהתאים כל התערבות לצרכים הייחודיים של בית הספר ושל האוכלוסייה שלו.
- מספר הארגונים המציעים תכניות של התחדשות יהודית לבתי ספר גדול. ארגון המבקש להפעיל תכנית אפקטיבית צריך להיות מסוגל לפעול בשותפות עם גופי ממשלה ולעמוד בתחרות.
- כדי שיתחולל שינוי עמוק, צריך מנהל בית הספר להיות מחויב למימושו. עם זאת, אם השינוי אינו מושרש דיו בכל בית הספר, הוא ייעלם עם עזיבת המנהל.
- המורים הם מחוללי השינויים העיקריים בבתי הספר. התכניות האפקטיביות ביותר הן אלה המתמקדות בהכשרת מורים. הניסיון מלמד שתוצאות בטווח הארוך מושגות בזכות השקעה בפיתוח מקצועי של מורי בית הספר ובהכשרתם, ולא על ידי החלפתם בכח עבודה חיצוני זמני, יהיה מיומן ככל שיהיה. המפתח לשינוי ארוך טווח בבתי הספר נתון בידי המורים.
- התחום בשל לתמיכה פילנתרופית, וזו תוכל לסייע בחיזוק תכניות שכבר זכו להכרה ולמימון הממשלה.
- לתכניות המתקיימות בבית הספר חייבת להיות השפעה בכמה רמות: מנהלים, מורים, תלמידים ותרבות בית הספר בכללותה. הערכות שונות מצביעות על השפעה ניכרת על זהות המנהלים והמורים ועל מחויבותם, ובמידה רבה גם על תרבות בית הספר. קשה יותר לאתר את הדרך שבה מחלחלת השפעה זו אל התלמידים, ואת משך הזמן הדרוש לכך.
- מומלץ לתורמים להקדיש מחשבה לדרך שבה תכניות העשרה מחוץ לכותלי בית הספר מוסיפות ומחזקות ידע, מודעות וערכים שנלמדו קודם לכן בבית הספר. ישנן תכניות שהשכילו לפתח אסטרטגיות כאלה, והן מציעות פעילויות לקהלי יעד שונים במסגרות מחוץ לבית הספר, כגון מרכזים קהילתיים, ובאמצעות תכניות המיועדות למשפחה.

2. רשויות מקומיות

אחת המגמות בתחום הפעולה של התחדשות יהודית היא הרחבת הפעילות וניסיון לחולל שינוי נרחב בחייהן של קהילות שלמות. לשם כך נחוצה מעורבות של הרשויות המקומיות, ולאלה יש עניין לקיים פעולות תרבות אטרקטיביות ומשמעותיות עבור תושביהן. הרשויות מספקות משאבים פיננסיים ואחרים למרכזים קהילתיים, למרכזי תרבות, לארגוני נוער, לפעולות מעבר לתכנית הלימודים, לבתי כנסת ועוד. הרשויות המקומיות מגדילות את מעורבותן בקידום אירועים משמעותיים בעלי אופי יהודי-ישראלי, במיוחד במרחבים הציבוריים. אם מתייחסים אל הרשות המקומית עצמה כאל סוכנת שינוי, ניתן להקים

קואליציה רחבה של ארגונים שיפעלו בחסותה. זו עשויה להיות דרך יעילה במיוחד לגייס תמיכה רחבה בהתחדשות יהודית, למצוא דרך אל משאבים מקומיים ולחולל שינוי בחיי הקהילה.

מימון בשיתוף עם גופי ממשלה

עתידין של תכניות רבות של התחדשות יהודית תלוי כנראה בכך שיקבלו מימון ממשלתי כלשהו. חיוני, על כן, שתורמים ימצאו את הזרך לעבוד בשיתוף עם מוסדות ממשלתיים. ההמלצות הבאות להשקעה אפקטיבית בתחום זה גובשו מתוך שיחות עם מארגני תכניות ועם תורמים אחרים שהתנסו בניווט בין גופי ממשלה שונים:

- התאזרו בסבלנות. משרדי הממשלה פועלים בלוח זמנים נתון, מחויבים לתקנון שירות המדינה ונאלצים להתחשב במגוון שיקולים פוליטיים אשר עשויים להשפיע על הפרויקט. החלטותיהם עומדות למבחן הציבור בכל יום, ועל כן אינם ממהרים לקחת סיכונים. ראו בכך אתגר והזדמנות, חשבו על העתיד ואל תוותרו.
- בחרו היטב את שותפיכם. חיוני שתמצאו שותף ארגוני בעל חזון הפועל באסטרטגיה מוכחת, או כזו שתואמת את נטייתכם, ויש לו גם ניסיון מוכח בעבודה במסגרות ממשלתיות. ללא בסיס יציב שעליו תוכלו להישען עלולה ההצלחה לחמוק מכם.
- הסתפקו בשליטה חלקית. כשאתם משתפים פעולה עם המדינה השליטה הסופית תהיה בידיה. יהיה אשר יהיה גודל התרומה שלכם או היקף הפרויקט, מערכות ממשלתיות כפופות בסופו של דבר לממשלה ולא לתורמים או לבעלי התכניות. גם בעלי התכניות המצליחים ביותר מכירים בכך שהם עובדים בשותפות עם המדינה, וכדי שהשותפות תצליח חייב להימצא מנחה משותף.
- הקימו קואליציות של תורמים או הצטרפו אליהן. אם ברצונכם לנצל את המשאבים ואת ההשפעה שלכם עד תומם, שקלו עבודה משותפת עם גורמי מימון ועם תורמים אחרים שהחזון שלהם דומה לזה שלכם. קואליציה של תורמים מחייבת אמנם פשרות, אבל יש בה גם יתרונות: ראשית, החוכמה אינה נמצאת בידי אדם אחד, לפחות לא כולה. שנית, יתרון הגודל מאפשר לעתים הקצאה יעילה יותר של משאבים. הוא מעצים גם את קולם של חבריה ואת יכולתם להציג דרישות בפני השותף הממשלתי. שלישיית, כך ניתן לחלוק אחריות וסיכונים. ולבסוף, הקואליציה מעצימה את יוקרתו של המיזם ומהווה עילה להצטרפות בעלי עניין נוספים.
- אתרו הזדמנויות. תורמים יגלו שדרך אפשרית אחת למנף את היתרונות שיש לפעילות במסגרת פורמאלית שבפיקוח המדינה ובתמיכתה היא לחפש הזדמנויות ולגשר על פערים, תוך שמירה על מידה מסוימת של שליטה וגמישות. לדוגמה, תכנית המיועדת לבתי ספר עשויה להתמקד בפיתוח תכנית לימודים לכיתות מסוימות, אך ניתן, אולי, להרחיב אותה לכיתות אחרות שעדיין אינן ממומנות על ידי משרד החינוך. אפשר להחליט לתמוך בהכשרת מורים מהסוג שאינו ניתן על ידי משרד החינוך, על להציע לבית ספר תכניות העשרה נוספות שישלימו ויעצימו את התכנית הקיימת.

שאלות לדיון

1. איזה תפקיד ראוי שהמדינה תמלא בתחום החינוך היהודי והזהות היהודית? באלו מקומות נחוצה התערבות ממשלתית? כיצד?
2. מהם השיקולים שיש לתת עליהם את הדעת בעת כניסה לשותפות עם גוף ממשלתי?

מקורות שהזכרו בפרק

- קרן אבי חי [2011], "הערכת הצרכים והכיוונים לפעילות חינוכית בבתי הספר הממלכתיים הלא דתיים"
- שנהר עליזה ואחרים (1994). "עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה". המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי (ועדת שנהר). משרד החינוך והתרבות, מדינת ישראל, ירושלים.
- סקר מיפוי של "מידות" [2013] בתחום התחדשות יהודית

5

פרק חמישי ובכן, האם זה עובד?

היקף הפעילות בתחום התחדשות יהודית והשפעתה על החברה בישראל

- מהו היקף הפעולה בתחום התחדשות יהודית בחברה הישראלית? *
- האם יש לפעילות זו השפעה מוכחת? *
- מה פירושה של הצלחה בתחום זה? *

מבוא

על אף מאמצים שנפרשו על פני עשרות שנים, טרם הצליחו ארגוני התחדשות יהודית לספק עדויות של ממש לתוצאות פעילותם או לעמידה ביעדים ארוכי הטווח שהתוו לעצמם כמפורט בפרק השני. באיזו מידה יש לפעילויות בתחום התחדשות יהודית הכוח להביא לשינוי בחברה הישראלית? האם יש להן השפעה על המשתתפים כפרטים ועל החברה היהודית הישראלית כולה?

הפרק הנוכחי ינסה לענות על שאלות אלה תוך התמקדות בנושאים הקשורים אליהן – היקף, הצלחה והשפעה.

- היקף – מהו גודלו של תחום התחדשות יהודית? כמה אנשים וארגונים מעורבים בו? כיצד ניתן לאפיין את קהל המשתתפים בפעילויות? מהו פוטנציאל השוק ומה נדרש כדי למצותו?
 - הצלחה – איך ניתן להגדיר הצלחה של פעילויות התחדשות יהודית והאם ניתן למדוד אותה?
 - השפעה – האם יש עדויות המוכיחות עד כמה חלחלה הפעילות בתחום אל החברה היהודית הישראלית כולה? אלו פעילויות של התחדשות יהודית הצליחו להביא לשינוי? האם ניתן לאבחן את הסיבות להצלחה? אלו השפעות ניכרות ברמות שונות ובעקבות מאמצים שונים?
- מדובר בשאלות מכריעות עבור התורמים לתחום (ועוד יותר מכך עבור אלה הפועלים בשדה ועבור קובעי המדיניות), ולמרות זאת על אף אחת מהן אין תשובה ודאית, מכמה סיבות:
- מחסור במידע – המידע הקיים איננו מספיק כדי לגבש תשובות מועילות. המשאבים הכספיים מוגבלים, ואיסוף מידע ומחקר אינם עומדים בראש סדר העדיפויות של ארגונים שמנוהלים בידי אנשי חינוך ומתנדבים. תכניות רבות וארגונים רבים אינם עוסקים באיסוף שיטתי של נתונים ואינם מתעדים את פעילותם באופן שיטתי וסדור. רוב המידע הקיים מתייחס לתכניות ספציפיות, ואינו עוסק בשאלות רחבות הנוגעות לתחום כולו. בתחום כה סבוך, לשאלות המחקר פנים רבות, והן

דורשות בדיקה לאורך זמן. לדוגמה, ניסיון שנערך לאחרונה **למפות** את התחום³⁵ ולספק מידע בסיסי על אודותיו העלה שאלות כמספר התשובות.

- איכות המידע – לעתים המידע הקיים אינו מספק או מוצק דיו. ניתוח השפעה חברתית (Impact Research) נדיר מאוד, בין השאר משום שאין כלים ברורים למדידת הצלחה, ועקב הקושי להבדיל בין תפוקות לתוצאות.³⁶
- היעדר שקיפות – המידע הנאסף לצורך הערכה של תכניות מסוימות נשמר בדרך כלל בארגונים, ולכן איננו נגיש לחוקרים ולבעלי עניין אחרים. בנוסף, מידע חשוב מצוי בידי הרשויות, אך אלה אינן מפרסמות אותו ואינן חולקות בו עם הציבור, או מפרסמות באופן שאינו מאפשר ניתוח והסקת מסקנות.
- פרשנויות שונות – גם כאשר המידע גלוי ונגיש, אין בדרך כלל תמימות דעים באשר למשמעותו ולדברים שניתן להבין ממנו.

למרות כל אלה, ומשום שאנו רוצים להציג לקוראי מדריך זה תובנות מועילות בדבר ההיקף וההשפעה של התחדשות יהודית, כינסנו קבוצה של חוקרים ומומחים, שהיו כולם מעורבים במידה רבה בהערכה ובמחקר שנערכו בשטח זה במהלך 15 השנים האחרונות.³⁷ חלקים ניכרים של התכנים המופיעים בפרק זה ובזה הבא אחריו מבוססים על ניסיונם ועל התובנות שלהם. אף שהתוצאה אינה שלמה בהכרח, אנו מאמינים שהיא מציגה את עיקרי המידע שאותו כדאי לדעת בשלב זה על תחום ההתחדשות היהודית.

היקף – מה גודלה של תופעת ההתחדשות היהודית בישראל?

מקובל להניח, שעל אף הבשלתן המשמעותית בעשור האחרון, ממשיכות תכניות ופעילויות בתחום התחדשות יהודית להיות גורם שולי בחיים בישראל. יש לכך מספר הסברים: התפיסות המסורתיות בדבר יהדות "אמיתית" או "אותנטית" ממשיכות לשלוט, המימון הממשלתי עדיין אינו מחולק בצורה שווה, באופן שמעמיד ארגונים שאינם אורתודוקסיים בעמדת נחיתות, וכתוצאה מכך, התכניות המוצעות מתקשות להתקיים באיכות גבוהה לאורך זמן, היקפן קטן ומשאביהן מצומצמים. גם לגורם הדמוגרפי משמעות משלו, וככל ששיעור החרדים בחברה היהודית גדל, כך פוחת הסיכוי שתכניות התחדשות יהודית יזכו ללגיטימציה.

35 הסקר שנערך ב-2013 על ידי "מידות" מספק מיפוי רחב של התחום בכללותו, וכולל מחקר נרחב. אף שהוא מועיל בהיקפו ובמטרותיו, הוא מעלה מספר רב של שאלות מתודולוגיות ואחרות. לתמצית המיפוי ראו:

http://www.midot.org.il/Sites/midot/content/File/hithadshut_yehudit/hithadshut_file_04.pdf

36 ההבדל בין תוצרי התערבות ותוצאותיה הוא משמעותי ביותר. על פי ההגדרה, נכללים בין התוצרים תפוקות הפעילות של הארגון או השירותים שהוא מספק, שניתן לכמת ולהבחין בהן בטווח הקצר. תוצאות הן השינויים (בדרך כלל לאורך זמן) המתגלים בהתנהגויות, בידע, במודעות או במצבו הבריאותי, החברתי והכלכלי של הפרט. למשל, התוצר של תכנית מסוימת של התחדשות יהודית עשוי להיות ש-200 ילדי בית ספר משתתפים בלימוד שבועי של טקסטים יהודיים המתמקדים בבר/בת מצווה שלהם. התוצאה של התכנית עשויה להיות ש-50 אחוז מביניהם ידווחו על שינוי בדרך שבה הם תופסים את עובדת היותם יהודים, 40 אחוז יעידו על כך שלתרבות העברית משמעות רבה יותר עבורם ו-30 אחוז מהם יתחילו לשלב תכנים ממקורות יהודיים גם בחיבוריהם במקצועות אחרים. רבות מההערכות הנערכות לתכניות של התחדשות יהודית מתמקדות בתוצרים ולא בתוצאות, או ממזגות בין השניים.

37 אנו אסירי תודה לחוקרים שהשתתפו במפגש: נעמה אזולאי, אריק כהן, לירון דושניק, חגית הכהן וולף, ליאורה פסקל, אלי שכטר, יאיר שלג, רחל ורצברג וגילי זיוון.

לצד נימוקים אלה – יש יאמרו תירוצים – ניתן בהחלט להסיק שפעילויות מסוג זה ותכנים כאלה אינם מעניינים את מרבית הציבור בעת הזאת. ייתכן שהיזמים והפעילים בתחום עדיין לא מצאו את הנוסחה לפריצת הסכר או את המפתח לשכנוע בעלי עניין שחשיבותו של התחום אינה פחותה מזו של הביטחון הלאומי ושיש לראות בו משימה לאומית. יהיו הסיבות אשר יהיו, עובדה היא שרוב הישראלים המהווים קהל יעד פוטנציאלי להתחדשות יהודית ממשיכים בשגרת חייהם מבלי שלתחום תהיה השפעה כלשהי עליהם.

עם זאת, ישנם בשטח גם סימנים לשינוי משמעותי, ולא לה נלווית תחושת אופטימיות. כפי שצוין בפרק השלישי ובפרק החמישי, הארגונים מבשילים ומתבגרים. התחום ממשיך לצמוח, והשיח הציבורי בנושא מתרחב והולך, בין היתר בזכות השינויים הפוליטיים.

כדי להעריך את הגודל וההיקף של תחום ההתחדשות היהודית, יש להתייחס אל כמה משתנים: מספר הארגונים והתכניות וסוגיהם, מספר המשתתפים ומאפייניהם, הפריסה הגיאוגרפית ומידת הנראות והמוכרות של הארגונים בשיח הציבורי. נבחן כל אחד מהם בתורו.

- מספר הארגונים וסוגיהם – בטרם ננסה לקבוע את מספר הארגונים והתכניות³⁸ המעורבים בהתחדשות יהודית עלינו להגדיר את עצם המושג "התחדשות יהודית" ואת הגבולות שבאמצעותם ניתן יהיה לקבוע מי נכלל בו ומי לא. בהיעדר הגדרות מוסכמות לא ניתן (עדיין) לתת לשאלה תשובה חד-משמעית. במיפוי שערכה מידות בשנת 2013³⁹ הוגדר התחום בצורה רחבה, ונכללו בו מעל 500 ארגונים. מספר זה גבוה מהמספרים שהפעילים בתחום מייחסים לו, והוא נובע מהכללת ארגוני משנה רבים ושלוחות של ארגוני-רשת בולטים, כגון התנועה הרפורמית – יהדות מתקדמת בישראל, התנועה המסורתית בישראל והחברה למתנ"סים. למרות זאת, בהערכה שקולה יגיע מספר תכניות וארגוני התחדשות יהודית לכמה מאות בודדות.

- מספר המשתתפים – קשה לקבוע מהו מספר האנשים המעורבים בפעילות התחדשות יהודית ומה הפרופיל שלהם. קושי אחד נובע מהשוני הגדול בין הפעילויות הנכללות בקטגוריה "התחדשות יהודית". קשה גם להשוות בין צורות שונות של השתתפות בסוגי הפעילות השונים. לדוגמה, האם ניתן להשוות בין השתתפות של צעיר במכינה קדם צבאית, שפעילותה יומיומית ואינטנסיבית ונמשכת שנה, להשתתפות של אורח לרגע בקבלת שבת בנמל תל-אביב? ומה בדבר תלמיד כיתה ז' בבית ספר ממלכתי שאין לו ברירה אלא להשתתף בשיעורי תרבות ישראל?

בנוסף לכך, המידע שיש בידי הארגונים ומפעילי התכניות עצמם כדי ללמד על היקפי ההשתתפות חלקי ואינו מצליח לספק תמונה שלמה. פער זה נובע משלל גורמים: מהיעדר מודעות לחשיבות איסוף הנתונים ותיעד הפעילות; מהיעדר מיומנות; ממחסור במשאבי זמן וכסף; ממחסור באנשי מקצוע מנוסים במדידה והערכה; מסדר עדיפות המעניק חשיבות משנית, אם בכלל, לאיסוף נתונים; מהיעדר תשתיות פיזיות, טכנולוגיות וניהוליות מתאימות; מהקושי לאמוד את מספר המשתתפים באירועים המוניים או בפעילות וירטואלית;

38 לא כאן המקום לערוך אבחנה מקיפה בין סוגי ארגונים (למשל, עמותה, חל"צ, עסק חברתי, תאגיד עסקי, רשות ממשלתית, תאגיד סטטוטורי, קרן פילנתרופית, קהילה וולונטרית ועוד), אבל צריך לציין שישנן תכניות המופעלות ישירות על ידי ארגון אחד, ישנן תכניות עצמאיות למחצה, ישנן תכניות המופעלות בשותפות על ידי כמה ארגונים, או בשותפות בין ארגון וגוף ממשלתי, ישנן תכניות שמופעלות על ידי יזם או גוף לא מאורגן וישנן תכניות שהחלו כיוזמה וולונטרית או פילנתרופית והוטמעו במערכת הפורמאלית כליל.

39 המיפוי נערך בשנת 2013 על ידי "מידות".

<http://www.midot.org.il/search.asp?mode=search&searchstring=%D7%94%D7%AA%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA+%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99%D7%AA&x=0&y=0>

מהקושי והחשש לעקוב אחר המשתתפים ובוגרי התכניות בתום הפעילות ולהתערב בחייהם; מהחשש להשקיע משאבים בתהליך מדידה של פעילות שתוצאותיה, אם בכלל, יראו לעין רק בעוד שנים רבות, וגם אז קשה יהיה לייחס אותן דווקא לארגון הבודד; מספקנות אשר לתועלת שיש בהחלת כלים "מעולם העסקים" על פעילות חינוכית וולונטרית; ואפילו מחד מפני התוצאות, שכן יש בכוחן כדי לתמוך בהחלטה על צמצום פעילות, שינוי או פייה ואף סגירתה.

כתוצאה מכל אלה מעטים הם הארגונים או מפעילי התכניות שמסוגלים להעיד על היקף המשתתפים בפעילויותיהם ומאפייניהם, לנתח את הממצאים, לקבל החלטות מושכלות על סמך המידע הנצבר ולהפיק מכך תועלת.

פער נוסף נובע מהקושי לאמוד את מספר המשתתפים שהפעילות השפיעה עליהם באופן כלשהו, ועל כן מסתפקים לרוב באומדן מספר המשתתפים, בהנחה שחשיפתם לתוכן הפעילות ודאי עשתה את פעולתה. אף שקשה לחשב את מספר הישראלים הנחשפים לתכניות של התחדשות יהודית במהלך שנה אחת, הנתונים הבאים מספקים כמה חלקים של התמונה:

- הגדולות בתכניות המתקיימות במערכת החינוך הרשמית הן⁴⁰: "תל"י", המקיפה 130 גני ילדים ו-100 בתי ספר יסודיים; תכנית "בארי" (שהיא חלק ממכון שלום הרטמן), המקיפה 125 חטיבות ביניים וחטיבות עליונות; "מורשה" ו"מארג" (מנוהלות על ידי "כל ישראל חברים"), המקיפות 70 בתי ספר, ורשת אורט, שלה 40 בתי ספר. ארגונים נוספים הפועלים בבתי ספר הם "קרב", "חל"ד, התנועות הליברליות והמדרשה באורנים. כתוצאה ממאמצים אלה, כמה מאות בתי ספר נהנים מתכניות ההעשרה של התחדשות יהודית, אשר מכשירות מורים ומנהלי בתי ספר, ומספקות חומרי לימוד.
- מאז הקמתה בשנת 2002, צמחו רשת החינוך "מיתרים" ו"צו פיוס", התומכות בבתי ספר משותפים, והן כוללת כיום בתי ספר ומכינות בלמעלה מ-20 קהילות.
- בשנת 2014, כ-1,500 תלמידים יסיימו מכינות קדם-צבאיות שאינן דתיות.
- "הלל" מקיימים פעילות בתשעה קמפוסים אוניברסיטאיים ברחבי המדינה, ומציעים לסטודנטים פעילויות הקשורות ללימודי יהדות, לפעילות חברתית ולמשמעות ההשתייכות לעם היהודי.
- על פי הערכת החברה למתנ"סים, מספר המשתתפים בפעילויות התחדשות יהודית מגיע לכ-250,000 בשנה. זהו מספרם המשוער של אלה המשתתפים בפעילות על בסיס חד-פעמי. מספר המשתתפים הקבועים קטן בהרבה.
- בפסטיבל הקהל השנתי, שהתקיים בסוכות 2014 ונוהל במשותף על ידי הארגונים השייכים ל"פנים", השתתפו 2,000 ישראלים.
- כ-7,000 בוגרים סיימו תכניות מנהיגות של התחדשות יהודית.⁴¹

40 המספרים האלה משתנים כל העת ואין לראותם כמוסמכים. כוונתם לספק תמונה כללית אודות הגודל והמגוון של התכניות המתקיימות בבתי הספר.

41 ראו את הדו"ח שהוכן ב-2009 על ידי עזרא קופלוביץ וורד סקאל עבור "פנים", "גשר" והפרדציה היהודית של ניו יורק: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=4146> "Building Jewish Leadership in Israel: A Preliminary Survey of the Field". הדוח מופיע ב: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=4146> המספרים בדיווח מתייחסים לתקופה שעד שנת 2008. אין ספק שכיום המספרים גבוהים בהרבה.

- תכנית "ניצנים" פועלת בחמש רשויות מקומיות, ומטרתה לקדם עיסוק בהתחדשות יהודית כסדר יום מקומי. יוזמות ניצנים ברשויות השונות פועלות בקואליציה רחבה ועמה בסיס רחב של משאבים. ב-2013, כ-4,500 משתתפים נטלו חלק בפעילויות מתמשכות וכ-50,000 בפעילויות חד פעמיות.
- תכנית "ספריית פילגמה", המציעה ספרים בנושאים יהודיים לילדי הגן, פועלת (בשיתוף פעולה עם משרד החינוך) באלפי גני ילדים, ומשרתת אוכלוסייה של 200,000 ילדים ומשפחותיהם.

מאפייני קהל היעד

מיהם צרכני התחדשות יהודית? בתכניות שמופעלות במסגרות פורמאליות של המדינה מידת הגיוון של הקהל זהה לזו של האוכלוסייה. במסגרות האחרות האוכלוסייה מגוונת פחות. על פי הסטריאוטיפ, שעדיין רווח בחוגים אחדים, התחדשות יהודית היא תופעה אליטיסטית, המשרתת בראש ובראשונה את אנשי מעמד הביניים הגבוה, האשכנזי והמשכיל, אלה היכולים להקדיש זמן וכסף להעשרה אישית. מחקר מ-2003 שחקר את מאפייני המשתתפים ב"קהילות לומדות"⁴² אישר קביעה זו. מחקר נוסף שנערך ב-2006 אישש את הממצאים, אולם גם הציג מגמות של שינוי. על פי המחקר מ-2006, אשר בחן את השפעות הלימוד על משתתפי 12 בתי מדרש וקהילות לומדות, המשתתפים האופייניים היו אשכנזים (65%), בעלי השכלה אקדמית (72%) ומעל גיל 30.⁴³ (פרט מעניין הוא, שעל פי הסקר, הייתה ללימוד השפעה גדולה במיוחד דווקא על אלה שלא התאימו לפרופיל הטיפוסי). כיום נעשים מאמצים גדולים להנגיש תכניות שעוסקות בהתחדשות יהודית לישראלים בפריפריה, ולהציע שירותים לשכבות סוציו-אקונומיות ולאנשים בעלי רקע אתני מגוון יותר, בין היתר משום שהתורמים והפעילים עצמם אינם מרוצים מהמצב הנוכחי. המגמה הזו כוללת מעבר לתכניות שבבסיסן פעילות קהילתית וחברתית, תכניות המעודדות פיתוח קהילות יהודיות-ישראליות מגוונות, הגדלת מספר התכניות בבתי הספר ובצבא ופעולות שיאפשרו השיפה לאוכלוסייה מגוונת ברחבי המדינה. בדומה לכך, ארגונים הפועלים בקרב עולים דוברי רוסית ויהודים שומרי מסורת מסייעים גם הם בהרחבת הפעילות בקרב אוכלוסיות חדשות.

פריסה גיאוגרפית

פעילויות התחדשות יהודית מתקיימות בכל רחבי ישראל. רבות מהן ממוקמות באזור תל-אביב רבתי, ומספר תכניות מנהיגות מרוכזות בירושלים, אך בכל הארץ קיימות אפשרויות להשתתף בתכניות העוסקות בהתחדשות יהודית. בעשור שעבר התפשטו אל הפריפריה תכניות המתקיימות בבתי הספר ובמתנ"סים ובתקופה האחרונה גם המכינות הקדם-צבאיות. כמה מהתכניות אינן תלויות במיקום גיאוגרפי, ביניהן יוזמות אמנותיות וכאלה המתקיימות באינטרנט.

42 ת. הכהן וולף וח. אמזלג באהר (2003), "בתי מדרש וקהילות לומדות: נקודת המבט של המשתתפים".

43 גד יאיר, טליה שגיב, שרי שימבורסקי, סיון אקראי ומאיה ליכטמן, "ההשפעות של קהילות לומדות ובתי מדרש בישראל", ינואר 2006. ראו: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=12879>.

נראות, מודעות והמוכרות של הארגונים בשיח הציבורי

שמותיהם של כמה ארגונים או פעולות מרכזיות של התחדשות יהודית כבר הצליחו לחלחל אל התודעה הציבורית. על פי עדויות שונות הפך השיח הציבורי בנושאי יהדות ותרבות יהודית חיובי יותר מאשר בעבר, כלומר – המושגים הקשורים בו פחות זרים לאוזן הישראלית ואנשים חשים פחות מאוימים בעת שהוא עולה לדיון. מאמרים וספרים שנוגעים בנושאים דומים מתפרסמים באופן סדיר, ודמויות ציבוריות מעוררות התעניינות כללית בנושא. אמצעי התקשורת המובילים מפרסמים מאמרים הדנים בפרשיות השבוע ומנתחים אותן מנקודת מבט המעוגנת בטקסטים ובמסורת יהודית, ובטלוויזיה מופיעות דמויות המגלמות ביטויים מגוונים של יהדות. נושאים יהודיים מוצגים בתכניות טלוויזיה פופולאריות ובסרטים, וערכים יהודיים – למשל, שמיטה – עולים לסדר היום בהקשרים בהם לא הוזכרו בעבר, כגון בסוגיות כלכליות ומדיניות תכנון. גוברת ההתעניינות במוזיקה יהודית, ובמיוחד בפיוטים. לצד כל זאת, מיעוט המשתתפים בפעילויות, הבלבול בקרב הציבור לנוכח המושג "התחדשות יהודית" ומידת נוכחותם הדלה יחסית של ארגוני התחדשות יהודית בתקשורת מעידים על חולשה של התחום כולו, שנובעת, בין היתר, מבעיית מיתוג.

שערים: האגודה להעצמת ההתחדשות היהודית ערכה מחקר⁴⁴ במטרה לגלות באיזו מידה מודע הציבור למושג התחדשות יהודית ולפעילויות השונות במסגרתה. ממצאי הסקר מצביעים על שיעור נמוך במיוחד של מוכרות וחשיפה של המושג "התחדשות יהודית" בקרב הציבור היהודי בישראל. רוב מוחלט מבין הנסקרים (81%) לא הכירו את המונח ולא שמעו עליו. 89% מהם אינם משתתפים בפעילות כלשהי של התחדשות יהודית. במידה מסוימת, הסקר גם מצביע על הפער בין חולשת המיתוג של התחום ובין פוטנציאל הצמיחה שלו: לאחר שקיבלו הסבר על משמעות המונח "התחדשות יהודית" חשו 57% מהנשאלים הזדהות עם ההגדרה שנמסרה להם והביעו יחס חיובי וחיובי מאד כלפי ארגוני התחדשות יהודית. כלומר, ייתכן שחשיפה מוצלחת יותר תגדיל את ממדי השתתפות הציבור היהודי בפעילויות. יותר מכך, רוב גדול מהמשיבים לסקר (63%) הסכימו עם הטענה, לפיה העשייה בתחום ההתחדשות היהודית חיונית ובעלת חשיבות חברתית ותרבותית לחברה היהודית-ישראלית.

מדידת ההצלחה

דיונים שנערכו עם פעילים בולטים בתחום התחדשות יהודית לצורך כתיבת המדריך הירוק שלפנינו גילו מגוון דעות בדבר המדדים ההולמים להערכת ההצלחה. אלה המעורבים בפעילויות מהסוג הוולונטרי המתמשך נטו, שלא במפתיע, להתמקד בשינוי העובר על המשתתפים כפרטים; אלה המעורבים בפעילויות אקראיות גילו עניין גדול יותר במדדים ששיקפו שינויים בקהילה, גם אם אלה קשים מאוד למדידה; ואלה שפעלו במסגרות פורמאליות של המדינה הביעו עניין רב בשינויים מוסדיים, במיוחד בבתי הספר. פעילים אחדים נרתעו מפני המדידה, והתמקדו בחיפוש אחר סימנים להשפעה על אנשים וסוכני שינוי בעמדות מפתח בחברה הישראלית. על פי גישתם, ניתן למדוד שינוי והצלחה על פי נוכחות אנשים בעלי השפעה בנקודות מפתח בחברה הישראלית; במשרדי ממשלה, בצה"ל או בעמדות השפעה חברתית, תרבותית ותקשורתית. כמובן, הנוכחות לבדה אינה מעידה על השפעה, אבל היא בבחינת ענף עץ זית המבשר כי קלו המים.

44 סקר דעת קהל בנושא: התחדשות יהודית. פנימי. לא לפרסום. לא להפצה. שערים – האגודה להעצמת ההתחדשות היהודית בישראל. 3 בפברואר, 2014.

לצורך המיפוי שערכו ב- 2013, כינסו חוקרי "מידות" קבוצה של פעילים מובילים ודנו עמם במדדים להצלחה ובאפשרות למדידה משותפת של השפעת הפעילות בתחום על החברה הישראלית. תוצר הדיון היה רשימה מוסכמת של מדדים, אך למהלך זה לא היה המשך (פרטים נוספים ראו בעמוד 24 של דו"ח "מידות").⁴⁵

השפעה – האם פעילויות התחדשות יהודית מחוללות שינוי?

את מידת ההשפעה שיש לפעילויות התחדשות יהודית הכרחי לבחון ברמות המיקרו והמאקרו כאחד, תהיה אשר תהיה הדרך שבה נבחר כדי למדוד את ההצלחה. ברמת המיקרו, נוכל לבדוק אם פעילויות והתערבויות ספציפיות של תכניות התחדשות יהודית מביאות לשינוי שאליו הן חותרות ומשנות דבר מה לטובה בקרב המשתתפים. לצורך זה צריך להעריך כל תכנית וארגון על-פי אמות המידה והמטרות שנקבעו להם. הדבר חורג מהתחום שבו עוסק המדריך הנוכחי, שכן רוב ההערכות שבוצעו עבור תכניות מסוימות לא פורסמו, וגם אם פורסמו, קשה להסיק מסקנות כלליות לגבי התחום על סמך נתונים שנאספו ברגע מסוים על תכנית זו או אחרת.

ברמת המאקרו, לעומת זאת, אפשר לשאול אם לתופעה בכללה יש השפעה על החברה הישראלית, כלומר – אם ניתן לאמוד את ההשפעה המצרפית של ארגוני התחדשות יהודית רבים על הציבור בישראל, בהנחה שהם חולקים כמה מטרות דומות. רוב אלה שרואינו עבור המדריך הנוכחי ענו ב"כן" זהיר. בעשור האחרון נהנו התכנים היהודיים בבתי הספר מתנופה משמעותית, מספר המכינות הקדם-צבאיות שאינן דתיות גדל, כמו גם מספר הפונים להתקבל אליהן, מופעי אמנות ותרבות שקיבלו את השראתם ממקורות ומטקסטים יהודיים נהיו נפוצים והפכו חלק מהיצע התרבות הכללי, וקבוצות פעילים צעירים ברחבי המדינה יצרו בעצמם שילוב בין פעילות חברתית, חיי קהילה ורוחניות. ואלה רק דוגמאות אחדות.

יחד עם זאת, כפי שצינו, חסרים נתונים של ממש שיעידו על ההשפעה שיש לתכניות שונות לאורך זמן על יחידים, על קבוצות ועל החברה הישראלית כולה, ועל המסגרות והאסטרטגיות שהצליחו יותר מאחרות. הדבר מקשה כמובן על תורמים להחליט בצורה מושכלת באיזו אסטרטגיית פעולה להשקיע.

לאור המגבלות הללו יפורטו להלן כמה עקרונות כלליים שמקורם במחקר ובניסיון שנרכש בתחום:

- מפגשים מחוללי מפנה – חשיפת הישראלים לביטויים שונים של זהות יהודית עשויה לחולל שינוי בזהות שלהם עצמם. מפגש עם אנשים בעלי רקע שונה, והזדמנות לקיים אתם תקשורת משמעותית ישפיעו על המשתתפים לאורך זמן.
- התמקדות בסוכני שינוי – הניסיון מראה שאיתור דמויות מפתח, כאלה שנמצאות בעמדת השפעה ולהן עצמן יש יכולת הובלה ושכנוע, והנעתן לפעולה שתשפיע על תומכיהן ומי שמאמין בהן, יעילים הרבה יותר מפעולה פרטנית השואפת להקיף קהל גדול. סוכני שינוי כאלה הם, למשל, גננות, מורים ואנשי חינוך, אומנים ומובילי דעה בשדה התרבות, מדריכי נוער ומנהיגים מקומיים. כך, לדוגמה, עשור ויותר של ניסיון מצטבר ביצירת שינוי בבתי ספר הראה שהטמעה של פעילות התחדשות יהודית בבית הספר תהיה אפקטיבית אם היא תיערך בשלושה שלבים: השלב הראשון מתמקד במנהל/ת בית הספר, ובמהלכו מוודאים שהם מחויבים לעסוק בזהות היהודית בבית הספר. השלב השני מעניק למורים הדרכה יסודית ומקצועית ומפתח אותם. השלב השלישי מתרחש בכיתה, ומטרתו להשפיע

⁴⁵ http://www.midot.org.il/Sites/midot/content/File/hithadshut_yehudit/hithadshut_file_04.pdf, עמ' 24.

על התלמידים. העבודה בבתי הספר מדגישה גם שחשוב ליצור אקלים חיובי בבית הספר כולו ולא להתמקד בכיתה מסוימת או בנושא מסוים.

השראה לבדה לא תספיק – גם אם נאתר סוכני שינוי מתאימים, אולי אפילו מנהיגים בעלי השפעה, אל לנו לצפות שהחוויה האישית שחוו בזמן השתתפותם בתכנית זו או אחרת תצליח לבדה להניע את עשרות תומכיהם ולחולל בהם שינוי. מחקרים רבים הצביעו על כך שהמשתתפים בתכניות מנהיגות אפקטיביות צריכים ללמוד כיצד להעביר את הרושם שנטבע בהם אל סביבתם המקצועית. תכניות מוצלחות מכשירות את המנהיג הטבעי והאותנטי ומעניקות לו כלים מעשיים שבעזרתם יוכל להניע רבים אחרים לפעולה, ולכן הן מעניקות תמיכה ומשאבים המאפשרים למנהיגים ליישם את חוויותיהם החדשות. היכולת לתרגם את החוויה לפעולה היא שתקבע אם ההתערבות הצליחה.

בפרק זה עמדנו על הקושי לאמוד את היקפי הפעילות בתחום ההתחדשות היהודית ולנתח את מאפייני המשתתפים בהן, כמו גם על הקושי למדוד את השפעת ההשתתפות על כל משתתף ועל החברה כולה. למיטב שיפוטנו, פער זה אינו צריך להוציא את הרוח ממפרשי התורם המתעניין בתחום, אלא להפך – עליו לראות בזה אתגר, ולבחון כיצד יכולה תרומתו לחזק תשתיות ארגוניות ולתרום ליכולתם של כל תכנית ושל כל ארגון להגדיר מהי הצלחה, לאמוד את תפוקות פעילותם ולמדוד את השפעתן על המשתתפים. תרומה כזו תסייע להם לקבל החלטות מושכלות, לזכות בהכרה ולהוסיף פיסת מידע חשובה לתמונה המתגבשת על התחום כולו. למרות הקושי להציג קבלות, פוטנציאל התרומה של הפתרונות שמציעים תכניות וארגוני ההתחדשות היהודית לתרבות העברית ולחיזוק החוסן החברה בישראל מבטיח. תרומות פילנתרופיות, יחד עם תמיכה ממושכת ומשמעותית של המדינה, עשויות להניח תשתית לתחום צומח וחיוני.

שאלות לדין

1. האם ישנו פלח אוכלוסייה/קהל יעד ייחודי עבורו אתם מעוניינים לייעד את תרומתכם?
2. כיצד הייתם מגדירים הצלחה בתחום התחדשות יהודית? איזה סוג של השפעה הייתם רוצים לראות ברמת המיקרו וברמת המאקרו?

מקורות שהוזכרו בפרק

- דוח של "מידות" [2013] בתחום התחדשות יהודית
- עזרא קופלוביץ וורד סקאל (2009), *"Building Jewish Leadership in Israel: A Preliminary Survey of the Field"*. ד"ח שהוכן עבור "פנים", "גשר" והפדרציה היהודית של ניו יורק.
- חגית הכהן-וולף וחיה אמזלג-באהר (2003), *"בתי מדרש וקהילות לומדות: נקודת המבט של המשתתפים"*.
- גד יאיר, טליה שגיב, שרי שימבורסקי, סיוון אקראי ומאיה ליכטמן (2006), *"ההשפעות של קהילות לומדות ובתי מדרש בישראל"*.

6

פרק שישי משלב ההזנק לשלב הבא:

התחדשות יהודית בת קיימא

אלו אתגרים מתמשכים ניצבים בפני תכניות וארגונים בתחום התחדשות יהודית? *

כיצד ביכולתם של תורמים חדשים לסייע לקיימותו של התחום? *

מבוא

הפרקים הראשונים של המדריך הירוק שלפנינו תיארו את התפתחותה של תופעת ההתחדשות היהודית בשלושת העשורים האחרונים, ואת הדרך שבה הפכה לתמהיל תוסס של יוזמות, אידיאולוגיות וגישות. מידי שנה קמים ארגונים חדשים, ואחרים מתפתחים ומתגבשים במסגרת רשתות של שיתופי פעולה. במהלך השנים העמידו התכניות השונות אלפי בוגרים, כמה מהם בעלי פוטנציאל הובלה ושינוי, אשר מנהיגותם עשויה – כך על פי הערכה מקובלת – להשפיע עוד על רבים אחרים.

למרות זאת נשארה ההתחדשות היהודית בגדר "תופעת הזנק" (start-up). רוב התכניות והארגונים פועלים באי ודאות ובלא ביטחון כלכלי, ונאבקים לשמר תשתיות ארגוניות לאורך זמן. תכניות נסגרות או מצמצמות את פעילותן בהיעדר מימון. ההשפעה על החברה הישראלית, שאליה שואפים פעילים בולטים בתחום, עדיין לא הושגה. וכך, להוציא כמה יוצאים מן הכלל, ארגוני ההתחדשות היהודית נמצאים עדיין במעבר בין שלב ההזנק לבשלות.

מצב זה מציב בפני התורמים כמה שאלות מפתח:

- אלו אסטרטגיות של תרומה, או מודלים של השקעה יניבו יציבות פיננסית לאורך זמן?
- האם שיתוף פעולה בין הארגונים, אולי אפילו מיזוגים, עשוי להגדיל את סיכויי ההצלחה והקיימות?

מנין יבוא המימון? כיצד תושג קיימות פיננסית?

במונחים כספיים, מבט על ארגונים הפועלים בתחום ההתחדשות היהודית מגלה תמונה של אי-ביטחון ואי-יציבות, שאינו שונה מאד ביחס לתחומים אחרים בשדה הארגונים הוולונטריים. על אף צמיחתם המרשימה, פועלים תכניות וארגונים רבים בסביבה פיננסית בלתי ודאית. על פי רוב הם נאלצים לגייס כספים מחדש בכל שנה עבור אותו מיזם, בהיעדר מחויבות מצד משקיעים לטווח ארוך, ואין להם עתודות כספיות או בטוחות שאפשר להישען עליהן לאורך שנים. במצב זה, דפוסי התכנון הפיננסי של אותם ארגונים נוטים להיות קצרי טווח. נוסף על כך, היקף ההשקעות בארגונים מצומצם, משום שרק מעטים מהתורמים מעמידים את תחום ההתחדשות היהודית בראש סולם עדיפויותיהם.

בפרק זה נציג את מקורות ההכנסה הנפוצים ביותר בתחום התחדשות יהודית, כמו גם מידע תמציתי משוער על היקף התקציבים הקיימים בתחום.

המידע הפיננסי הקיים על תחום ההתחדשות היהודית מועט ביותר, ועל כן מתבססים הדברים המובאים כאן בעיקר על ראיונות שקוימו עם פעילים ועם אלה העוקבים אחר הנעשה בתחום, ופחות מכך על נתונים אמפיריים.

מקורות מימון טיפוסיים לתכניות התחדשות יהודית

תכניות התחדשות יהודית (כמו תכניות אחרות) נשענות בדרך כלל על שלושה מקורות הכנסה עיקריים: תרומות, מימון ממשלתי והכנסות ממקורות עצמיים, וביניהם מכירת שירותים, דמי חבר ודמי השתתפות. תמהיל ההכנסות בין שלושת המקורות משתנה משמעותית וקשור בין היתר לאופי הפעילויות המוצעות.

1. תרומות

ברוב המקרים, תרומות הן מקור המימון הגדול ביותר. בין 30% ל-70% מתקציבי רוב התכניות תלויים בתרומות של תורמים. תרומות בתחום התחדשות יהודית מקורן בעיקר בקרנות פילנתרופיות, כלומר בתורמים מקצועיים, מנוסים ובעלי סדר יום מגובש, ופחות מזה בתורמים תאגידיים ובתורמים פרטיים. רובו המכריע של הכסף מגיע מחו"ל, בראש ובראשונה (אך לא רק) מארה"ב. בין הקרנות הפילנתרופיות המרכזיות שמשקיעות בתחום נמצאות קרן אבי חי, קרן פזון, הפדרציה היהודית של ניו יורק, קרן ראסל ברי, קרן נדב, פדרציית הקהילות היהודיות של מטר-ווסט רבתי ופדרציית הקהילות היהודיות של סן פרנסיסקו. בתחום מעורבים גם פילנתרופים פרטיים וחברי JFN, שחבריה משקיעים בהתחדשות יהודית. להוציא כמה יוצאים מן הכלל משמעותיים, אין תורמים שמתחייבים ליותר מאשר תקופות קצרות. כתוצאה מכך, מנהלי ארגונים חשים שעליהם להציג יוזמות חדשות במקום לבסס את הקיימות, ומהססים לפרסם תוצאות שאינן מצוינות מחשש שמא המימון יאבד.

2. מימון ממשלתי

כפי שצוין בפרק הרביעי, המימון הממשלתי לתחום כולו הוא קטן יחסית ולא ודאי לאורך זמן. המדינה יכולה לתמוך פיננסית בפעילות בכמה דרכים:

הקצבה - העברת כספים על פי חוק, או בהתאם לתקנה, וזאת ישירות מתקציב משרד ממשלתי ובמעוגן בסעיף תקציבי;

תמיכה - מעין תרומה של משרד ממשלתי או רשות עליה החליטה ועדה משרדית, על פי אמות מידה ייחודיות. לעתים מועבר הכסף באמצעות האפוסטרופוס הכללי;

קניית שירותים - רכישת שירותים בתשלום של משרד ממשלתי או רשות מארגון מתמחה, או ארגון שזכה במכרז ממשלתי, או ארגון שהוטל עליו להפעיל שירות ממשלתי שהופרט או ארגון שחבר לממשלה במיזם משותף.

יכולתה של המדינה לתמוך בפעילות מוגבלת בחוקים שונים, אשר נותנים עדיפות לארגונים ולתאגידים רשומים שעברו מבחנים ובדיקות תקופתיות. עקרון זה מעניק יתרון לארגונים גדולים ובעלי תשתית ניהולית וארגונית מבוססת. היעדר הוודאות המאפיין מימון ממשלתי בא לידי ביטוי בכך שלעתים תקציב שהובטח, ואף נרשם ברשומות, מעוכב או מבוטל בדיעבד, וזאת לאחר שהארגון השקיע את חלקו או שכר כח אדם בהתאם. בתכניות התחדשות יהודית שהמדינה שותפה במימון – כגון בבתי הספר, בצה"ל ובמכניות הקדם-צבאיות – ממלא המימון הממשלתי תפקיד גדול בהרבה מאשר בבתי המדרש, בפעולות סגור, בתכניות מנהיגות או בתכניות צדק חברתי. רשויות מקומיות הופכות בשנים האחרונות למקור מימון ושותף נוסף, בעקבות צמיחתם של ארגונים שמפעילים תכניות שמתמקדות ומתבססות על קהילה מקומית, אך מגמה זו נמצאת עדיין בחיתוליה. כפי שצוין, כל הפעילים שרואיינו עבור המדריך הירוק הנוכחי הביעו תקווה שהמדינה, על מוסדותיה ושלוחותיה, תגדיל את תמיכתה בפעילותם.

3. הכנסות ממקורות עצמיים

הכנסות אלה כוללות מקורות "מסורתיים", כגון דמי חבר או דמי השתתפות בפעילות, אבל גם שלל דרכים יצירתיות ופחות מוכרות לחולל הכנסות, וביניהן מתן שירותי הדרכה וייעוץ, מכירת מוצרים, מכירת "פנטז" ושכפול מודל עבודה, הנחיית טקסים ושירותי סגור. סכומי הכסף שהארגונים גובים כדמי לימוד או בתמורה לשירותיהם תלויים בחלקם הגדול באסטרטגיות שבהן הם נוקטים ובסוג הפעילות שלהם. ארגונים שמפעילים תכניות מוסדיות מאורגנות, שהמדינה שותפה במימון, ייטו לפטור את המשתתפים מתשלום או מתשלום ריאלי ומלא. ההנחה היא שדמי ההשתתפות מסובסדים מכספי תמיכת המדינה.

בניגוד לכך, פעילויות אקראיות מוצעות לרוב בחינם או בתשלום סמלי. קיים קושי גדול לגבות תשלום במסגרות האלה, וההחלטה לגבות תשלום עלולה להקטין משמעותית את ההתעניינות ולצמצם את ההשתתפות. פעילויות באינטרנט, למשל, מוצעות לרוב ללא תשלום ואינן מניבות כל הכנסה. בדומה לכך, תכניות בקהילה מוצעות בתשלום סמלי או בחינם, כדי להנגיש אותן לכול.

לעומת זאת, המשתתפים בפעילויות הוולונטריות המתמשכות, כגון בבתי מדרש ובמכניות הקדם-צבאיות, משלמים סכומים משמעותיים יותר. נכונותם של המשתתפים לשלם עבור השירותים הללו גדלה והולכת עם השנים, בין אם בגלל ההכרה הגוברת בערך הפעילות ובין אם בגלל השינוי התרבותי הכללי של החברה הצרכנית. יחד עם זאת, תשלומי המשתתפים רחוקים מהעלות הריאלית למשתתף, המסובסדת על ידי מממנים אחרים (בדרך-כלל קרנות ותורמים פרטיים). על המתכננים לקחת בחשבון אף פערי מימון משמעותיים יותר ככל שהתכניות יופעלו בפריפריה והמשתתפים יהיו בעלי הכנסה פנויה קטנה יותר. בהיעדר יכולת לגבות דמי השתתפות יהיה על היזמים לאתר מקורות מימון חלופיים.

היקף התקציבים

על פי המיפוי שנערך על ידי "מידות" ב-2013, רבע מהארגונים בתחום פועלים בתקציב שאינו עולה על 10,000 ש"ח לשנה. ל-10% נוספים יש תקציבים שנעים בין 10,000 ל-100,000 ש"ח בשנה, ולרבע נוסף יש תקציבים שנעים בין 100,000 ש"ח למיליון ש"ח לשנה. על פי הנתונים האלה, לכ-43% יש תקציבים העולים על מיליון שקל בשנה (יש לזכור שכמה מהארגונים הגדולים יותר, לפחות על פי הסקר, מנהלים במסגרת אותם תקציבים תכניות נוספות שאינן עוסקות בהכרח בפעילויות של התחדשות יהודית).

התמונה הכללית מגלה, אם כן, ארגונים קטנים יחסית, אשר מקדישים את רוב תקציביהם להפעלת תכניות, ונותרים בידיהם סכומים קטנים מאוד (אם בכלל) לצורך גיוס תרומות, בניית יכולות, הערכת התכניות, פיתוח מקצועי, תכנון, שיווק וכל פעילות אחרת שמטרתה הבטחת קיומם לאורך זמן.

כיצד ניתן להפוך תורמים ישראלים לבעלי עניין ולשותפים בתמיכה בתחום?

תכניות וארגוני התחדשות יהודית בישראל מתקיימים הודות למנהיגות מקומית, אך גם הודות לתמיכה ולהשקעה כספית של קרנות ופדרציות יהודיות, רובן מחו"ל. אלה, בשיתוף עם קומץ ישראלים בעלי חזון, העניקו עד כה את חלק הארי של התמיכה הכספית, תמכו ביוזמות חדשות ועודדו את פיתוח התחום בכללותו. ואולם, בהנחה שקידום התחום הוא בראש ובראשונה אינטרס של הציבור היהודי בישראל, האם ישנם תורמים ישראלים המוכנים להירתם למשימה ולהשפיע על האופן שבו ייראו חייהם כיהודים במדינה היהודית?

התשובה לכך אינה חד-משמעית. עיקר המימון שאינו ממשלתי בתחום ההתחדשות היהודית מקורו עדיין מחוץ לישראל. על פי הערכות מומחים, מעל 90% של המימון הפילנתרופי בתחום מקורו בחו"ל!

הרב דניאל הרטמן ממכון שלום הרטמן טוען שישראלים המגדירים עצמם כחילונים "ייתרו כבר לפני מספר דורות על השליטה בחיים היהודיים בישראל ובדרכי הביטוי שלהם, והעבירו אותה לידי הממסד האורתודוקסי. כתוצאה מכך הם מצאו את עצמם מחוץ לזירת החיים היהודיים, ובמצב ניכור שכזה, אינם מבינים (עדיין) את הערך שיש לחיים האלה, וטרם גילו את הדרך שבה יוכלו להחזיר לעצמם את השליטה עליהם. זו הסיבה שבטעיה לא החלו עדיין ישראלים חילוניים לתמוך בפעילויות התחדשות יהודית בדומה ליהודי צפון אמריקה".

שיעור הנכונות של ישראלים ליטול חלק בפעילויות בתחום ההתחדשות היהודית לא הניא את המאמינים בו מלכוד בשנים האחרונות מאמצים ניכרים לגייס לעניין פילנתרופים ישראלים. הפדרציה היהודית של ניו יורק וקרן אבי חי, בשיתוף עם JFN ו"תמורה", יזמו בשנת 2010 את פרויקט "פסיפס". מיזם זה מציע לארגונים מענק משלים (matching), אם יצליחו לגייס תורמים ישראלים חדשים, או לעודד את התורמים הקיימים להגדיל את תרומותיהם בצורה משמעותית. התכנית גייסה 51 תורמים ישראלים חדשים, שתרמו ביחד כ-4.5 מיליון ש"ח ל-35 ארגונים. סבב גיוס נוסף שנערך על ידי פסיפס ב-2012 משך 41 תורמים ישראלים, מתוכם 12 שכבר היו מעורבים קודם לכן, וגויסו בו מעל 3.8 מיליון ש"ח עבור 29 ארגונים. למרות זאת, נתקלה היוזמה בכמה אתגרים המאפיינים גיוס כספים בקרב הישראלים: בישראל נוטה הפעילות הפילנתרופית להיות פעילות פרטית, ואין בה רשתות חזקות של פילנתרופים מהסוג הקיים בארה"ב; לארגונים בישראל אין הניסיון והיכולת לפתח מערכות יחסים ארוכות טווח עם תורמים; מערכת המיסוי בישראל נעדרת תמריצים לתורמים כפי שניתן למצוא במדינות רבות; בישראל אין מסורת של תרומות גדולות של בוגרי תכניות; בישראל יש מסורת של מתן בסתר, בסכומים קטנים והתורמים אינם מתגאים בתרומתם בפומבי; בישראל יש תפיסה חשדנית כלפי תורמים וכלפי מקור כספים; ישראלים נוטים להסתפק בשירות הצבאי כשווה ערך לתרומה נדיבה; ולבסוף - תחום ההתחדשות היהודית עדיין איננו מוכר דיו.

1 בהתבסס על שיחות עם דני דניאלי, פעיל ותיק של התחדשות יהודית.

אם כך, תרומות מחו"ל הן הנתח הדומיננטי בסל ההכנסות של ארגוני התחדשות יהודית, והשתתפותם של ישראלים, אף שגדלה, נשארה שולית. נעשו מאמצים לגייס עוד תורמים ישראלים, וניתן לקוות שכלל שהשיח הציבורי והמיומן הממשלתי ישנו את סדר העדיפות שלהם בהקשר של התחדשות יהודית, תהיה ההשתתפות של פילנתרופים ישראלים בקידום התחום משמעותית יותר.

כולם בעד אחד ואחד בעד כולם? רשתות, שיתופי פעולה ותחרות

עם התרחבות היקף הפעולה בתחום התחדשות יהודית הוקמו ארגוני גג ורשתות המייצגים אינטרסים משותפים. אלה כוללים ארגונים רשמיים ורשתות בלתי פורמאליות בעלות זיקה רופפת בין חבריהן, וכן קבוצות מזדמנות של פעילים וארגונים. הוותיקה בין אלה, "פנים", עברה מספר "גלגולים" מאז הקמתה בשנות ה-70 של המאה ה-20 ושינתה את דרך פעולתה. מגוון קואליציות זה מעיד על התפתחות התחום בכלל, ויש לו תפקיד חשוב בגיבושו. בעצם קיומן תרמו רשתות כאלה לצמיחת התחדשות יהודית כתחום בפני עצמו, ולא רק כמקבץ של תכניות שאין ביניהן קשר.

לרשתות ולארגוני הגג מספר תפקידים:

- הם מהווים פורום עמיתים המאפשר רישות ושיתוף משאבים, מידע, ידע וניסיון.
- הם מציעים לחבריהם שירותים המסייעים בבניית יכולות, כולל סיוע בגיוס כספים ובפיתוח מקצועי ותשתיות משותפות.
- הם מתאמים עבור חבריהם אירועים וקמפיילים אפקטיביים בנושאי עניין משותפים.
- הם מייצגים את החברים בזירה הציבורית.

אין פירוש הדבר ששיתוף הפעולה בין הארגונים והתכניות העוסקים בהתחדשות יהודית פשוט וקל בכל המקרים. קורה שהתכניות חופפות גיאוגרפית או פונות אל אותם קהלי יעד. מנהלי הארגונים והפעילים לרוב מכירים אלה את אלה, וכולם תלויים כספית בקומץ תורמים המעורבים לא פעם במספר תכניות בו-זמנית. בזמן, קיימים גם הבדלים אידיאולוגיים ניכרים בין הארגונים, וכן שוני גדול בגישות ובדרכי הפעולה (כפי שתואר [בפרק השני](#)).

כל אלה הם מתכון למתח ולתחרות. ואכן, רוב אלה שהתראינו עבור המדריך שלפנינו העידו שקיימת תחרות מסוימת על משאבים. למרות זאת, ציינו המרואיינים, גובר והולך שיתוף הפעולה בין הארגונים והתכניות בתחום התחדשות יהודית. פעילים אחדים ציינו שכיום מבינים כולם ששיתוף פעולה חיוני להצלחת התחום כולו, ושכולם יצאו נשכרים אם יצליחו לראות את התמונה הרחבה. אחד ההסברים שהוצעו לכך שהתחדשות יהודית לא הפכה לעניין מרכזי בשיח הציבורי ובהוויה השלטת בישראל היה שארגונים, שעיקר עניינם היה במטרותיהם הצרות, לא הבחינו בערך המוסף שיש לשיתוף פעולה. כמה מרואיינים הביעו ספק באשר לרמת שיתוף הפעולה ולמידת היותו משמעותי, כמו גם למידת היכולת של רשתות הגג לספק שירותים מהותיים. לעומתם, מרואיינים אחרים ציינו שעמותות בישראל כמעט אינן עובדות בשיתוף פעולה, ואילו בתחום ההתחדשות היהודית המצב

טוב בהרבה. ארגון "מידות" בדק ומצא שהתחום מאופיין בשיעור גבוה יחסית של חברות בקואליציות, ברשתות ובארגוני גג.²

בנספח 1 תמצאו רשימה של ארגוני הגג והרשתות העיקריים בתחום.

שאלות לדיון

1. מהו תמהיל ההכנסות הרצוי בארגון הפועל בתחום התחדשות יהודית? איזה מודל מימוני הוא בעל סיכוי ליציבות פיננסית מתמשכת?
2. מה היתרון במימון רשתות וקואליציות, לעומת מימון ישיר של תכניות?

מקורות שהוזכרו בפרק

- סקר מיפוי של "מידות" [2013] בתחום התחדשות יהודית
- מידע על "פסיפט".

2 ראו דוח מידות, עמ' 18:

http://www.midot.org.il/Sites/midot/content/File/hithadshut_yehudit/hithadshut_file_04.pdf

סדר טו בשבט בתל-אביב

7 פרק שביעי תרומה אפקטיבית

לתחום התחדשות יהודית

- ✳ האם יכול תורם להפוך לסוכן שינוי בתחום התחדשות יהודית?
- ✳ באלו צעדים צריך תורם לנקוט כדי לרכוש עוד ידע ולהגדיל את מעורבותו?

מבוא

מטרת המדריך הירוק שלפנינו לסייע לתורמים בעלי עניין בתחום ההתחדשות היהודית בישראל להבינו טוב יותר ולקבל כלים שיאפשרו להם להגדיל את מעורבותם בתחום ולעזור לארגונים הפועלים בו להשתפר. הפרק הנוכחי מספק הנחיות ועצות מעשיות, שלוקטו מתוך ראיונות עם אלה העוסקים בתחום עבור אלה המעוניינים להיענות לאתגר. העצות, שמקורן במספר רב של אנשים, אינן מחייבות. הן מייצגות מקהלת קולות המבטאת מגוון גישות. הן מובאות כאן כדי שהתורמים יוכלו להפיק תועלת מחוכמתם ומניסיונם של אלה העוסקים בתחום, וכדי לעודד חשיבה ושיקולי דעת נוספים.

בסופו של הפרק ישנן המלצות למעוניינים להיות מעורבים בתחום.

שאלות שצריכות להישאל על ידי התורמים

אלה הפועלים בתחום התחדשות יהודית מצפים שהתורמים ישאלו את השאלות הבאות בבואם להרחיב את ידיעותיהם ולהיות שותפים לעשייה:

- מהו מודל הפעולה בו בחרו הארגון או התכנית שלכם לממש את יעדיהם? כיצד תדעו שדרך זו תשיג את מטרתה? האם נבחנו דרכים אחרות? מה יתרונותיה של הדרך בה בחרתם?
- מה עושה הארגון או התכנית כדי לחולל את השינוי הרצוי לו בחברה? האם קיימת הלימה בין מטרות הארגון והאסטרטגיה שלו ובין הפעילות?
- באיזו דרך משתף הארגון או התכנית פעולה עם אחרים, האם שיתופי הפעולה מסייעים לו למנף עוד את יכולתו להשפיע על קהל היעד ואיך הוא מפתח שותפויות?
- אלו הנחות יסוד עומדות בבסיס עבודת הארגון או התכנית כדי להגיע להשפעה הרצויה בקרב המשתתפים, בקהל היעד או בחברה הישראלית? מהי תיאוריית השינוי וכיצד עשויה הפעילות להבטיח את השגת המטרות?
- כיצד הארגון מגדיר הצלחה? כיצד אנשיו יודעים אם הוא מצליח? האם הארגון לומד מהצלחותיו

- ומאי הצלחותיו? האם ביצע הערכה של תוצאות פעילותו ושל מידת ההשפעה שלו בעזרת גורמים חיצוניים ועצמאיים? מה היו התוצאות?
- האם הארגון או התכנית פועלים על פי תכנית עבודה שנתית או אסטרטגית?
- מהו מודל ההכנסות שלכם? כיצד בכוונתכם להבטיח את קיימות התכנית לאורך זמן? מה אתם עושים כדי להבטיח עצמאות, לגוון את תמהיל הכנסותיכם ולפתח מקורות הכנסה חדשים? האם הממשלה מממנת את התכנית, או עתידה לממן אותה?
- מי עוד משתתפים במימון התכנית, ואיזה נתח מהתכנית ממומן על ידם?

מה יכולים התורמים לעשות?

כפי שתואר בפרק השישי, תחום ההתחדשות היהודית בישראל נמצא עדיין בשלב ההזנק. למשקיעים עשוי להיות תפקיד מכריע בדחיפתו אל השלב הבא בהתפתחותו. להלן מובאות בסדר אקראי מספר הצעות לפעולות בהן יכולים התורמים לנקוט:

- קידום יציבות לאורך זמן – עשרות ואולי מאות תכניות וארגונים בתחום נמצאים עדיין בשלב ההזנק. תורמים יכולים למלא תפקיד מכריע בסיוע לארגונים האלה להתגבש ולהבשיל, וביכולתם להבטיח להם קיום פיננסי לאורך זמן. השקעה אסטרטגית ארוכת טווח תשחרר את מנהלי הארגונים מהצורך בגיוס כספים עבור אותן תכניות מידי שנה ומההכרח לחיות "מהיד לפה", וכך יתפנו לעסוק בשאלות אסטרטגיות ולגבש דרכים אפקטיביות למימושן. בדרך זו יוכלו גם לעסוק בחיזוק יכולות ארגוניות, וביניהן איסוף נתונים והערכות ביצוע שיסייעו להם בקבלת החלטות בעתיד, בניית מסד נתונים, פיתוח מקצועי, גיוס כספים והקמת תשתית טכנולוגית, ניהולית וארגונית.
- סיוע בהפצת המסר – בעלי עניין רבים אינם מודעים כלל לצורך בתכניות בתחום ההתחדשות היהודית, או שהם מתייחסים אל הנושא כאל "מותרות" בהשוואה לצרכיה הדחופים האחרים של ישראל. אך כפי שנטען לאורך כל המדריך, עיסוק בשאלת הניכור של ישראלים כה רבים וחיפוש אחר מענה מתאים ורלבנטי להווה עבור צורך בשייכות ובזיקה ליהדות הוא הרבה מעבר למותרות. יותר מכך, יש חשיבות בבירור שמנהל כל יהודי ישראלי עם עצמו בדבר זהותו, ובדבר הקשר שבינה ובין הרלבנטיות של מורשתו להשתייכותו לעם ולמדינה, וכן בין אלה ובין חזונה של מדינת ישראל. לכל אחד מאתנו צריך להיות עניין בהרכב הערכים שמנחים אותו כפרט, אך גם בערכים שמנחים אותנו כעם וכמדינה ריבונית לאור המורשת התרבותית שלנו. הדבר חיוני לעתיד מדינת ישראל. תורמים שמאמינים בטענה זו יכולים למלא תפקיד משמעותי בהפצת מסר בסיסי לתורמים פוטנציאליים אחרים: אם ישראל חשובה לכם, צריכה גם התחדשות היהודית בישראל להיות חשובה לכם.
- הקמת שותפויות וקיום דו-שיח – כפי שתכניות וארגונים מפיקים תועלת משותפויות ומחברות ברשתות וקואליציות, כך גם תורמים. שותפויות כאלה יכולות ליצור סכום הגדול מסך חלקיו, על ידי כך שיגדילו את כוחם של תורמים בודדים מול המדינה; יספקו מסד לחילופי מידע, ידע וניסיון; יקלו על השותפים ליטול סיכונים; ויגדילו את יכולתם של תורמים להשקיע סכומים גדולים בתכניות שהצלחתן מוכחת.
- ניהול סיכונים – אם אתם חדשים בתחום, התחילו בתמיכה בתכניות קיימות שכבר הוכיחו את עצמן,

ושבהן יהיו לכם שותפים חזקים. התייחסו אל התרומה כאל השקעה, צפו לרווח – גם אם לא כספי – ונתחו את כדאיות ההשקעה על סיכוייה וסיכונה. מומלץ לתורמים חדשים גם לשקול הקמת שותפויות עם תורמים בעלי ניסיון. נצלו את מעורבותכם במיזם כדי להרחיב את ידיעותיכם בנושא, ואז חפשו אחר תכניות או ארגונים נוספים שבהם תרצו לתמוך.

- חדשנות וסגירת פערים – אם יש לכם ניסיון בתחום, כדאי שתרחיבו את מעורבותכם גם בכיוונים חדשים. כעת, כשרכשתם ידע וביכולתכם לקבוע מהן הנישות בהן חסר במיוחד שירות או מוצר, ומהם הפתרונות החדשניים והיצירתיים שעשויים להביא לקפיצת מדרגה בתחום, תוכלו למצוא את ניסיונכם ולהפוך לשחקנים מובילים שיתוו את הדרך עבור תורמים חדשים. להלן מוצעים מספר כיוונים שבהם עשויים תורמים כמוכם למצוא עניין.

הזדמנויות לחדשנות

- בוגרים – לתכניות רבות מחזורים רבים של בוגרים, ורובן שומרות עמם על קשר כלשהו, אך מעטות מגדילות ועושות את ההכרחי והנדרש, והוא – למצוא את הקשר, על מנת לעקוב אחר השפעת ההשתתפות בתכנית לאורך זמן ואחר שינויים שחלו אצל הבוגרים בעקבות ההשתתפות. השקעה בתשתית שתבטיח מעקב אחר הבוגרים, בניסיון להבטיח שהם עושים שימוש בכלים שרכשו במהלך השתתפותם בתכנית, תסייע לעקוב אחר ההשפעה של אותן תכניות לאורך זמן ותגדיל את הסיכוי שיושג השינוי המשותף לרבים מהארגונים הפועלים בתחום.
- התפתחות מקצועית – מנהלי ארגוני התחדשות יהודית ואלה שלוקחים חלק מעשי בהנהגתם הם אנשי מקצוע מהמוכשרים, מעוררי ההשראה והמסורים ביותר. הם פועלים בעיקר מתוך התלהבות ומסירות וברוב המקרים הארגונים אינם משקיעים בפיתוחם המקצועי. השקעה בתחום הזה תהיה השקעה בבניית יכולות בתחום כולו.
- מדידה והערכה – כפי שנזכר בפרק החמישי, קיים מחסור חמור בנתונים ברמות המיקרו והמאקרו על הסוגיה החברתית, על קהל היעד ועל היקף ההשקעות בתחום. נוסף על כך, מרבית הארגונים והתכניות אינם זוכים להערכה מעמיקה של ביצועיהם, ובעצמם אינם מקפידים על איסוף עקבי של נתונים, של תפוקות ותוצאות. ברמת המאקרו קיים צורך אמיתי בבסיס מידע ובכלים שיעקבו אחר ההשפעה של הארגונים על קידום מטרותיהם, על מימוש חזונם ועל החברה הישראלית ויסייע לגבש מדדים להצלחה. כדי שתחול התפתחות אסטרטגית בתחום, חיוני שייאספו נתונים לגביו באופן סדור, שיטתי ולאורך זמן ושייעשה בהם שימוש בתהליכי קבלת החלטות. לארגונים ולתכניות אין בדרך כלל מודעות, מחויבות ומשאבים להקדיש למטרה זו.
- יצירתיות והתנסויות חדשות – מבחינה תרבותית פתוחים הישראלים לחדשנות ולאיתור, אך יש קושי לחתור כל העת להשראה וליצירתיות, במיוחד בסביבה שאין בה ביטחון פיננסי. חשוב לספק לזמרים ולבעלי החזון הזדמנויות לבדוק רעיונות חדשים, ישימים ובני קיימא שיעשירו את התחום בכללו.
- קהילות עצמאיות – מספרן של קהילות צעירות, שנוסדו ברובן על ידי בוגרי תכניות מנהיגות, וכוללות בעיקר זוגות צעירים או משפחות, שהחליטו לבנות חיי קהילה הדוגלים בערכי יהדות, בלימוד,

ברוחניות ובפעילות חברתית גדל. לתחום הזה יש פוטנציאל גדול, אך כיום הוא אינו מאורגן, ולמעט רשת רופפת של כ-50 קהילות הוא סובל מתשתית בסיסית בלבד, ואין לו כמעט גישה למקורות מימון.

המלצות לתורמים

אנו ממליצים לתורמים המעוניינים להיות מעורבים בתחום:

- ללמוד - עשו שימוש בקישורים ובמקורות המופיעים בנספח 3 על מנת ללמוד באופן יסודי ועמוק יותר על עולם ההתחדשות היהודית. אם יש לכם עניין בתכניות או בארגונים מסוימים, השתמשו בקישורים אל ארגוני הגג המופיעים בנספח 1. אלה יכוונו אתכם אל תכניות וארגונים ספציפיים.
- להיות חלק מרשת עמיתים - צרו קשר עם תורמים בעלי ניסיון בתחום. זוהי הדרך הטובה ביותר ללמוד עוד, להבין את הבעיות ולקבל עצות בדבר הדרך הטובה ביותר להשקיע בתחום.
- ליצור שיה - בסוף כל פרק מופיעות שאלות לדיון. עשו שימוש בשאלות אלו על מנת לשוחח עם תורמים אחרים על תחום ההתחדשות היהודית בישראל, ללמוד ולהעשיר את נושאי העניין שלכם.

נספח 1: רשתות וארגוני גג של התחדשות יהודית

קואליציות ורשתות

להלן רשימת הקואליציות והרשתות העומדות כיום לרשות הארגונים העוסקים בהתחדשות יהודית. כל אחת מהן מחזיקה רשימה של אלה החברים בה, ופרטים נוספים עליהם.

פנים: ארגון הגג הוותיק ביותר בתחום. זוהי פדרציה של 40 ארגונים ויותר, אשר ממשיכה להתרחב, והיא פתוחה בפני המעוניינים להצטרף. כיווני הפעולה נקבעים על ידי הארגונים עצמם, ומנהיגיהם משתתפים בחמישה "שולחנות עגולים": בתי מדרש וקהילות לומדות, ארגונים הפועלים בתוך בתי ספר, קהילות, מגדר, וכן האינטרנט ורשתות חברתיות. רשת בתי המדרש של ישראל, ששימשה קואליציה ליותר מ-20 בתי מדרש, הפכה לאחרונה לחלק מפנים. פנים מגייסת משאבים חדשים (פיננסיים ואחרים), ומעניקה שירותים כגון ייעוץ משפטי ופיתוח מקצועי. הארגון גם מתאם אירועים משותפים וקמפיינים.

שערים, האגודה להעצמת ההתחדשות היהודית בישראל – הצעירה בין ארגוני הגג. שערים מתמקדת בייצוג ובסגור. היא שואפת להגביר את מודעות הציבור להתחדשות יהודית ומדברת בזכות התחדשות יהודית במרחב הציבורי ובמסדרונות השלטון. האגודה חותרת גם להגדיל את התרומות המתקבלות מהמגזר הציבורי מכ-3%-2 לכ-25-30%.

מרק"ם: מיזם רשת הקהילות המעורבות (קהילות דתיות וחילוניות)² – בישראל קיימות מעל 20 קהילות פלורליסטיות הכוללות משפחות דתיות וחילוניות כאחד. מרק"ם מסייעת בחיזוק אותן קהילות, בהעלאת מודעות הציבור לקיומן ובהכשרת פעילים ומנהיגים.

מועצת המכינות הקדם-צבאיות: בישראל קיימות כיום מעל 40 מכינות קדם-צבאיות. כמחציתן חילוניות או מעורבות (דתיות-חילוניות) והאחרות הן מכינות דתיות. המועצה משמשת פלטפורמה, שבאמצעותה יכולות המכינות לעמוד בקשר הדדי, לחלוק מידע ולהגביר את חשיפת המכינות בציבור.

החברה למתנ"סים: החברה למתנ"סים משמשת מטה ארגוני ארצי עבור מאות מרכזים קהילתיים בישראל ותומכת במאמציהם בכל התחומים. היחידה להתחדשות יהודית בקהילה, הפועלת במסגרת החברה למתנ"סים, מסייעת בכלים, בידע ובפיתוח מקצועי, ומעניקה תמריצים כספיים ומשאבים לחינוך לפיתוח ההתחדשות היהודית בקהילה.

ניצנים: ניצנים היא רשת חדשה יחסית של יוזמות מקומיות הפועלות במסגרת הרשויות המקומיות. בכל קהילה מתגבשת מנהיגות קהילתית יהודית בעלת מחויבות עמוקה ללימודי יהדות, גיוון וחוויה

1 פנים - <http://www.panim.org.il>

2 מרק"ם - <http://mirkam.co.il>

3 מועצת המכינות הקדם צבאיות - <http://mechinot.org.il>

4 החברה למתנ"סים - <http://www.matnasim.org.il>

5 ניצנים - <http://kehilot-nitzanim.org.il/about.html>

יהודיים, וכבוד ואחריות הדדיים בקרב התושבים, במטרה להעשיר ולהמריץ את החיים היהודיים של חלקים משמעותיים באוכלוסייה, וליצור מסגרת שתמשיך להיות בת קיימא.

תנועות יהודיות ליברליות: התנועה ליהדות המתקדמת (הרפורמית)⁶ והתנועה המסורתית (הקונסרבטיבית)⁷ מפעילות עשרות הקהילות מקומיות השייכות לכל תנועה, נתמכות ומיוצגות על ידי ארגון תנועתי מרכזי, אשר מסגנר על התנועה בכללה, מגייס עבורן תרומות ומייצג אותן.

רשות הרבים⁸: הפורום הירושלמי של ארגוני התחדשות יהודית - הפורום הירושלמי הוא רשת בלתי רשמית בעלת מבנה ארגוני גמיש, המאפשרת לארגונים שמקום מושבם בבירה לשתף פעולה באירועים משותפים, להציע הכשרה ומשאבים לקהל רחב ולתרום לחזון המשותף - הגברת הפלורליזם בירושלים.

6 התנועה הרפורמית (יהדות מתקדמת בישראל) - <http://www.reform.org.il/Heb/Index.asp>

7 התנועה הקונסרבטיבית (התנועה המסורתית בישראל) - <http://www.masorti.org.il>

8 רשות הרבים - <https://www.facebook.com/jerusalemforum>

קבלת שבת בירושלים

נספח 2: קריאה נוספת

רקע, רציונאל והקשר להתחדשות יהודית

- ✧ Rachel Werczberger and Naama Azulay, **The Jewish Renewal Movement in Israeli Secular Society**, Contemporary Jewry 2011.
- ✧ Rabbi Donniel Hartman, **Renewing Jewish Identity in Israel**, **Journal of Jewish Communal Service**. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010: 73-76 <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=8095>
- ✧ Ruth Calderon, **Tel Aviv and the Flowering of Jewish Renewal**, **Journal of Jewish Communal Service**. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=8122>
- ✧ Rabbi Naamah Kelman, **Seeding the Field of Jewish Renewal in Israel**, Journal of Jewish Communal Service. Jewish Communal Service Association of North America (JCSA), Winter 2010: <http://www.bjpa.org/Publications/downloadFile.cfm?FileID=7959>
- ✧ Aliza Korb, Liora Pascal, Eli Silver, Efrat Shapira Rosenberg, **Assessing Needs and Directions for Jewish Educational Activity in the State Non-Religious School System in Israel**, AVI CHAI Israel Foundation, 2011
- ✧ **Jewish Identity in Israel**, edition of Contact Magazine, the Magazine of the Steinhart Foundation of Jewish Life, Summer 2012. The edition contains articles on this topic by Rabbi Donniel Hartman, Hagit HaCohen Wolf, Rabbi Levi Weiman-Kelman, Naama Azulay and Ephraim Tabory.
- ✧ Rabbi Naamah Kelman, **The Pluralism of Pluralism in Israel**, The Peoplehood Papers Volume 10, Center for Jewish Peoplehood Education, 2013: <http://www.bjpa.org/Publications/downloadFile.cfm?FileID=16197>

מיפוי ומחקר השפעה

(חלק נכבד מהמחקרים בוצע לפני כמה שנים)

- ✳️ Chaya Amzaleg and Chagit Hacoen Wolf, **Batei Midrash and Learning Communities: From the Perspective of the Participants**. UJA Federation of New York 2003
- ✳️ Ezra Kopelowitz and Vered Sakal, **Building Jewish Leadership in Israel: A Preliminary Survey of the Field**. Geshet, Panim: for Jewish Renaissance in Israel, UJA-Federation of New York. January 2009: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=4146>
- ✳️ Ezra Kopelowitz and Stephen Markowitz, **Furthering Pluralistic Jewish Education in Israel: An Evaluation of the Meitarim School Network**. Research Success Technologies. March 2010: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=4525>
- ✳️ Gad Yair, Talia Sagiv, Sari Shimbursky, Sivan Akrai, and Maya Lichtman, **Study of Learning Communities and Batei Midrash: Final Report**. The AVICHAIFoundation, January 2006: <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=12879>
- ✳️ גיא ראביד ומורן ברמן, **מיפוי וניתוח תחום התחדשות יהודית בישראל, תקציר דוח בסדרת סקירת תחומי פעולה במגזר שלישי**, התשע"ג, 2013: http://www.midot.org.il/Sites/midot/content/File/hithadshut_yehudit/hithadshut_file_04.pdf

בשאלות אנא פנו אל נציגות רשת התורמים ישראל – jfnisrael@jfunders.org

המדריך הנוכחי הוכן למטרות הרחבת ידע ולימוד, אין הוא מהווה ייעוץ משפטי, ואין הוא מביא דעות משפטיות. אין להסתמך על כל מידע הכלול במדריך או לפעול על פיו ללא קבלת ייעוץ מעו"ד. המידע המובא במדריך אינו מהווה יחסי עו"ד-לקוח בין ספקי המידע לבין מקבליו.

כל הזכויות שמורות © ל-JFN, 2014

קבלת שבת בתל-אביב

'אנו רצינים והם רצינים' - קבוצת ריצה ולימוד משותפת

קרדיט צילומים:

אור גליקמן - עטיפה

אלעד ליפשיץ - עמ' 11, 66

דוב אברמסון - עמ' 25

מאוריציז רוסאלס - עמ' 15

מעוז ויסטוך - עמ' 27, 46, 64

נעם פיינר - עמ' 69 (למטה)

קובי שרביט - עמ' 12, 21

Jewish Funders Network
150 West 30th St., Suite 900
New York, NY 10001
Phone: +1 (212) 726.0177
www.jfunders.org

JFN ישראל
גלגלי הפלדה 20, ת.ד. 4004,
הרצליה 4614001
טלפון: 073.290.3321
jfnisrael@jfunders.org